

Ladanjska kultura Konavala u vrijeme Dubrovačke Republike: prijedlog implementacije u nastavu Likovne umjetnosti

Ljubić, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:780468>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

LADANJSKA KULTURA KONAVALA U VRIJEME DUBROVAČKE
REPUBLIKE: PRIJEDLOG IMPLEMENTACIJE U NASTAVU
LIKOVNE UMJETNOSTI

Lucija Ljubić

ZAGREB, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

LADANJSKA KULTURA KONAVALA U VRIJEME DUBROVAČKE
REPUBLIKE: PRIJEDLOG IMPLEMENTACIJE U NASTAVU
LIKOVNE UMJETNOSTI

Lucija Ljubić

Mentorica: dr. sc. Jasmina Nestić, docentica

Komentorica: dr. sc. Tanja Trška, docentica

ZAGREB, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

LADANJSKA KULTURA KONAVALA U VRIJEME DUBROVAČKE REPUBLIKE: PRIJEDLOG IMPLEMENTACIJE U NASTAVU LIKOVNE UMJETNOSTI

Villa and villeggiatura in Konavle during the Republic of Dubrovnik: models of implementation in teaching Visual Arts

Lucija Ljubić

SAŽETAK

Konavle su u sastavu Dubrovačke Republike bile od 1419./1426. do 1808. godine. Dubrovčani su u Konavle dolazili obnašajući različite službe, a podjelom zemljišta u Konavlima dobili su i svoje posjede koje su kmetovi obrađivali. Na tim su posjedima gradili ponajprije građevine gospodarske namjene, stranjeve, za prikupljanje ljetine, ali i stambene dijelove u kojima su boravili, te popratne sadržaje koji su taj boravak trebali učiniti ugodnijim – terase, vidikovce, šetnice, ribnjake, kapelice. Nastajali su tako u Konavlima ladanjsko-gospodarski kompleksi koji su danas loše evidentirani, rijetko zaštićeni i koji nisu sustavno istraživani. Na temelju literature i stanja na terenu u ovom su radu zabilježena i opisana 24 ladanjsko-gospodarska kompleksa popraćena brojnim fotografijama. Ministarstvo znanosti i obrazovanja izdalo je u siječnju 2019. godine *Odluku o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Likovne kulture za osnovne škole i Likovne umjetnosti za gimnazije u Republici Hrvatskoj*. U ovom je radu, sukladno *Odluci*, donesen prijedlog implementacije teme ladanjske kulture Konavala u srednjoškolsku nastavu Likovne umjetnosti kroz nastavnu jedinicu *Ladanjsko-gospodarska arhitektura Konavala iz vremena Dubrovačke Republike* unutar teme *Čovjek i prostor*, odnosno podteme *Specifične građevine za pojedino razdoblje ili stil*.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Rad sadrži: 123 stranice, 102 reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *Dubrovačka Republika, Konavle, Likovna umjetnost, ladanje, ladanjsko-gospodarska arhitektura*.

Mentori: dr. sc. Jasmina Nestić, docent, dr. sc. Tanja Trška, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Jasenka Gudelj, izvanredni profesor, dr. sc. Jasmina Nestić, docent, dr. sc. Tanja Trška, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: 17. siječnja 2019.

Datum predaje rada: 22. rujna 2019.

Datum obrane rada: 30. rujna 2019.

Ocjena: _____

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Lucija Ljubić, diplomantica na Nastavničkom smjeru diplomskog studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Ladanjska kultura Konavala u vrijeme Dubrovačke Republike: prijedlog implementacije u nastavu Likovne umjetnosti, rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, _____ 2019.

Vlastoručni potpis

Zahvala

Svima koji su mi za potrebe ovoga rada na raspolaganje stavili svoje vrijeme i znanje, kućne biblioteke, privatne arhive, otvorili vrata svojih domova, uveli na svoje posjede (ili tolerirali moje upadanje na njih), dali korisne i hvalevrijedne informacije koje su obogatile ovaj rad:

Antunu Bačanu, Luki Bećiru, Ivanu Koprivici, Anti i Romani Korda, Ivici Lobru, Jozu Maslaču, Williamu i Lynn Montgomery, Pasku i Ivici Obadu, Niku i Kati Pulić, Marku Rešetaru, Ivu i Luci Sekondo.

Hvala onima koji su sa mnom obilazili i fotografirali lokalitete, pravili mi društvo da ne lutam sama, čuvali me „da me ne bi što pojelo“: babi Mariji, teti Miri, Niku, Nikoleti, tati.

Hvala mojim mentoricama, najprije što su prihvatile i podržale izbor teme, a zatim što su brojnim komentarima i sugestijama doprinijele ovom radu.

Posebna zahvala Julijani Antić Brautović iz Dubrovačkih muzeja, Mariu Doršneru iz Zavoda za obnovu Dubrovnika, Maris Šišević iz Konzervatorskog odjela u Dubrovniku te Luciji Vuković iz Muzeja i galerija Konavala.

Svima koji su podržali izbor studija, koji su bili i ostali tu uz mene i za mene vjerujući kako vrijedimo onoliko koliko znamo – od srca hvala!

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. Konavle u sastavu Dubrovačke Republike (1419./1426. - 1808.)	2
2.1. Razaranja 1806. godine	6
3. Ladanje u Konavlima	8
3.1. Poznati Dubrovčani na ladanju u Konavlima	10
4. Metodologija i specifičnosti istraživanja	14
4.1. Problemi terminologije ladanjske arhitekture	16
5. Gradnja dubrovačke vlastele na posjedima u Konavlima	20
5.1. Stranjevi u Konavlima	22
5.2. Ladanjsko-gospodarski kompleksi u Konavlima	26
5.2.1. Gruda	27
5.2.2. Pločice	29
5.2.3. Čilipi	32
5.2.4. Komaji	52
5.2.5. Radovčići	59
5.2.6. Močići	65
5.2.7. Dubravka	72
5.2.8. Pridvorje	74
5.2.9. Mihanići	83
5.2.10. Lovorno	85
5.2.11. Zastolje	86
6. Prijedlog implementacije u nastavu Likovne umjetosti	89
6.1. Zastupljenost teme u srednjoškolskoj nastavi <i>Likovne umjetnosti</i>	89
6.2. Prijedlog nastavnog sata	91

6. 2. 2. Opis i artikulacija nastavnog sata	92
6.3. Prezentacija i slijed nastavnog sata	98
6.4. Radni listić	107
7. Zaključak	110
8. Literatura.....	112
9. Popis i izvori slikovnih priloga	117
10. Summary	122

1. Uvod

Prostor Konavala najjužniji je dio Republike Hrvatske. Prostor je to skladnog krajolika i bogate povijesti. „Konavle su ne samo lijepe, nego iznimne ljepote, predio i arkadijski i mitski, i pitom i dramatičan, i gorski i primorski, i ravan i krševit, i vječno zimzelen i u vječnim mijenama... A sve na malom prostoru, na 'dlanu zemlje' između Župe dubrovačke, uvale pred Dubrovnikom, i Boke Kotorske, između crnogorsko-hercegovačkih planina i Jadranskog mora.“¹ Tijekom povijesti gospodari Konavala najmanje su bili Konavljani, a povijest Konavala počinje u davna ilirska vremena. U Konavlima je tijekom povijesti bila uspostavljena i rimska vlast, bizantska, srpska, bosanska, dubrovačka, francuska, austrijska itd.²

Kultura življenja, politika vlasti i povijesna zbivanja uvelike ostavljaju tragove na arhitekturi nekog područja, pa tako i konavoskog. Važna je činjenica u istraživanju arhitekture da su Konavle bile i ostale pogranično područje koje je tijekom stoljeća pretrpilo brojna stradavanja u svakom smislu te riječi. Za gradnju iz vremena Dubrovačke Republike posebno su razorne godine bile 1667., 1806., te 1991. godina, no s obzirom na to da je dubrovačka vladavina u Konavlima trajala gotovo četiri stotine godina, nemoguće je ne zapitati se što smo iz tog razdoblja baštinili i što nam ta baština predstavlja danas.

„Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja predstavlja zacijelo značajno poglavlje u razvoju starog graditeljstva na našoj obali, a po svojim funkcijama daje i određene podatke za ekonomsku, društvenu i kulturnu povijest naše zemlje.“³ Ovim će se radom pokušati na jednom mjestu objediniti sva znanja dosadašnjih istraživanja o ladanjskoj gradnji Dubrovčana u Konavlima u vrijeme Republike, ali i doći do novih spoznaja koje bi bile prvi korak pri adekvatnom valoriziranju i odnosu prema toj arhitektonskoj baštini, odnosno osvještavanju i senzibiliziranju lokalnog stanovništva i nadležnih institucija. Iako ladanjska gradnja nije bila raskošna i intenzivna kao u nekim drugim dijelovima Republike (npr. Rijeci dubrovačkoj), iznimno je važna u vizurama konavoskih mjesta kao specifično arhitektonsko ostvarenje te kao podsjetnik na važno poglavlje dubrovačkog graditeljstva u konavoskoj povijesti i dragocjen doprinos nacionalnoj kulturnoj baštini.⁴

¹ Mijović Kočan, 1984., 6.

² Isto, 6.

³ Grujić, 1979., 3.

⁴ Nodari, Lanzibat, 2006., 222.

2. Konavle u sastavu Dubrovačke Republike (1419./1426. - 1808.)

Konavle su za Dubrovačku Republiku bile gospodarski i strateški važno područje. Bogišić smatra kako se važnost Konavala u sastavu Republike može promatrati iz više aspekata. Prvi se odnosi na to da su Konavle bile brana, granica prema osmanlijskom teritoriju koji je negacija svega onoga na čemu Republika počiva, svijetu koji njeguje drugu vjeru, kulturu, običaje, društveno-političke odnose. S obzirom na to da su Konavle uvijek bile granično područje Republike, stalno su bile izložene nemirima, ratovima, upadima neprijatelja, pa su tako brojni Konavljani životima platili očuvanje Dubrovačke Republike, njezinih granica i kulture. Drugi je aspekt materijalni doprinos, odnosno gospodarski. Republika je svoj prosperitet zasnivala na pomorstvu i trgovini, no plodne Konavle bile su od izuzetne gospodarske važnosti. Konavljani su bili ponajprije poljoprivrednici, ali i obrtnici, posluga. Treći aspekt je onaj kulturni. Konavle su bile trajni poticaj i inspiracija, o čemu svjedoče brojni književni tekstovi.⁵

Godine 1419. počela je kupnja dijela Konavala kojim je upravljao Sandalj Hranić Kosača,⁶ bosanski vojvoda. Vlast se u Konavlima sporo i teško uspostavljala, jer su se domaći „vlastelinčići“⁷ bunili. Bilo je otpora i sukoba jer je dubrovačka vlastela svu zemlju uzimala za sebe, a Konavljani su pod određenim uvjetima morali na njoj raditi. Dubrovačka je Republika na području Konavala uspostavila knežiju. Prvi konavoski knez izabran je već 1419. godine, pučanin Nikolica Đurđević. Godinu kasnije Konavlima upravlja prvi knez vlastelin, Nikolin Gundulić. Mandat kneza najprije je bio šest mjeseci, a kasnije godinu dana.⁸ Dubrovčani su 1423. godine odlučili podijeliti zemlju u tom dijelu i poslali komisiju koja će izvršiti mjerenja i diobu zemljišta. Zbog toga su se konavoski vlastelinčići pobunili, a Republika je poslala četiri stotine vojnika u Konavle s proglasom da će prema svakome tko bude ustrajao u neposluhu postupati bez milosrđa. Većina se pokorila, a vođe pobune protiv dubrovačke vlasti pobjegle su na teritorij Radoslava Pavlovića. Glave su im ucijenjene, a kuće

⁵ Bogišić, 2007., 246.

⁶ O raskošnoj palači Sandalja Hranića u Dubrovniku vidi u: Nada Grujić, *Kuća u gradu*, Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2013., str. 91.-131.

⁷ Mijović Kočan naziva ih sitni vlastelini, zemljoposjednici, baštići, baštinovići (Mijović Kočan, 1984., 11.) a riječ je o nešto imućnijim Konavljanima koji su bili vlasnici zemlje i imali svoje kmetove. „Vlastelinčići su bili bogatiji, zemljoposjednički, ugledniji, ali brožčano manji sloj stanovništva. I oni su kao i ostali težaci obrađivali zemlju, ali su bili slobodni i imali su sami pokojeg kmeta. Od njih su potjecali župani, seoski glavari i drugi časnici u lokalnoj samoupravi. Dolaskom Dubrovčana perspektiva vlastelinčića nije bila svijetla. Naprotiv, mogli su očekivati ne samo razvlaštenje i oduzimanje zemlje, nego i pokmećivanje. Oni su, bez sumnje, bili protivnici promjene gospodara u Konavlima.“ Kapetanić, Vekarić, 1998.a, 47.

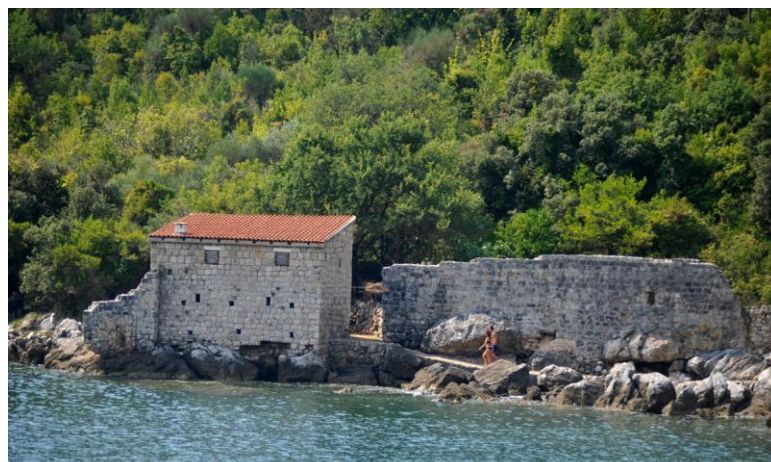
⁸ Mijović Kočan, 1984., 11.

spaljene. Dioba zemlje završena je tako da je vlastelinčićima ostavljena zemlja koju su osobno obrađivali, a zemlja koju su im obrađivali kmetovi im je oduzeta. Godine 1426. Republika uspijeva dobiti i preostali dio Konavala od Radoslava Pavlovića. Većina vlastelinčića ostaje u Konavlima, a nisu uključeni ni u kakve dogovore oko podjele zemljišta jer je Republika bila već dovoljno jaka na cjelokupnom konavoskom području da nisu morali pristajati ni na kakve

1. Sokol kula u Dunavama

kompromise.⁹ „Godine 1427. određeno je da u Konavlima ne može stanovati nitko tko sebi ne izabere za gospodara nekog dubrovačkog vlastelina ili građanina koji su dobili dio u toj oblasti i podloži mu se kao njegov čovjek ili kmet.“¹⁰ Konavle su bile podijeljene na kaznačine koje su bile organizirane u dvije administrativne jedinice. Jedna je bila knežija sa sjedištem u kneževom dvoru u Pridvorju gdje je uz kneza boravio i kancelar. Druga je bila kapetanija sa sjedištem u dvoru u Cavtatu gdje je uz kapetana također bio i kancelar. Imali su i dva potkneza, jednoga u Mrcinama (danas Dubravka), a drugoga u Stravči. U selima kaznačinama postojali su kaznaci, poslije glavari. S obzirom na to da je riječ o nemirnom, graničnom području, pobrinuli su se i za utvrđenja, posebno za tvrđavu Sokol u Dunavama (sl. 1) koja je uvijek bila dobro

2. Ostaci utvrđenja u Moluntu

opremljena i čuvana,¹¹ a utvrđenja su postojala i u Moluntu (sl. 2)¹² i Cavtatu. Osnovani su i dva

⁹ Kapetanić, Vekarić, 1998.a, 52-53.

¹⁰ Isto, 53.

¹¹ Bogišić, 2007., 288.

¹² Više o molunskim utvrđenjima u: Lukša Beritić, »Molunat – utvrde i regulacioni plan Molunta iz druge polovine XV. stoljeća«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 1 (1962.), str. 53-62.

franjevačka samostana, u Pridvorju (sl. 3)¹³ i Cavtatu, popravljali su stare crkve, gradili nove, te franjevcima prepustili skrb o vjeri.¹⁴

U Konavlima je od 1430. do 1433. godine¹⁵ izbio tzv. Konavoski rat jer Radoslav Pavlović nije bio zadovoljan dogovorom između njega i Republike, a rat je okončan uplitanjem Tvrtka II. Podjela zemlje zbog brojnih je nemira u potpunosti završena tek 1442. godine. Konavle su podijeljene na oko četiri stotine dijelova, a broj dijelova ovisio je o muškim članovima vlastelinske obitelji. Konavle su tako ponajprije bile žitnica Dubrovnika, kako

3. Knežev dvor u Pridvorju u fazi obnove, snimljeno 2019.

se ne bi stvorila konkurencija vinogradarstvu u dijelovima koje je Republika stekla ranije.¹⁶ U Konavlima je pri prvoj podjeli 1423. godine dopuštena sadnja vinograda, ali samo do 1427. godine. Tada se sije isključivo žito, kako bi se zaštitilo vinogradarstvo ostalih dijelova Republike.¹⁷ Već posađena loza smjela je ostati, no sadnja nove strogo se regulirala. Uglavnom je bilo dopušteno posaditi jednu do dvije zlatice loze po kući. Sadnja se strogo nadgledala i sve se preko dopuštenog sjeklo i čupalo.¹⁸

Iako su bile plodne, Konavle nikad nisu bile mirne, što zbog sukoba na granici, što zbog sukoba unutar Republike. Na području Konavala vodio se četverogodišnji rat od 1451. do 1454. godine

¹³ Više o franjevačkom samostanu u Pridvorju u: Anđelko Badurina, »Franjevački samostan u Pridvorju«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20 (1996.), str. 123.-131.

¹⁴ Bogišić, 2007., 288.

¹⁵ Izbio je nedugo nakon pripajanja Pavlovićeve dijela Dubrovačkoj Republici. Pavlovićeve ljudi su zbog neplaćenog duga zaplijenili jednu dubrovačku karavanu koja je prenosila tkanine u Bosnu. Dubrovčani su uzvratili zabranom svojim trgovcima da prelaze na Pavlovićev teritorij. Bosanski kralj Tvrtko II nakratko je uspio primiriti obje strane, koje su se ipak ponovno sukobile jer su Dubrovčani odlučili prokopati kanal kojim će odvojiti Cavtat od kopna, što se Pavloviću nije sviđalo te je u konačnici napao Konavle, ušavši 1430. u selo Ljuta, Pavlović je dobio rat na vojnom, ali ga izgubio na diplomatskom polju. Dubrovčani su osigurali potporu ugarskog i bosanskog kralja. Godine 1433. sklopili su mir, potvrdili posjede koji su dogovoreni 1426. i natjerali Pavlovića da odustane od bilo kakvih zahtjeva na teritoriju kojeg je prethodno prodao. Povelju o miru potvrdio je Tvrtko II. Kapetanić, Vekarić, 1998.a, 7.-89.

¹⁶ Grujić, 1979., 56.-67.

¹⁷ Isto, 67.

¹⁸ Lučić, 1990., 279.

između Republike i hercega Stjepana Vukčića Kosače, Sandaljevog nećaka koji ga je naslijedio. Rat je izbio zbog težnje za emancipacijom hercegove zemlje od dubrovačkog gospodarskog utjecaja. Hercegova vojska upala je u Konavle 1451. godine, a stanovnici su se sklonili u utvrđena mjesta Cavtat i Molunat. U rat se upleo turski sultan Mehmed II. koji je tražio od hercega da se povuče s teritorija Republike. Tijekom nekoliko upada hercegove vojske Konavle su pretrpile veliku štetu, pa je Senat 1452. godine zbog pretrpljene štete oslobodio konavoske seljake određenih davanja. One koji su se priklonili hercegu, vidjevši priliku da se tako usprotive Republici i vrate status vlastelinčića, vlast je pogubila. Godine 1471. nasljednik hercega Stjepana, Vlatko Hercegović Kosača, u svom pljačkaškom pohodu upada u Konavle. Dubrovčani su povećali plaćanje harača Turcima od kojih su očekivali da se suprotstave Hercegoviću Kosači i na taj način zaštite granice Republike.¹⁹ U imućnim se Konavlima zato ipak živjelo i bolje i sigurnije nego u okolnim područjima, posebice zato što nije prijetila opasnost od Osmanlija s kojima je Republika održavala diplomatske odnose. Mnogi su zato nastojali imigrirati u Konavle.²⁰ U 15. stoljeću vidljivo je ubrzano naseljavanje Konavala zbog potrebe za radnom snagom i zbog čuvanja granica. Novim se doseljenicima dodjeljivao krš kojeg su krčili i pretvarali u obradive površine, jer drugih površina nije bilo. Konavle su tada imale oko 17 000 stanovnika.²¹ Imigracije su s vremenom zaustavljene jer se toliko stanovništvo teško prehranjivalo, a u prvoj polovici 16. stoljeća Republiku je, a samim time i Konavle, zadesilo čak jedanaest kužnih godina. Konavle su osim kuge, bile izložene povremenim upadima Crnogoraca. Sredinom 16. stoljeća broj stanovnika pao je na oko 10 000, a Konavljani traže nove izvore prihoda pa se osim poljoprivrede razvija i brodarstvo, posebno u Cavtatu.²² Tijekom 17. stoljeća Konavle su bile izložene konstantnim upadima pljačkaša koji napadaju dubrovačke karavane i konavoska sela, koji su odvodili stoku, pokretnu imovinu, pa čak i otimali stanovnike te ih prodavali u roblje. Nakon potresa i požara 1667. godine Republika je dodatno oslabljena, pa su pljačkaški upadi preko njezinih granica intenzivirani. O materijalnoj šteti koje su Konavle pretrpile 1667. godine ne znamo gotovo ništa, no prema popisu iz 1673./74. znamo da je broj stanovnika pao na oko 4300. S obzirom na to da se krajem 17. stoljeća opet javlja kuga, broj je vjerojatno do 1700. godine bio i puno manji.²³ U 18. stoljeću demografska slika Konavala se popravlja, no intenzivniji razvoj Konavala uvelike otežava kmetski odnos. Naime,

¹⁹ Kapetanić, Vekarić, 1998.a, 91.

²⁰ Mijović Kočan, 1984., 11.

²¹ Kapetanić, Vekarić, 1998.a, 98.

²² Isto, 104-105.

²³ Isto, 105.

glavni izvori prihoda dubrovačke vlastele dugo su bili pomorstvo, trgovina i zanati, gdje je vlastela zapošljavala i svoje kmetove. Slabljenjem tih gospodarskih grana zemljoradnja je bila sve važniji izvor prihoda, sve više kmetova bavi se zato zemljoradnjom, a renta, odnosno davanje vlastelinu, raste.²⁴ Situacija je u Konavlima kulminirala 1799. godine tzv. Konavoskom bunom, a neposredni povod buni bio je namet Republike koji se odnosio na otkup soli.²⁵ Naime, nametom je bilo naređeno da svaki Konavljanin stariji od 14 godina mora od Republike kupiti oko 11 kg soli. Dubrovčani su uspjeli ugušiti bunu, a petorica predvodnika pobjegla su preko granice, s obzirom na to da im je bila izrečena smrtna kazna. Ipak, pobuna nije bila uzaludna jer je namet poništen par mjeseci poslije, a donesene su i nove norme kmetskih obveza prema vlastelinu.²⁶ S obzirom na skori pad Republike, ni ove odredbe nisu bile dugoga vijeka.

2.1. Razaranja 1806. godine

Slabljenje i konačan kraj Dubrovačke Republike ostavili su posljedice i na njezinom istočnom dijelu. „Godine 1806. ruske snage smještene u Boki kotorskoj zajedno s Crnogorcima napale su Konavle, te nemilosrdno ubijali stanovništvo, pljačkali i palili. Čitavo područje Konavala bilo je okupirano. Za konačno oslobođenje Konavala zaslužan je general Marmont, koji je poveo vojsku na Debeli brijeg gdje je porazio Ruse i Crnogorce te ih istjerao iz Konavala iste godine“.²⁷ Prema procjenama, spaljeno je oko 250 kuća od 850 postojećih,²⁸ a na preostalim objektima utvrđena je velika materijalna šteta. Razaranja nisu poštedila ni ladanjsko-gospodarske komplekse koje je vlastela gradila na posjedima u Konavlima. Koliko je rat bio razoran za dubrovačko područje opisuje i crnogorski autor Milaković tvrdeći da će taj rat zauvijek ostati sramota crnogorskog naroda, jer tolika šteta, nanesena dubrovačkoj državi, pokazuje neciviliziranost nacije i ne može se opravdati ni narodnim običajima ni ratnim pravom.²⁹ U borbama ruske i francuske vojske 1806. godine uništen je i Knežev dvor u Pridvorju te u potpunosti spaljen vrijedan arhiv konavoske kneževske kancelarije. Nakon gotovo četiri stotine godina dubrovačke vlasti i petstotinjak dubrovačkih knezova, Konavle napušta i posljednji knez,

²⁴ Grujić, 1979., 68-70.

²⁵ Kapetanić, Vekarić, 1998.a, 108.

²⁶ Lučić, 1990., 300.

²⁷ Deranja Crnokić, 2012., 36.

²⁸ Isto, 36 prema Čučić, 1998., 162.

²⁹ Isto, 36 prema Čučić, 1998., 194.

Vlaho Kabužić. Dubrovačka Republika formalno je ukinuta 31. siječnja 1808. godine, kada završava i važno povijesno poglavlje za Konavle. U svom književnom djelu *Dnevnik vladike Deše*, kojem je radnja smještena u Konavle početkom 19. stoljeća, Bogišić piše: „Od veljače i Dvor je prazan, zapečatili su ga, stoji kao sablast. Gospari su rastjerani, puk miruje, mi fratri zatvorili se u samostane. Nitko ne zna što se događa, svi i dalje živimo ali bez volje i bez nade. Dubrovačka duša se raspala.“³⁰

³⁰ Bogišić, 1993., 7.

3. Ladanje u Konavlima

„Ubrzo nakon pripojenja Republici, Dubrovčani i na Konavle primjenjuju praksu koju su već prakticirali u drugim dijelovima svoje države, i koju će unaprijed sve više prakticirati. Već u srednjem vijeku, a pogotovo u vremenu humanizma i renesanse, oni sve više 'izlaze' iz svojega Grada, najprije u bližu okolicu, u Lapad i Rijeku dubrovačku, a zatim i dalje na područje Republike.“³¹ Dubrovčani su u Konavle dolazili obnašajući različite službe: knezova, potknezova, kancelara, glavara, vojnih zapovjednika, geodeta. Podjelom zemljišta u Konavlima dobili su i svoje posjede koje su kmetovi obrađivali. Na tim su posjedima gradili ponajprije građevine gospodarske namjene za prikupljanje ljetine, ali i stambene dijelove u kojima su boravili, te dodatne sadržaje koji su taj boravak trebali učiniti ugodnijim – terase, vidikovce, šetnice, ribnjake, kapelice. Na svoje posjede dolazili su zato ne samo iz gospodarskih razloga, već i iz želje za odmorom, razonodom, ladanjem, u potrazi za inspiracijom: „I dok su neki tamo odlazili službeno i nerijetko nevoljko, doživljavajući Konavle kao pustoš u usporedbi s Dubrovnikom, drugima je to bilo mjesto odmora i uživanja. Mnogi su, naime, Dubrovčani iz aristokratskih redova u Konavlima obnašali različite upravne službe, uglavnom dužnost kneza; drugi su tamo odlazili na ladanje...“³²

O ladanju dubrovačke vlastele piše i francuski konzul Le Maire 1766. godine: „Plemići i svi koji posjeduju imanja redovito provode na ladanju dva ili tri jesenska mjeseca. Vode brigu o svojoj berbi i zabavljaju se nešto bolje nego u gradu.“³³ Zanimljivo je i da dvorovi knezova u Cavtatu (sl. 4)³⁴ i Pridvorju također imaju

4. Knežev dvor u Cavtatu, detalj ulaza

³¹ Bogišić, 2007., 289.

³² Plejić, 1998., 223.

³³ Maroević, 2006., 12.

³⁴ „Knežev dvor građen je između 1555. i 1558. godine [...] Renesansno je ladanjsko zdanje u kojem je smještena Zaklada Baltazara Bogišića [...] Zgrada je pravokutna jednokatnica s potkrovljem i nadogradnjom na istočnoj strani. Uz nju su i dva đardina (vrta), pročelni, manji i stražnji, veći. Prizemlje se sastoji od središnje 'saloče', koja je glavna komunikacijska prostorija te od po dvije manje bočne prostorije. U središnjoj prostoriji nalaze se glavna ulazna vrata, ulazi u bočne prostorije i stepenište za kat čija je unutrašnjost jednako podijeljena. Taj je raspored prostora karakterističan za dubrovačke ljetnikovce 16. stoljeća. U dvoru se još uvijek nalazi vrijedni kameni namještaj.“ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 57.-58.

reprezentativni karakter ladanjske arhitekture.³⁵ U skladu je to „s prevlasti općih humanističkih i renesansnih težnji i poticaja. Odlazak u prirodu i boravak u okruženju prirodne ljepote javlja se u okviru općenite težnje za odvajanjem od urbane sredine i povlačenjem u samoću, što je jedna od najsnažnijih tendencija humanizma, jedan od najvidljivijih humanističko-renesansnih vanjskih izraza pripadnosti novom svijetu, svijetu duha i vrline.“³⁶ Raskošnost građevina koje vlastela podiže na posjedima u Konavlima varirala je od posjeda do posjeda, no osim prikupljanja ljetine na posjedu bilo je važno i uživati u svim blagodatima okolnoga krajolika. „Svi su svoja ladanjska gnijezda gradili prema vlastitim mogućnostima [...] ali im je zajednička bila želja i namjera da u tom neposrednom susretu i blizini s krajolikom nađu duševni mir, da tamo sami, ili u društvu s gostima i prijateljima, u miru i tišini i gledajući prirodu kako se očituje i slušajući ptice kako pjevaju – pišu, čitaju ili razgovaraju o knjizi, umjetnosti, poeziji i znanosti a sve zaslade gozbom.“³⁷ O Konavlima i ladanju na posjedima saznajemo danas kroz mnoga književna djela Dubrovčana. „U dubrovačkoj se književnosti 16., 17. i 18. stoljeća Konavle ocrtavaju kao Arkadija, bogat i idiličan kraj koji nastanjuju mitska bića, pjesnicima inspirativan i ugodan za boravak.“³⁸ Za vrijeme gospodarskog i ekonomskog slabljenja Republike, tijekom 18. stoljeća, boravak vlastele na imanjima izvan grada se intenzivira. Naime, uzdaju se ponajprije u prihode sa seoskih imanja, nastojeći na taj način nadoknaditi gubitke u drugim gospodarskim granama.³⁹ Vlastela je na svojim posjedima obitavala sve do pada Republike, tek rijetki su se na njih vraćali i poslije.

Ladanjska arhitektura, na posjedima izvan grada, kroz nekoliko je stoljeća omogućila vlasteli stvaralački rad, intelektualni, kreativni, posvjedočen književnim djelima onih koji su danas neizostavni u pregledima povijesti književnosti ili znanosti. Dubrovačka književnost stoga mnoga ostvarenja duguje upravo ladanjskom ambijentu Konavala, s obzirom na to da su Konavle „i tema i mjesto čestih boravaka dubrovačkih poeta te – punkt internacionalnih književnih druženja!“⁴⁰

³⁵ Grujić, 1979., 95-96.

³⁶ Bogišić, 1999., 12.

³⁷ Bogišić, 2007., 54-55.

³⁸ Plejić, 1998., 223.

³⁹ Bogišić, 1999., 25.

⁴⁰ Mijović Kočan, 1984., 109.

3.1. Poznati Dubrovčani na ladanju u Konavlima

U Konavlima su posjede, osim vlastele, imale i neke bogate građanske obitelji poput Držića. „Dolazili su u Konavle i, dakako, intenzivno osjećali naglašeni ladanjski ugođaj boravka na selu, posebno u proljeće. Treba stoga i seljačko-vlaški svijet Džore Držića (1450.-1500.), pun autentičnosti ugođaja u eklogi *Radmio i Ljubimir*, i šetnju vile Tirene u Marina Držića (1508.-1567.) [...] vidjeti i čitati i u kontekstu boravka Držića u Konavlima.“⁴¹

Ilija Crijević⁴² (1463.-1520.) kao mladi je vlastelin boravio na Sokol kuli u Dunavama, a u povijesti književnosti ponajviše se istaknuo svojom poemom *De Epidauro*. Bogišić (1999.) smatra kako se kod Crijevića javlja „fiksiranje osobitog konavoskog krajolika kao teme koja će pjesnika zaokupiti i potaknuti. Pjesnik opisuje kameno okružje oko tvrđave na kojoj stoji [...]. U humanista Crijevića javlja se i živo sjećanje na prošlost, na dane kada su u Konavlima boravili Rimljani. Sjećanje na stara vremena opći je motiv humanista, ali je u Crijevića taj osvrt povezan s temom njegove poeme, *Epidaurom*, latinskim gradom i prethodnikom Dubrovniku.“⁴³

Nikola Nalješković (1500.-1578.), književnik, astronom i matematičar, u Konavle dolazi kao geometar. Boravio je u blizini Kneževa dvora u Pridvorju i susjednog sela Ljuta, a dane provodio s mladim Dubrovčanima koji su također boravili tamo. Knez u Pridvorju bio je tada Jerkula Bobaljević kojem Nalješković upućuje pjesmu u kojoj spominje njihov lov na jegulje u rijeci Ljutoj.⁴⁴

Horacije Madžibradić (1565.-1641.) bio je kancelar kneza u Cavtatu, a živio je na imanju u Močićima. Zbog posla je često išao po cijelim Konavlima koje je nekoliko puta opjevao, a najčešće je spominjao vino, kola i djevojke,⁴⁵ ali i neke elemente konavoskog društvenog života na selu – zdravice i počasnice koje je zajedno s djevojkama pjevao i izgovarao.⁴⁶ Pjesma koju je Madžibradić napisao u Konavlima, u selu Uskoplje, naslovljena je *Njeki dan sjedeći prid brijestom u hladu*.⁴⁷

⁴¹ Bogišić, 1999., 35.

⁴² Vekarić upozorava da je *Crijević* pogrešna inačica prezimena koje se na talijanskom bilježi *Cerva*, te smatra kako su se oni prezivali *Črijević*. Ipak, zbog mnogobrojne književne, povijesne i umjetničke literature u kojoj se koristi samo inačica *Crijević*, ostat će tako i u ovom radu. Vekarić, 2011.a, 94.

⁴³ Bogišić, 1999., 31.

⁴⁴ Isto, 17.

⁴⁵ Mijović Kočan, 1984., 109.

⁴⁶ Bogišić, 1999., 32.

⁴⁷ Bogišić, 1995., 17.

Ivan Gundulić (1588.-1638.) u Konavlima je obitavao na mnogim posjedima svoje obitelji,⁴⁸ a poslije i dva puta kao knez. Mijović Kočan spominje kako je Gundulić u *Dubravki* opjevao konavoske dubrave,⁴⁹ dok Bogišić (1999.) smatra kako se upravo na imanju u Dobruši pjesnik budio u idiličnim jutrima promatrajući lovorike i potoke koje je kao pastoralne motive unio u *Dubravku*.⁵⁰ Zaključuje i kako upravo u Gundulićevim djelima najbolje možemo doživjeti ugođaj seoskog života i ljepotu krajolika.⁵¹

Dominko Zlatarić (1558.-1613.) svoj je posjed imao u Radovčićima, u nekadašnjem zaseoku Žaboklik. „Zlatarić se proslavio kao student u Padovi, postao je rektorom tamošnjeg sveučilišta, a zatim se istaknuo i kao pjesnik. Vrativši se u Dubrovnik naslijedio je obiteljsko imanje u Konavlima, uvećao ga ženidbom (također u konavoskoj dolini) i tako se, oslobođen briga za egzistenciju i stjecanje materijalnih dobara, mogao posvetiti imanju i druženju s knjigom.“⁵² Portugalski pjesnik Didak Pir (1517.-1599.) u poslanici Zlatariću aludira na hvalospjev Zlatarićeva vrta kojeg je napisao Camillo Camilli te na njihova druženja uz vino na Zlatarićevom posjedu.⁵³ Kada govori o Piru, Bogišić (2007.) zaključuje kako je „ugledni humanist boravio u Dubrovniku upravo u vrijeme kad je bila zrela i u punoj se mjeri očitovala dobro poznata stara humanistička želja i sklonost da se kulturno-književne, pjesničke i 'kreposne' naravi očituju i iskazuju i izvan grada, u posebno odabranim mjestima ladanja, u dvorcima, ljetnikovcima, balkonima, u predvorjima, pod obveznom odrinom i na drugim mjestima povezanim uz ljetnikovac u dosluhu s prirodom – očitovati zajednička pjesničko-humanistička pripadnost svijetu poezije, duha i 'kreposti'“⁵⁴

Junije Palmotić (1607.-1657.) obnašao je funkciju kneza u Pridvorju, gdje je napisao poemu *Gomnaida*, u kojoj se kao bilješka u podnaslovu nalaze podaci koji povezuju nastanak poeme s ladanjskim fenomenom: „Đono Đora Palmotić, budući knez u Konavlima godišta 1646. i nahodeći se s razlijem prijateljima u gaju gospodskom, rekoše mu da nekakva pjesan bijaše suproč njemu učinjena na što on jakom ražali se, ter tutako stojeći i šetajući se po gaju, a njegov pisaoc pišući što

⁴⁸ Bogišić navodi kako su pjesnikov otac a zatim i pjesnik, na više mjesta imali svoje posjede (Radovčići, Zastolje, Bare, Dobruša). Bogišić, 1999., 35.

⁴⁹ Mijović Kočan, 1984., 109.

⁵⁰ Bogišić, 2007., 251.

⁵¹ Bogišić, 1999., 35.

⁵² Bogišić, 2007., 55. Dominko Zlatarić oženio je Maru, kći Petra Gionia. Vekarić, 2011.c, 451. Nije poznato što je ta obitelj posjedovala u Konavlima, odnosno, što je Zlatarić mogao dobiti tom ženidbom kako tvrdi Bogišić.

⁵³ Bogišić, 1999., 31.

⁵⁴ Bogišić, 2007., 54.

mu se govoraše u nerazbornoj srdžbi sklopi ovu pjesan nadrečenoga godišta 1646.⁵⁵ Također, Palmotić se u poemi *Dubrovnik ponovljen* osvrće na obranu Konavala.⁵⁶

Antun Gleđević (1657.-1728.) u Konavlima boravi od 1678. godine. „Bio je pisar, odnosno vicekancelar. [...] Iz dubrovačke perspektive, konavoski su se dani pjesniku činili ugodnima i bogatima u usporedbi s onim što ga je snašlo kad se morao povući iz službe; izgleda da se on, u sve većoj bijedi, sve češće sjećao života u Konavlima.“⁵⁷ Ono što je u Gleđevićevom književnom opusu primijetio Mijović Kočan (1984.) jesu pjesme socijalne tematike u kojima se spominje grubo iskorištavanje konavoskih kmetova od strane dubrovačke vlastele.⁵⁸

Jakov Natalić (1677.-1713.) boravio je na svom imanju u Močićima, no „namjesto sastanaka, druženja, igre, pjesme, gozbe i razgovora, Natali svoje vrijeme u Konavlima provodi usamljen, razmišlja o sebi i svom životu.“⁵⁹ Provodeći vrijeme osamljen na selu, bavi se lovom i pisanjem poezije. Svoje stihove u osmeračkim katrenima ispisivao je iznad vrata soba.⁶⁰ Bio je član Velikog vijeća, Akademije Ispraznijeh, a u rukopisu je sačuvana pjesmarica *Dnevi moje* u kojoj se nalaze stihovi: „G’jako Natali učinio je ove verse na vratima od kamara i upiso na vrata od kamara u Konavlam, u Močićima: na kamari od istoka, na spremi na vrh skala, na kamari od sjevera, na kamari od majstrala.

Ah, nesvjesna ljuska svijesti!

Još od lova tva je scijena,

a znaj da si u bolesti,

posred lova ulovjena.

(Na kamari od sjevera)⁶¹

Ladanje na posjedima u Konavlima nastavilo se sve do pada Republike, kada su mnogi posjedi dubrovačke vlastele spaljeni. No i iza pada Republike neki su Dubrovčani obitali u Konavlima. Niko Pucić (1820.-1883.) slao je u Beč pisma Baltazaru Bogišiću u kojima mu opisuje mnoge aspekte

⁵⁵ Bogišić, 1999., 32.

⁵⁶ Ulomak donosi Rafo Bogišić. Bogišić, 1995., 17.

⁵⁷ Plejić, 1998., 224-228.

⁵⁸ Mijović Kočan, 1984., 109.

⁵⁹ Bogišić, 1999., 28.

⁶⁰ Isto, 28.

⁶¹ Kapetanić, Vekarić, 1998.b, 28-29.

života Konavljana u društvu kojih je očito proveo podosta vremena: svadbene običaje, napitnice (pjesme koja se pjevaju uz nazdravljanje), organizaciju obitelji i slično.⁶²

⁶² Podatke koje mu Niko Pucić šalje, Bogišić objavljuje u: Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Slovena: privatno pravo*, Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta, 1867.

4. Metodologija i specifičnosti istraživanja

Istraživanje za potrebe ovog rada započelo je prikupljanjem relevantne literature o ladanjskoj izgradnji u vrijeme Dubrovačke Republike u Konavlima, ali i o preostalim dijelovima nekadašnje Republike, posebno Rijeke dubrovačke. Literatura je uspoređena i kritički promotrena, što je bio temelj za odlazak na teren. Pisana riječ uspoređena je zatim sa stanjem na terenu, a nastala je i fotodokumentacija kakva, nažalost, do sada nije postojala. Opisivanje pojedinih građevina rezultat je viđenoga na terenu i dostupne literature, posebno je za građevine Donje bande koristan bio diplomski rad Lucije Vuković⁶³ iako se od 2002. godine stanje nekih građevina promijenilo. U dokazivanju ili opovrgavanju određenih teza ili kao doprinos novim spoznajama, korištene su katastarske karte iz 1837. godine, starije fotografije, genealogije vlasteoskih obitelji, usmene predaje. Htjelo se ovim radom na jednom mjestu objediniti sva znanja o ladanjskoj izgradnji u Konavlima, stvoriti kvalitetan temelj i doprinos za neko buduće, detaljnije i opsežnije istraživanje. Istraživanje za potrebe ovog rada provedeno je od siječnja do lipnja 2019. godine.

Najveći problem pri ovom istraživanju bio je nepostojanje popisa ladanjsko-gospodarskih i gospodarskih građevina u Konavlima, uključujući i Cavtat. Julijana i Mato Brautović (2005.) autori su jedinog rada koji na jednom mjestu okuplja sve značajnije povijesno-umjetničke lokalitete u Konavlima. Što se tiče građevina koje su pripadale dubrovačkoj vlasteli, navode ljetnikovce (5), ladanjsko-gospodarske komplekse (22) i jedan ladanjsko-gospodarski posjed.⁶⁴ Također, spominju još i tri posjeda u Grudi, no o njima ne donose više podataka.⁶⁵ U Mihanićima pišu o crkvi koja je pripadala vlastelinskoj obitelji, no ladanjsko-gospodarski kompleks u Mihanićima ne donose kao posebnu natuknicu, kao što su obradili i mnogo skromnije komplekse, već ga samo spominju u kontekstu kapelice.⁶⁶ Kapelicu svetog Roka u Zastolju, u zaseoku Dobruša, također opisuju, no riječ je o kapelici unutar ladanjskog kompleksa kojeg ne spominju.⁶⁷ Stranj u Pločicama navode kao dio ladanjsko-gospodarskog kompleksa, što je upitno s obzirom na to da osim stranja ne postoji dokaz ni o kakvoj drugoj građevini na posjedu.⁶⁸ Iako ih ne istražuje pojedinačno, Karamehmedović (2015.)

⁶³ Vuković, 2002.

⁶⁴ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 8-13.

⁶⁵ Isto, 177.

⁶⁶ Isto, 252.

⁶⁷ Isto, 216.

⁶⁸ Isto, 173.

navodi trideset ljetnikovaca na području Konavala.⁶⁹ Kada bismo zbrojili sve ljetnikovce koje donose radovi Lucije Vuković (2002., 2013.) te povijesno-umjetnička topografija Konavala, došli bismo do istog broja. Ono što je mjestimično sporno jest klasifikacija tih tridesetak građevina, čemu će biti posvećeno posebno poglavlje.⁷⁰ Prema istraživanju provedenom za potrebe ovoga rada, u primjere ladanjske arhitekture na području Konavala ubrajaju se sljedeći objekti:

1. Ljetnikovac Caboga - Bosdari (Cavtat, stari grad)
2. Ljetnikovac Gozze (Cavtat, stari grad)
3. Ljetnikovac Gradi (Cavtat, stari grad)
4. Ljetnikovac Ragnina (Cavtat, stari grad)
5. Ljetnikovac Gozze (Cavtat, uvala Tiha)
6. Ladanjsko-gospodarski kompleks Bonda (Močići)
7. Ladanjsko-gospodarski kompleks Natali (Močići)
8. Ladanjsko-gospodarski kompleks Bona (Čilipi)
9. Ladanjsko-gospodarski kompleks Balbi (Čilipi, Masješi)
10. Ladanjsko-gospodarski kompleks Caboga (Čilipi, Frančesko)
11. Ladanjsko-gospodarski kompleks Caboga (Čilipi, Miočići)
12. Ladanjsko-gospodarski kompleks Diklićeva taraca (Čilipi, Masješi)
13. Ladanjsko-gospodarski kompleks Ghetaldi (Čilipi)
14. Ladanjsko-gospodarski kompleks Pozza (Čilipi)
15. Ladanjsko-gospodarski kompleks Bosdari (Komaji, Grušići)
16. Ladanjsko-gospodarski kompleks Ranjina (Komaji, Vignji)
17. Ladanjsko-gospodarski kompleks Cerva (Radovčići, Gornje selo)
18. Ladanjsko-gospodarski kompleks Zamagna (Radovčići, Donje selo)
19. Ladanjsko-gospodarski kompleks Pozza (Pločice)
20. Ladanjsko-gospodarski kompleks Sorgo (Pločice)
21. Ladanjsko-gospodarski kompleks Bona (Gruda)
22. Ladanjsko-gospodarski kompleks Zamagna (Gruda)
23. Ladanjsko-gospodarski kompleks Saraka (Dubravka, Pičete)
24. Ladanjsko-gospodarski kompleks Bosdari (Lovorno, Mostrovina)

⁶⁹ Pod terminom ljetnikovac uključuje i ladanjsko-gospodarske komplekse. Karamehmedović, 2015., 465.

⁷⁰ Više u poglavlju 4.1. „Problemi terminologije ladanjske arhitekture.“

25. Ladanjsko-gospodarski kompleks Balettini (Zastolje, Dobruša)
26. Ladanjsko-gospodarski kompleks Bonda (Pridvorje)
27. Ladanjsko-gospodarski kompleks Mato Pozza (Pridvorje)
28. Ladanjsko-gospodarski kompleks Nikola Pozza (Pridvorje)
29. Ladanjsko-gospodarski kompleks Sorgo (Pridvorje)
30. Ladanjsko-gospodarski kompleks Pozza (Mihanići, Nosanovići)

Proučavanje otežavaju i neujednačeni nazivi, s obzirom na to da su nazivani prema prezimenu obitelji koja je u nekom trenutku, uglavnom 1837. godine, posjedovala ladanjsko-gospodarski kompleks.⁷¹ Također, kompleks Božidarević u Grušićima i kompleks Bosdari u Čilipima, zapravo su isti kompleks,⁷² dok Močići i Miočići nisu isti toponim. Miočići su zaseok u Čilipima, stoga je kompleks Kabužić (Caboga), koji je u radu iz 2012. godine smješten u Močiće, zapravo trebalo smjestiti u Čilipe.⁷³

4.1. Problemi terminologije ladanjske arhitekture

Gradnja dubrovačke vlastele na posjedima u Konavlima u literaturi se opisuje različitim terminima, a da nije jasno zašto je nešto klasificirano kao takvo. Događa se tako da se isti objekt kod različitih autora označava različitim terminom, iz čega se ne može zaključiti ni prvotni izgled ni funkcija objekta.

Lucija Vuković (2002., 2013.) u svojim istraživanjima piše o ladanjsko-gospodarskim kompleksima. Julijana i Mato Brautović (2005.) pišu o ljetnikovcima u Cavtatu te stranjevima i ladanjsko-gospodarskim kompleksima u konavoskim selima, no mjestimično je zbunjujuće zašto je određeno zdanje klasificirano onako kako navode. Rafo Bogišić (1999.) piše o dvorcima dubrovačkih gospara u Konavlima,⁷⁴ a spominje i gospodarske zgrade, stranjeve te dvorce-ljetnikovce.⁷⁵ Stijepo Mijović Kočan (1984.) terminom „stranj“ opisuje cjelokupni vlasteoski posjed,⁷⁶ dok ih Anuška

⁷¹ Više u poglavlju 5.2. „Ladanjsko-gospodarski kompleksi u Konavlima“.

⁷² Brautović, J., Brautović, M., 2005., 100-101.; Vuković, 2002., 4. Grušići su zaseok koji djelomično pripada Čilipima, a djelomično Komajima. Ovaj se kompleks nalazi unutar katastarske općine Komaji.

⁷³ Deranja Crnokić, 2012., 124.

⁷⁴ Bogišić, 1999., 14.

⁷⁵ Isto, 10-11.

⁷⁶ Mijović Kočan, 1984., 114.

Deranja Crnokić (2012.) jednostavno opisuje kao vlastelinske objekte,⁷⁷ a spominje i vlasteoske kuće i gospodarstva uz koje se nalaze stranjevi.⁷⁸ Deša Karamehmedović (2015.) navodi kako je u Konavlima ukupno trideset ljetnikovaca.⁷⁹ Marija Planić-Lončarić (1980.) vlastelinske objekte dijeli na „gospodarstva koja mogu biti ograđena, nepravilna gospodarstva ili pravilna, pravokutna ograđena gospodarstva; utvrđenja kao što su kule, kaštele ili utvrđene ljetnikovce; stambeno-gospodarske objekte koje čine ljetnikovci, stambeno-gospodarski objekti i stranjevi (spremišta).“⁸⁰ Nada Grujić (1982.) u kartu ljetnikovaca,⁸¹ upisuje deset građevina unutar cavtatskih zidina, dok se u literaturi i dostupnoj dokumentaciji navode tek četiri. Katarina Horvat-Levaj (2005.) građevine koje su uglavnom određene kao ljetnikovci, a nalaze se u Cavtatu, opisuje kao barokne kuće i navodi ih sedam.⁸² S obzirom na drugačiji kontekst gradnje i drugačiji pristup koji bi trebalo primijeniti pri istraživanju Cavtata, to područje u ovom radu neće biti zastupljeno. U svakom slučaju, iz postojeće literature teško je zaključiti što u Konavlima postoji i koliko čega ima.

Na tragu ovog problema, a istražujući ladanjsku arhitekturu Rijeke dubrovačke, N. Grujić (1979.) zaključuje: „izbjegavanjem riječi *vila* u našoj stručnoj literaturi i uporabi nastala je praznina koju ispunjavamo raznim nazivima, a najčešće ih prati atribut *ladanjsko* [...]. U našem jeziku pridjev ladanjski znači seoski, nasuprot gradskom. Gotovo da je zaboravljeno podrijetlo riječi ladanje, a to je vladanje, što je pak prevedenica starolatinskog *dominium* (područja kojim upravlja grad – *castellum*).“⁸³ Upozorava i kako „obzirom na višestrukost funkcija, raznovrsnost sadržaja, pa stoga i oblika, te obzirom na raznolikost ambijenta u koje ulazi, ladanjska arhitektura izmiče svakoj strogoj tipologiji.“⁸⁴ Ladanjska arhitektura odgovara posebnom aspektu života izvan zidina, no ona se ne ostvaruje u jedinstvenoj arhitektonskoj formi.⁸⁵ Vlastela gradi izdvojene vlastelinske građevine koje imaju rezidencijalnu funkciju, ali i gospodarsku za čuvanje skupljene ljetine do trenutka prijevoza u Dubrovnik ili prodaje.⁸⁶ Deranja Crnokić (2012.) zaključuje kako „karakteristična obilježja ladanjsko-gospodarskih kompleksa šireg dubrovačkog područja nisu toliko izražena u Konavlima gdje je

⁷⁷ Deranja Crnokić, 2012., 89.

⁷⁸ Isto, 118.

⁷⁹ Karamehmedović, 2015., 465.

⁸⁰ Planić-Lončarić, 1980., 82.

⁸¹ Karta se nalazi u: Nada Grujić, *Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Rad JAZU, knj. 399. 1982.

⁸² Horvat-Levaj, 2005., 211-236.

⁸³ Grujić, 1979., 5-6.

⁸⁴ Isto, 75.

⁸⁵ Isto, 75.

⁸⁶ Deranja Crnokić, 2012., 89.

izraženiji gospodarski karakter.⁸⁷ Gospodarska funkcija ladanjske arhitekture stvara u literaturi dodatnu pomutnju. Grujić napominje kako *ladanjsko* uglavnom podrazumijeva i *gospodarsko*,⁸⁸ te da „reprezentativni ladanjski oblici često služe da se njima prikrije prava namjena izgradnje na posjedu – upravljanje imanjem, prikupljanje i spremanje plodova itd.“⁸⁹

Termin kojeg se u kontekstu ladanjske arhitekture često spominje jest *stranj*. Najpreciznije ga određuje Planić-Lončarić (1980.) koja piše kako se u sklopu vlasteoske kuće i gospodarstva nalazio stranj (tal. *stragno* – podrum) koji je podizan kao samostalno, sakupljačko mjesto za čuvanje ljetine i kmetskih davanja, unutar vlasteoskog imanja, a najčešće na samoj cesti.⁹⁰ Grujić (1979.) stranjeve opisuje kao „manja ili veća zdanja, ponekad u sklopu, a ponekad i podalje od ladanjskog kompleksa, ili posve samostalna, ali svakako u neposrednoj blizini vinograda. Služila su, naime, za otkup, uskladištenje, pa i prodaju vina [...] najviše ih nalazimo na Pelješcu, spominju se i u Župi, a zasigurno su to neki od manjih objekata u šipanskom polju.“⁹¹ Ova bi definicija bila primjenjiva na prostor Konavala ukoliko bismo tako nazivali isključivo gospodarske građevine na posjedima za prikupljanje ljetine. Deranja Crnokić (2012.) u svom istraživanju zaključuje kako su stranjevi „u pravilu manje prizemnice, iznimno katnice, s ulaznim vratima i manjim prozorčićem, prekrivene dvoslivim krovom s kupom kanalicom. U unutrašnjosti je obično postojala niša za svjetiljke i potrebne posude. U sklopu stranja je gdjegdje smještena i mlinica. Na pojedinim posjedima vlastela gradi samo stranj koji u prizemlju služi za prikupljanje ljetinje dok je kat namijenjen za stanovanje vlasnika u kratkom periodu obilaska posjeda. Takve stranjeve nalazimo u Mihanićima, Vitaljini, Vodovađi.“⁹² Gospodarske zgrade vlastele pamte se i u usmenoj predaji: „Stranj ide uz kuće gospara i prvobitno je služio za skupljanje danka, a kasnije su tu bile konobe, gdje bi radio neko od kmetova i prodavao vino i često za jest.“⁹³

Za područje Konavala vrijedi i ono što je Grujić zaključila istražujući ladanjsku arhitekturu u Rijeci dubrovačkoj, a to je da su česti objekti „kojima je donji dio (gdje je gospodarski prostor) izgrađen od daleko lošije vezanog i obrađenog kvadra, nego što je gornji, stambeni dio, premda su oba istovremena. [...] Obzirom na preplitanje oblika i funkcija u ladanjskoj arhitekturi, razlučivanje

⁸⁷ Isto, 123.

⁸⁸ Grujić, 1979., 1-2.

⁸⁹ Isto, 89.

⁹⁰ Planić-Lončarić, 1980., 93.

⁹¹ Grujić, 1979., 157-158.

⁹² Deranja Crnokić, 2012., 118. Nije poznato koje stranjeve u Mihanićima i Vodovađi Deranja Crnokić spominje.

⁹³ Preuzeto iz Facebook grupe *Konavoski rječnik*, zapisala Antonia Rusković Radonić, 19. 10. 2014.

gospodarskog od stambenog prostora na istom objektu najčešće se provodi stilskim obilježavanjem stambenog.⁹⁴ I prema nejednakom oblikovanju rezidencijalnog i gospodarskog dijela, što se posebno odnosi na arhitektonsku plastiku, okvire vrata i prozora i sl., očituje se dvojnost funkcije unutar ladanjsko-gospodarskog kompleksa.⁹⁵

Stranj je, dakle, isparavan termin za građevinu isključivo gospodarskog karaktera namijenjenu ponajprije skupljanju ljetine. Stranj može stajati kao jedina građevina na posjedu ili se nalaziti u sklopu većeg kompleksa. Može stajati kao samostalna građevina, biti naslonjen na stambeni dio, ili se nalaziti u prizemlju građevine s katom.

⁹⁴ Grujić, 1979., 157.

⁹⁵ Isto, 93.

5. Gradnja dubrovačke vlastele na posjedima u Konavlima

„Dubrovačka ladanjska izgradnja predstavlja značajno poglavlje u razvoju povijesnog graditeljstva na našoj obali, kako po količini, tako i po kakvoći izgradnje. Ta tema u hrvatsku povijest umjetnosti ulazi zaslugom Cvita Fiskovića. Njegova glasovita sintagma *kultura dubrovačkog ladanja* utire put daljnim znanstveno-istraživačkim pothvatima i ostvarenjima.“⁹⁶

„Pri odabiru lokacije za gradnju ljetnikovca važne su bile vizure dostupne s položaja, sigurnost i blizina prometnica. Posebno se pazilo da se ne uzima od plodnog polja gdje su voćnjaci i vinogradi ni od padina gdje su rasli borovi, rogači, masline.“⁹⁷ Na posjedima u Konavlima Dubrovčani grade ponajviše gospodarske objekte, pa i više njih na jednom posjedu, jer je plodno Konavosko polje bilo izrazito važno za Republiku. Zbog Konavoskog je polja vlastela i počela izgradnju u tom istočnom dijelu Republike. Ono što je za prostor Konavala karakteristično jest da, upravo zbog primarne gospodarske potrebe, funkcija ladanja nije kod mnogih objekata ni primarna, ni isključiva. Ipak, dubrovački vlastelini u Konavlima često uz gospodarski objekt, koji je bio nužan za sakupljanje ljetine i kontrolu radova na poljima, podižu samostalnu rezidencijalnu građevinu ili je podižu na katu gospodarske građevine. Boravak na posjedu često je tako objedinjavao i gospodarsku i rezidencijalnu funkciju, pa su se za ugodniji boravak vlastelina na posjedu uređivale šetnice, terase, vidikovci, ograđivali ribnjaci, podizale kapelice. S obzirom na to da su Konavle bile pogranično, nemirno područje, građevine su često imale i puškarnice. Zbog trajne opasnosti od neprijatelja s druge strane granice, Dubrovčani neće u ladanjsku arhitekturu Konavala ulagati onoliko koliko su ulagali u ladanjske posjede u Gružu, Lapadu, Rijeci dubrovačkoj ili Dubrovačkom primorju.⁹⁸

Ladanjska i gospodarska arhitektura središte su posjeda, „premda povremeno boravište vlasnika, operativna jezgra oko koje se organizira djelatnost većeg ili manjeg prostora koji mu pripada. Stoga je upravo ta izgradnja imala izuzetan značaj u ekonomskom uređenju dubrovačkog vangradskog teritorija, mijenjajući i društvenu strukturu tog područja unošenjem drugačijih sadržaja.“⁹⁹ Uloga ladanjske izgradnje bila je, dakle, i urbanizacija određenog područja. Označavala je prekid sa starim skromnim seoskim oblicima i unošenje novih, gradskih i kultiviranih oblika.¹⁰⁰ „Izgradnja svih

⁹⁶ Nodari, Lanzibat, 2006., 221.

⁹⁷ Grujić, 1991., 61.

⁹⁸ Bogišić, 1999., 13.

⁹⁹ Grujić, 1979., 74.

¹⁰⁰ Isto, 190.

ljetnikovaca zahtijevala je znatne novčane uloge i ozbiljan planersko-konstruktivni angažman, znanje i umijeće naručitelja. Dakako, još je veći i teži neposredan ulog zidara i težaka, onih koji su brali i obrađivali kamenje i onih koji su ga transportirali, često do vrlo udaljenih ambijenata Konavala, Župe ili Trstenice. Graditi ladanjske objekte pretpostavljalo je, dakle, trud i znoj mnogih sudionika, posebice muku i napor podređenih poslenika, seljaka koji su bili vezani odnosima zavisnosti i slabo plaćene najamne radne snage. Nema dvojbe da iza ostvarene ljepote ambijenata i uravnoteženoga izgleda kamenih struktura i vrtnih lijeha stoje također nevolje i žrtve nižih slojeva, stoji danas teško zamisliv fizički rad, gotovo prokletstvo mušnog otaljavanja i žestoke prisile.“¹⁰¹

Izgradnja na posjedima izvan grada intenzivno se nastavila sve do potresa 1667. godine, nakon čega Dubrovčani ulažu u obnovu kuća u gradu. „Izgradnja na posjedima koja se u XVII. stoljeću još održava, kvantitetom sve više zaostaje, a kvalitetom ne premašuje već utvrđene oblike. Dapače, svjesno ih ponavlja, ne nalazeći poticaja za nove, a štedljivo koristeći stare. Građevnu djelatnost na posjedima zaustavio je i potres 1667. godine. Popravak grada, koji je bio preči, ne samo da je za duže vrijeme iscrpio sve materijalne i izvedbene mogućnosti, već su mnoge gradske kuće popravljane kamenom porušenih zgrada u okolici. Tako je zauvijek nestao stanoviti broj dotadašnjih ladanjskih objekata.“¹⁰² Nije nam poznato koliko je ladanjsko-gospodarskih kompleksa bilo izgrađeno u Konavlima prije potresa i koliko ih je (i u kojoj mjeri) potres oštetio.

Za izgrađene posjede u Konavlima posebno je razoran bio pad Republike. Ladanjsko-gospodarski kompleksi tada su spaljeni, oštećeni, napušteni od vlastele koja ih je posjedovala. „Nakon barbarskog paleža Konavala 1806. godine dvorci dubrovačkih gospara u Konavlima prepušteni su zaboravu [...] Danas su to svjedoci jednog davnog civilizacijskog i kulturnog trajanja.“¹⁰³ Odlaskom vlastele i propašću Republike ladanjsko-gospodarski kompleksi u Konavlima izgubili su tada i svoju funkciju, pa su na razne načine dijeljeni i prenamjenjivani, ako su uopće i obnavljani. S obzirom na nepovoljan položaj vlastele, pojedini Konavljani tada koriste situaciju i kupuju posjede.

Nepovoljnu sudbinu od 1806. godine do danas, opisuju Nodari i Lanzibat (2006.): „Tada su prestali biti rezidencijama zemljoposjednika, dokinuta im je izvorna funkcija; tada odumiru stari dubrovački vlastelinski rodovi, a ljetnikovci bivaju nasilno oduzimani vlasnicima, posebice nakon Drugog svjetskog rata. Novi ih korisnici s vidnim pomanjkanjem senzibiliteta podređuju svojim potrebama, nimalo ne mareći za visoke 'statusne' standarde tih spomenika kulture življenja koje je

¹⁰¹ Maroević, 2006., 10.

¹⁰² Grujić, 1979., 73.

¹⁰³ Bogišić, 1999., 14.

valjalo znati i moći koristiti. O poštivanju tradicije, uvažavanju graditelja i negdašnjih vlasnika, nije se, dakako, vodilo računa, pa im je namjena sezala od uredskih prostorija, skladišta, odmarališta do nekomfortnih, adaptiranih stambenih jedinica. Njihova dragocjena klesana kamena arhitektonska i vrtna plastika je otuđivana, rasprodavale su se 'kolone', rasparcerilali vrtovi, gušila ih je ogromna neplanska izgradnja – sve je to pridonijelo ubrzanoj dezintegraciji vitalnog ambijenta ljetnikovaca.“¹⁰⁴

5.1. Stranjevi u Konavlima

Stranj je ispravan termin za građevinu isključivo gospodarskog karaktera namjenjenu ponajprije za skupljanje ljetine. Za stranjeve je karakteristična grublja obrada kamena, nekoliko portala u prizemlju ili jedan veliki, te nisko profilirani prozori manjih dimenzija, često s rešetkama. Može stajati samostalno ili u sklopu većeg kompleksa, a često je na jednom posjedu bilo i više stranjeva.

U ovom će se poglavlju kroz šetnju Konavlima navesti do danas poznati stranjevi koji su samostalne građevine i koji nisu dio većeg kompleksa. Oni stranjevi koji se nalaze u prizemlju, dok im je na katu stambeni dio ili oni koji se nalaze unutar ladanjskih kompleksa (uz stambene zgrade, kapelice, šetnice itd.), bit će mjestimično tek spomenuti, dok će detaljnije biti objašnjeni u poglavlju „Ladanjsko gospodarski kompleksi u Konavlima“. Važnost ovog poglavlja upravo je u tome da se od ladanjsko-gospodarskih kompleksa odvoje posjedi s isključivo gospodarskim građevinama. Nažalost, mnogi stranjevi za koje imamo dokaz da su postojali, do danas nisu locirani, dok nailazimo i na primjere stranjeva koji su locirani, ali ne i evidentirani u popisima koji bi trebali biti relevantni ili literaturi.

Deranja Crnokić (2012.) na temelju dokumenta Državnog arhiva u Dubrovniku naslovljenog *Commission de liquidation francaise, No. 11804, Canali XII* donosi popis stranjeva oštećenih 1806. godine:¹⁰⁵ Komaji; Maro Ivan Sorgo, Radovčići; Clement Vlaho Menze, Martolica Orsat Cerva (lociran), Marija Ana Bona u Zamagne (lociran), Mada Ghetaldi u Sorga, Gruda; Miho Luka Bona

¹⁰⁴ Nodari, Lanzibat, 2006., 222.

¹⁰⁵ Deranja Crnokić, 2012., 119., bilješka 371. Popis oštećenih stranjeva doslovno je preuzet iz magistarskog rada Anuške Deranje Crnokić. Zanimljivo je kako autorica donosi hrvatske inačice imena, ali latinske inačice prezimena. Detaljniji popis šteta, osim stranjeva, donosi i Vekarić. Vekarić, 2011.a, 298-299. Deranja Crnokić i Vekarić određena su imena preuzeli različito, tako Deranja Crnokić navodi npr. „starica Gradi u Gozze“ dok Vekarić navodi „Gozze Veronika, ud. Balda Nikolinog (rođ.Gradi).“ Zato bi za daljnje istraživanje svakako trebalo proučiti izvorni dokument, kao i ostale dokumente koji se tiču šteta u Konavlima 1806. godine.

(lociran), Margarita Gozze, Poljice; Rado Ivan Gozze, Zastolje; Deša Baletin (lociran), Maro Marin Zamagna, Mrcine; Ana Sorgo, Ana Sorgo (Butkovina), Ivan Vlaho Bosdari (Butkovina), Nikola Božo Saraca (Butkovina,), Dunave; Antun Luka Sorgo, Ljuta: Nikola Mato Ghetaldi, Lovorno; Ivan Vlaho Bosdari (lociran), Pridvorje; Orsat Bonda (lociran), Ivan Stella,¹⁰⁶ starica Gradi u Gozze, Rado Ivan Gozze, Gabrili i Mihanići; Stjepan Caboga.¹⁰⁷

Danas na Grudi imamo lociran jedan posjed Bunićevih, od kojih je ostao sačuvan stambeni dio. Nije poznato gdje se nalazio stranj. U literaturi se u blizini spominju još četiri posjeda, posjed druge obitelji Bunić, Pucić i Getaldić, koji nisu ni locirani niti evidentirani, te posjed obitelji Zamanja Crijević o čijem gospodarskom dijelu ne znamo ništa.¹⁰⁸ Stranjevi u Grudi ostali su upamćeni u usmenoj književnosti, točnije u narodnoj pjesmi: „Škalonju jedu kao i Moćinke, truža, truža kao i Čilipke, tanke noge kao i Komajke, lijepe jesu kao i Popovke, najer kapu kao i Radojke, drva беру ko i Pojičke, koze pasu kao i Mikuljke, ribu love kao i Molunjke, Boga mole kao i Pločinke, vitke jesu kao i Bačevke, Gruđani jadni stranjani, što imadu sve u stranj prodadu, vodu gazu kao i Jučke, aje, aje kao gornjebarke...“¹⁰⁹

Prema usmenoj predaji, u Čilipima je nekada bilo čak trinaest stranjeva.¹¹⁰ Ne znamo kojoj je vlastelinskoj obitelji pripadao stranj koji se u literaturi navodi kao gospodarska zgrada Miljanović (sl. 5), a koji danas stoji kao samostalna građevina. Riječ je o jednokatnici s visokim potkrovljem, trima vratima (od kojih su jedna zazidana), vrlo jednostavnih i skromnih prozora s

5. Stranj u Čilipima

rešetkama te dvama *belvederima* (isturenim prozorima na krovu). Prizemlje čine dvije prostorije u

¹⁰⁶ Njega Vekarić ne navodi u popisu šteta. Vekarić, 2011.a, 298-299.

¹⁰⁷ Isto, 298-299. Vekarić Stjepana Kabogu nije potvrdio u genealogiji dubrovačke vlastele, pa smatra kako je prilikom popisivanja došlo do pogreške. Svakako, netko je iz obitelji Kaboga prijavio štetu na stranju, vinu i pokretnoj imovini.

¹⁰⁸ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 177.

¹⁰⁹ Preuzeto iz Facebook grupe *Zavazda Konavle*, zapisala Pave Glavić, 27. 11. 2016.

¹¹⁰ Preuzeto iz Facebook grupe *Konavoski rječnik*, zapisala Luce Kocelj, 13. 1. 2014.

kojima se nalaze ostaci ognjišta i stepeništa te zidni ormar.¹¹¹ Uz stranj se nalazi i bunar s krunom, no nažalost na kruni nema grba obitelji. U Čilipima je evidentirano i osam ladanjsko-gospodarskih kompleksa.

Ladanjsko-gospodarski kompleks Pucić stranj ima u prizemlju jednokatnice, dok je kod ostalih kompleksa u Čilipima stranj posebna građevina, u blizini stambene zgrade ili naslonjen na nju. Neki su kompleksi imali i više stranjeva. U literaturi su zabilježeni kao gospodarske zgrade, ali i kao vinice, mlinice i slično.

U Radovčićima, u zaseoku Vingradci postoji predaja o takozvanoj Gosparevoj kući,¹¹² no na lokalitetu se vide tek ostaci zidova nepoznatoga zdanja. S obzirom na to da uz samu česticu prolazi cesta, te da su se u neposrednoj blizini preuređivale oranice, teško je zaključiti o čemu se tu zaista radi, a na samom lokalitetu ne nalazi se (ili nije vidljiv) nikakav ostatak arhitektonske plastike, tek bunar bez krune. S obzirom na to da se u Radovčićima 1806. godine spominju dva vlasteoska posjeda koja do danas nisu locirana, ovu bi predaju svakako trebalo istražiti.

U Popovićima nemamo traga nikakvoj izgradnji dubrovačke vlastele, tek arhivski podatak da je oko 1750. godine tamo stranj imao Savin Franov de Ragnina. Kapetanić smatra kako se nalazio na mjestu današnjih kuća Banac.¹¹³

U Pločicama se u literaturi navode ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Sorkočević. Međutim, spominje se samo postojanje stranja s mlinicom od kojeg su danas ostali tek *volat* (sl. 6) i ulazni portal.¹¹⁴ S obzirom na to da ne postoje nikakve naznake da je, osim stranja, na ovom posjedu bilo išta više, Sorkočevićev stranj neće se analizirati u poglavlju o ladanjsko-gospodarskim kompleksima. Na ostacima stranja danas je obiteljska kuća Bećir, a vrata ispod volta su, tvrde, originalna i stara više stotina godina, a otvara ih i originalni ključ kojeg obitelj čuva. Nekadašnji stranj kasnije je postao vinica.¹¹⁵

6. Volat stranja obitelji Sorkočević, Pločice

¹¹¹ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 112.

¹¹² K.o. Radovčići, katastarske čestice 89, 90 i 1493.

¹¹³ Kapetanić, 2000., 118.

¹¹⁴ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 173.

¹¹⁵ Preuzeto iz Facebook grupe *Zavazda Konavle*, zapisala Kate Bećir, 19. 10. 2014.

Iako su na području Dubravke (nekada se selo zvalo Mrcine) i zaseoka Pičete 1806. godine zabilježena četiri stranja, danas su nam poznata dva. U literaturi se navodi stranj obitelji Saraka koji je davno srušen, uz stambeni dio i ribnjak,¹¹⁶ dok ga Bogišić u svom književnom djelu smješta „[...] na zaravanku podno Brijega pokraj potoka Grabonca naš je stranj i uza nj mlin.“¹¹⁷ S obzirom na to da su mnoge obitelji znale imati i po nekoliko stranjeva u istom selu ovaj bi podatak, obzirom na vrlo precizne geografske podatke, valjalo istražiti. Na istom su području, prema popisu iz 1806. godine, barem još tri stranja. Obiteljska kuća Kuliš u zaselku Butkovina u Dubravci, izgrađena je na

7. Stranj u Butkovini na kojem je podignuta obiteljska kuća Kuliš, snimljeno 1981.

8. Detalj stranja u Butkovini, snimljeno 1981.

nekadašnjem stranju nepoznate obitelji (sl. 7 i 8). Nešto niže ispod tog stranja navodno se nalazila i kuća potkneza.¹¹⁸

Za obiteljsku kuću Đangradović u Vitaljini također se tvrdi da je nekadašnji stranj. Prema kazivanju, kuća je već duže vrijeme nenastanjena, a *okartana* (op.a. ožbukana) je u vrijeme Austro-Ugarske: “kamena je, ali je bila moda, za vrijeme Austrije kuće kartat. [...] Ovu kuću pamtim iz djetinjstva, betonske skale i taraca su nadograđene, prije nekih 45 godina. [...] Ulazilo se u kuću kroz vrata ispod tarace, pa drvenim skalama na pod, gdje su bile četiri kamare i velika saloča [...] vrata metalna, na taraci, naknadno su probijena, tu je bio i prozor, imala je pet prozora.”¹¹⁹ Također, postoji i predaja o dubrovačkoj vlastelinskoj obitelji koja je, došavši u Vitaljinu, naslijedila posjede i kmetove vlastelinčića Bezbog po kojima se zaseok u Vitaljini danas zove Bezboge, te predaja o vlastelinovoj

¹¹⁶ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 205.

¹¹⁷ Bogišić, 1993., 66.

¹¹⁸ Preuzeto iz Facebook grupe *Zavazda Konavle*, zapisala Darija Kuliš, 19. 10. 2014.

¹¹⁹ Preuzeto iz Facebook grupe *Konavoski rječnik*, zapisao Pero Pržić, 12. 5. 2016.

kćeri Eleni koja je navodno tamo živjela: “Njihovu su zemlju i kuću naslijedili Gradići. Prema predaji, vlastelin Gradić (Đivo ili Džono) imao je kćer Elenu koja je ostala noseća s pučaninom zbog čega ju je otac prognao u Vitaljinu. Tamo je i ostala te se udala za tog pučanina. Imali su sina Ivana, a od njegovog imena (Ivan Gradić) nastalo je prezime Gjangradi, danas Đangradović. Kazivali su mi i da postoji Elenina oporuka, te njezin nakit i prsten pečetnjak kod jednog

9. Stranj u Vitaljini

člana obitelji Đangradović koji više ne živi u Vitaljini. Navodno su Gradići u Vitaljini imali i svoju kapelicu gdje je Elena pokopana.”¹²⁰ Ova predaja nije potvrđena u genealogiji obitelji Gradić.

5.2. Ladanjsko-gospodarski kompleksi u Konavlima

Ladanjsko-gospodarske komplekse u Konavlima u literaturu uvodi Lucija Vuković 2002. godine. Imena su kompleksi dobili prema obiteljima koje su ih posjedovale 1837. godine, što je najstariji katastar kojeg se moglo istražiti s obzirom na to da je vrijedna dokumentacija Kneževa dvora u Pridvorju spaljena 1806. godine. Nazivati komplekse po vlasnicima iz 1837. godine nastavljeno je i u kasnijim radovima, a ostat će tako i u ovom radu. U sljedećim su potpoglavljima navedena mjesta i sela u Konavlima u kojima su zatim detaljnije opisani ladanjsko-gospodarski kompleksi koji se u njima nalaze, odnosno oni koji su istraženi za potrebe ovoga rada. Osim podataka iz spomenutog katastra, navedeni su i podaci iz 1806. godine koji su prikupljeni prilikom popisivanja šteta na vlastelinskim posjedima u Konavlima, a štete su nastale zbog sukoba koji su prethodili padu Republike. Ti su podaci važan pisani dokaz o postojanju građevina na vlastelinskim posjedima u Konavlima i njihovim vlasnicima, a mnoge od njih još uvijek nisu locirane.

¹²⁰ Prema kazivanju Ivana Koprivice, 1. 6. 2019.

5.2.1. Gruda

Na popisu kulturnih dobara u Grudi je evidentiran ladanjsko-gospodarski kompleks E. Bunić (Bona).¹²¹ U literaturi se navode i ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Zamanja (Zamagna)¹²² koji je lociran, te ladanjski objekti obitelji Pucić (Pozza), Getaldić (Ghetaldi) i kompleks Frana Bunića (Francesco Bona) u blizini koji nisu locirani, pa eventualne ostatke ovih objekata nije bilo moguće provjeriti.¹²³

Štetu na Grudi prijavili su francuskoj komisiji 1806. godine Miho Filip Bunić (štete na stranju i vinu), Mato Getaldić (spaljena kuća, štete u vinu i pokretnoj imovini), Margarita Gučetić (šteta na stranju i vinu), Ivan Rado Gučetić (šteta na kući), Petar Sorkočević (štete na stranju), Antun Vlaho Sorkočević (šteta na kući), Petar Bernard Zamanja Crijević (spaljena kuća).¹²⁴

5.2.1.1. Bunić (Bona)

Elena Bunić (1791.-1861.), koja se navodi kao vlasnica kompleksa 1837. godine, u genealogiji obitelji javlja se kao supruga Petra Miha Filipova Bunića.¹²⁵ Nije utvrđeno tko je Marin Bunić, koji se u literaturi navodi kao suvlasnik.¹²⁶ Gospodarske zgrade kompleksa naknadno su nadograđivane,¹²⁷ a danas je očuvan manji stambeni dio, koji je nenaseljen, što je otežalo istraživanje. Na katu među dvama prozorima još je uvijek grb Bunićevih, a

10. Ostaci stambene jednokatnice kompleksa Bunić s grbom na pročelju, Gruda, snimljeno 2019.

¹²¹ *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

¹²² Brautović, J., Brautović, M., 2005., 178-179.

¹²³ Isto, 177.

¹²⁴ Vekarić, 2011.a, 298-299.

¹²⁵ Vekarić 2011.b, 156.

¹²⁶ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 177.

¹²⁷ Isto, 177.

iznad se nalaze kamene konzole koje nose žlijeb (sl. 10). U prizemlju se, navodno, nalaze ostaci krušne peći pa se iz toga zaključuje da je imalo gospodarsku funkciju.¹²⁸

5.2.1.2. Zamanja Crijević (Zamagna Cerva)¹²⁹

Godine 1806. prijavljuje spaljenu kuću, a na istom je posjedu zapisan i kao vlasnik 1837. godine Bernard Zamanja (1735.-1820.), dubrovački svećenik, pjesnik, latinist i prevoditelj. Danas je od kuće ostao tek dio ulaza u prizemlju koje je vjerojatno imalo gospodarsku funkciju (sl. 12), a 1837. godine označeno je kao *cantina*.¹³⁰ Nije poznato je li kompleks imao više od jedne građevine ili popratne sadržaje, no o značaju toga posjeda i ladanju svjedoči tek epigram kojeg je pjesnik Zamanja napisao na latinskom 1806. godine i dao ga uklesati. Ploča s natpisom u vlasništvu je obitelji Vidak, oštećena je i trenutno se nalazi u Arheološkom muzeju u Dubrovniku (sl. 11).¹³¹ Prijevod epigrama s latinskoga na hrvatski jezik te fotografiju ploče na kojoj je tekst uklesan objavio je Niko Kapetanić u djelu *Konavoski epigrafički spomenici iz vremena Dubrovačke Republike*.

Bernard Zamagna 1806.

O svom konavoskom dvorcu što ga naprijatelj spalio

Dvorče moj nekoć građen i podignut,

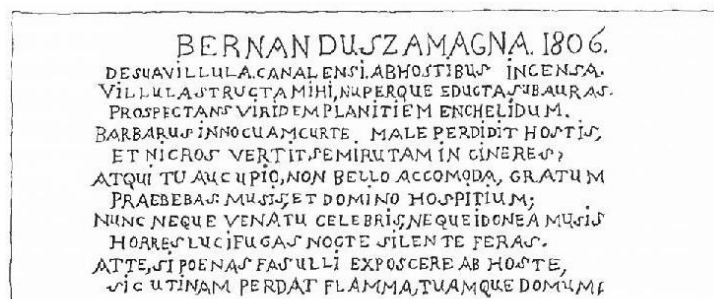
Što na zeleno polje gledaš konavosko,

Zašto te nevina barbarin zlobno razruši,

U crni pepeo porušena pretvori?

A ti za ugodu, a ne za rat podesan,

Pružашe Muzam i gospodaru priček ugodan.

11. Skica i fotografija ploče Bernarda Zamanje Crijevića, Arheološki muzej, Dubrovnik

¹²⁸ Vuković, 2002., 76.

¹²⁹ Vekarić navodi kako se ovaj ogranak obitelji preziva Zamagna Cerva, iako se u literaturi spominje kao Zamagna. Vekarić, 2011.c, 445.

¹³⁰ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 178.

¹³¹ Na ovoj informaciji zahvaljujem Julijani Antić Brautović.

Sad ni za lov spreman ni za Muze pogodan

Strašiš u gluhoj noći zvijeri plašljive.

Treba li kaznu dušmanu izreć, evo je:

*Dabogda tako oganj spalio i tebe i dom tvoj!*¹³²

12. Prizemlje građevine kompleksa Zamanja Crijević, Gruda, snimljeno 2019.

5.2.2. Pločice

Spaljenu kuću 1806. godine u Pločicama je prijavila Margarita Menčetić (1744.-1824.), kći Klementa Menčetića.¹³³ Iz te se obitelji oženio samo Margaritin brat Vlaho (1761.-1821.) za Katu, kćer Miha Zamanje. Vlaho i Kate nisu imali djece, a obitelj se ne može se dovesti u vezu s obiteljima Sorkočević ili Pucić koje imaju posjede u Pločicama 1837. godine.¹³⁴ U evidenciji kulturnih dobara navode se ostaci ljetnikovca Sorgo koji u ovom poglavlju neće biti zastupljen, s obzirom na to da nemamo dokaze da se na tom mjestu nalazilo išta osim stranja.

¹³² Kapetanić, 2000., 107.

¹³³ Vekarić, 2011.a, 298.

¹³⁴ Vekarić, 2011.c, 70.

5.2.2.1. Pucić (Pozza)

U Pločicama se, uz cestu koja vodi u Mikuliće, nalaze ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa koji je 1837. godine u vlasništvu obitelji Pucić. Sastojao se od dviju stambenih i nekoliko gospodarskih zgrada,¹³⁵ a posjedu pripadaju i dva gumna, cisterna s bunarom te danas desakralizirana kapelica sv. Lucije (sl. 13).

Kapelica je odavno prenamijenjena, a navodno je bila i utvrđena.¹³⁶ Iznad nje napravljena je terasa, do koje vodi kameno stepenište, na kojoj su u 20. stoljeću bile košnice. Uz kapelicu, ispod volta, nalazila se prostorija koja je prenamijenjena u kovačnicu, s obzirom na to da je to nekada bio glavni obrt obitelji koja ga i danas posjeduje. Kapelica ima kameno popločenje i nadsvođena je, a ima

13. Kapelica kompleksa Pucić, Pločice, snimljeno 2019.

14. Detalj interijera kapelice kompleksa Pucić, snimljeno 2019.

¹³⁵ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 172.

¹³⁶ Isto, 172. prema Gović, 1995., 165.

i ostatke dvaju skromnih prozora, te ostatke rozete iznad portala. Prema kazivanju vlasnika nedavno joj je dodan kameni blok s Kristovim monogramom iznad ulaza. U kapelici nema namještaja (sl. 14).

Na sjevernoj strani posjeda nalaze se ostaci manje građevine, dio ulaznog portala i ostaci dvaju manjih prozora na pročelju. Uz začelnu stranu je i druga, manja građevina od koje je ostao tek prozor jednostavnog kamenog okvira u prizemlju. Kompleks je stradao u potresu 1979. godine, a urušeno kamenje još se nalazi na posjedu. Vidljivi su i ostaci obrađenih kamenih dijelova kojima se ne zna izvorno mjesto ni namjena (sl. 15).

15. Ostaci kompleksa Pucić, Pločice, snimljeno 2019.

5.2.3. Čilipi

Čilipi su mjesto u Donjoj bandi s najvećom koncentracijom ladanjskih i gospodarskih građevina iz vremena Republike. Nažalost, još uvijek se uz svaki od njih najčešće naglašava „nedovoljno istražen“ pa i u konzervatorskoj studiji iz 1996. godine na koju se uvelike oslanja ovo istraživanje.¹³⁷

Godine 1806. u Čilipima su francuskoj komisiji štetu prijavili: Bernard Vlahov Kabužić (oštećena kuća sa stranjem na jednom imanju te spaljena poljska kućica i oštećen stranj na drugom imanju), Mato Benedikt Getaldić (štete na kući i stranju), Margarita Gučetić (šteta na stranju), Sigismund Gradić (šteta na imanju), Mara Pucić rođ. Pucić (štete na stranju, vinu i u pokretnoj imovini), Antun Luka Sorkočević (štete na stranju i u vinu), Mato Baldo Sorkočević (djelomično spaljena kuća), Nika Tudisi rođ. Sorkočević (oštećena kuća), Marin Zamanja (štete na kući i stranju).¹³⁸

U literaturi su, a na temelju zatečenog stanja i katastarskih karata iz 1837. godine, opisani kompleksi Pucić, Getaldić, dva kompleksa Kabužića, kompleks Bona de Giovanni,¹³⁹ De Balbi, Diklićeva taraca i stranj nepoznate vlastelinske obitelji (danas vlasništvo obitelji Miljanović).

U popisu evidentiranih kulturnih dobara iz 2017. godine u Čilipima su navedeni: ladanjski kompleksi Vezilić (1837. godine pripadao Getaldićima), Diklićeva taraca (nepoznata vlastelinska obitelj, 1837. godine pripadao Diklićima), Frančesko (kompleks kojeg su nazvali prema zaselku, 1837. godine pripadao Kabužićima), Bakić-Korda (1837. godine upisan Bona De Giovanni, kasnije je kompleks nazvan prema vlasnicima koji su ga posjedovali nakon otkupa od vlastele), crkva sv. Frana (crkva u kompleksu Kabužića u Frančesku koja ima novog titulara, Sv. Nikolu), kapelica u sklopu bivšeg ljetnikovca Kaboga (kapelica kompleksa Kabužić u zaseoku Miočići), ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Arbulić (nije poznato o kojem je kompleksu riječ), ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Korić (nije poznato o kojem je kompleksu riječ), ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Kabužić (kompleks koji 1837. pripada Kabužićima u Miočićima),

¹³⁷ Božić-Goldestein, Diklić, Mavar, Mutak, Nikšić, Rogić, 1996.

¹³⁸ Vekarić, 2011.a, 298-299. Nije poznato je li kompleks Božidarević koji danas pripada Komajima, nekada katastarski pripadao Čilipima. Nitko iz te obitelji štetu nije prijavio ni u jednom od ovih sela, stoga je vjerojatno pripadao 1806. nekoj drugoj obitelji.

¹³⁹ Nije jasno zašto se kao naziv kompleksa navodi Bona de Giovanni, odnosno zašto se navodi talijanskim imenom dok se ostala imena vlasnika posjeda uglavnom kroatiziraju. S obzirom na to da je obitelj Bunić bila jedna od najbrojnijih dubrovačkih vlastelinskih obitelji, moglo bi se pretpostaviti da se dodatkom „de Giovanni“ htio naznačiti ogranak obitelji, Bunići Ivanovi.

ladanjsko-gospodarski kompleks Bunić (vjerojatno kompleks Bona De Giovanni koji je pogreškom zaštićen i kao Bunić i kao Bakić-Korda) i ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Balbi (kompleks koji 1837. godine pripada Nicolu De Balbiju).

5.2.3.1. Kabužić (Caboga), „Frančesko“

Godine 1837. ovaj je kompleks u vlasništvu obitelji Kabužić. Sastojao se od stambene zgrade, koja je već tada u ruševnom stanju (sl. 16), vinskog podruma, konjušnice, cisterne, vrta sa šetnicom na kraju koje je kapelica sv. Frana.¹⁴⁰ Po kapelici se taj dio Čilipa naziva „Frančesko“, iako je danas posvećena Sv. Nikoli.

Danas je djelomično sačuvana gospodarska građevina prenamijenjena u obiteljsku kuću koja je *voltom* spojena s nekadašnjom konjušnicom (sl. 18). Od stambene zgrade ostali su sporadični zidovi i prozor na pročelju, dok je druga, istočna gospodarska zgrada nešto bolje očuvana, a ističe se veliki

16. Ladanjsko–gospodarski kompleks Kabužić, Čilipi, snimljeno 2019.

¹⁴⁰ Božić-Goldestein, Diklić, Mavar, Mutak, Nikšić, Rogić, 1996., 35.

17. Istočna gospodarska građevina kompleksa Kabužić, Čilipi

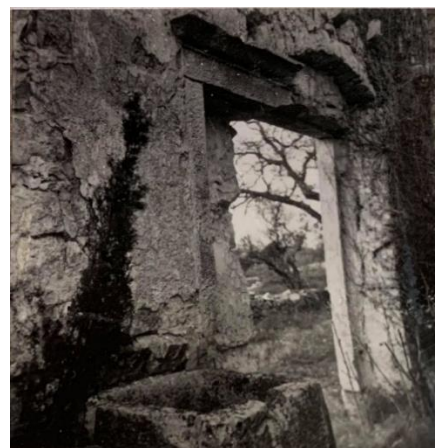
18. Volat između nekadašnje gospodarske građevine i konjušnice kompleksa Kabužić, Čilipi

portal u prizemlju (sl. 17). Služila je kao vinica sve do 1953. godine.¹⁴¹ Stambena građevina danas je ruševina od koje je ostalo tek nekoliko prozora te krušna peć. Uz sjevernu stranu imanja nalaze se ostaci ogradnog zida, gumno i bunar bez krune.

Vrt je imao dvije šetnice koje su se sjekle pod pravim kutom, a danas je vrt pretvoren u zidićem ograđenu oranicu i maslinik. Kapelica je odvojena od vrta asfaltiranim prilazom. Stradala je 1806. godine nakon čega je obnovljena. „Okvir kamenog portala na pročelju ukrašen je dubokom profilacijom i motivom kvadrata na dnu dovratnika, a nad nadvratnikom, poviše glatkog friza, smješten je profilirani prekinuti zabat. Pročelje sadrži i malu cvjetnu rozetu te preslicu ukrašenu volutama.“¹⁴² Dekoracija i izgled pročelja podsjeća na kapelicu sv. Rozalije u obližnjem kompleksu Diklićeva taraca.

5.2.3.2. Kabužić (Caboga), Miočići

Kompleks se 1837. godine sastojao od stambene jednokatnice, prizemne građevine i ruševne građevine u nizu te zasebnog,

19. Kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići), snimljeno 1969., portal i kruna bunara

¹⁴¹ Isto, 35.

¹⁴² Vuković, 2002., 61.

gospodarskog objekta.¹⁴³ Konzervatorska studija gospodarske zgrade bilježi kao ognjište, vinski podrum i mlinicu.¹⁴⁴ U kompleksu se nalazi i kapelica sv. Antuna, a nekada je kompleks bio opasan zidom koji je djelomično očuvan.

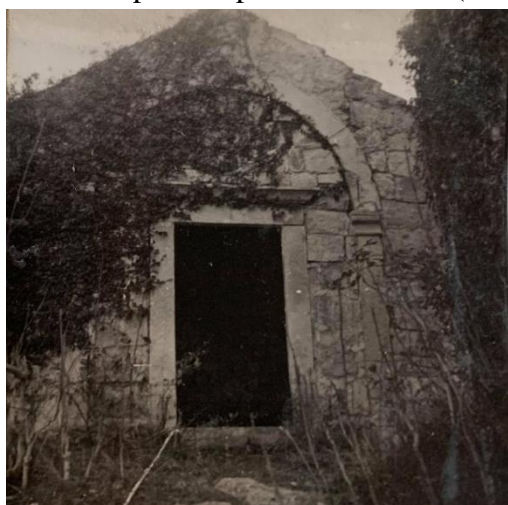
Na fotografijama Konzervatorskog ureda iz 60-ih godina 20. stoljeća vidljiva je jednokatnica na koju se na istočnoj strani nastavlja prizemna zgrada, a na nju su naslonjene ruševine još jedne gdje je vidljiv

tek dio zida i prozora. Pročelje katnice rastvoreno je prozorom na katu i portalom u prizemlju uz kojeg se, s unutrašnje strane nalazio bunar s krunom (sl. 19). Prizemna je zgrada rastvorena širokim portalom istaknutog nadvratnika i dvama prozorima, a uz gornji rub zgrade nalazile su se kamene konzole koje su nosile žlijeb. Uz pročelje je prolazila šetnica, a pročelje je nosilo odrinu (sl. 20). Kompleks je građen od 15. do 18. stoljeća,¹⁴⁵ a stilske se osobine danas razaznaju tek na kapelici koja se nalazi u zapadnom dijelu kompleksa (sl. 21).

20. Kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići), snimljeno 1969.

Kapelica posvećena Sv. Antunu datirana je u 15. stoljeće. Pročelje joj je rastvoreno portalom s istaknutim, profiliranim nadvratnikom. Uz portal se nalaze dva pilastra povezana lukom (sl. 22).

21. Kapelica sv. Antuna, kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići), snimljeno 1969.

22. Kapelica sv. Antuna, kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići) poslije obnove, kraj 20. stoljeća

¹⁴³ Isto, 77.

¹⁴⁴ Božić-Goldestein, Diklić, Mavar, Mutak, Nikšić, Rogić, 1996., 37.

¹⁴⁵ <http://www.vilatereza.com/default-hr.html> (pregledano 11. 6. 2019.)

U unutrašnjosti kapelice bačvasti je svod s istaknutom profilacijom uzduž bočnih zidova na kojima se nalaze jednostavni pravokutni prozori.

Ovaj je kompleks u narodu bio poznat kao *Pipličin stranj*, jer je u 20. stoljeću pripadao obitelji Piplica (sl. 23). „To je bio stranj u vlasništvu moje obitelji do 1969. Kupio ga je tad Agrum, bivše poduzeće s Grude. Mislili su otvoriti restoran, ali su otvorili restoran u Moluntu i Konavoske dvore. Govorili su doma da je bio Kabogin nekad. Crnogorci su ga spalili 1806. Obnova u vilu Tereza ga je uglavnom poništila.“¹⁴⁶

Kompleks je obnovljen i danas je poznatiji kao „Villa Tereza“ (sl. 24). Nije poznato koliko je od zatečenog stanja „spašeno“ prilikom adaptacije kompleksa krajem devedesetih. Osim turističke namjene, kompleks se danas koristi i kao prostor za priređivanje svadbenih svečanosti.

23. Kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići), snimljeno 1969., stambena jednokatnica i kapela

24. Villa Tereza, Čilipi (Miočići), snimljeno 2019.

¹⁴⁶ Preuzeto iz Facebook grupe *Zavazda Konavle*, zapisao Luko Piplica, 18. 6. 2019.

5.2.3.3. Pucić (Pozza)

Kompleks Pucić prenamijenjen je 1857. godine u školu koja je najprije djelovala na talijanskom, a od 1868. godine na hrvatskom jeziku (sl. 25),¹⁴⁷ a koja je zatvorena 1950. godine. U narodu je tako kompleks poznatiji kao „stara škola“ ili „Nuncijata“ jer se unutar sklopa nalazila kapelica posvećena Navještenju Marijinom. Kompleks je 1991. godine devastiran i spaljen te nije obnavljan. Danas je obrastao i zapušten što je otežavalo istraživanje i pregled svih prostorija kompleksa. Poslije Pucića, vlasnik je kompleksa bila obitelj Klaić, a danas je u vlasništvu obitelji Rešetar. S obzirom na gotičko-renesansna obilježja datiran je u razdoblje od 15. do 17. stoljeća.¹⁴⁸ Kompleks se sastojao od stambene jednokatnice s prigradenim nadsvođenim prostorom, magazina, štale, vrta i kapelice.¹⁴⁹

25. Učenici ispred „stare škole“ u Čilipima, snimljeno 1961.

¹⁴⁷ Mijović Kočan, 1984., 28.

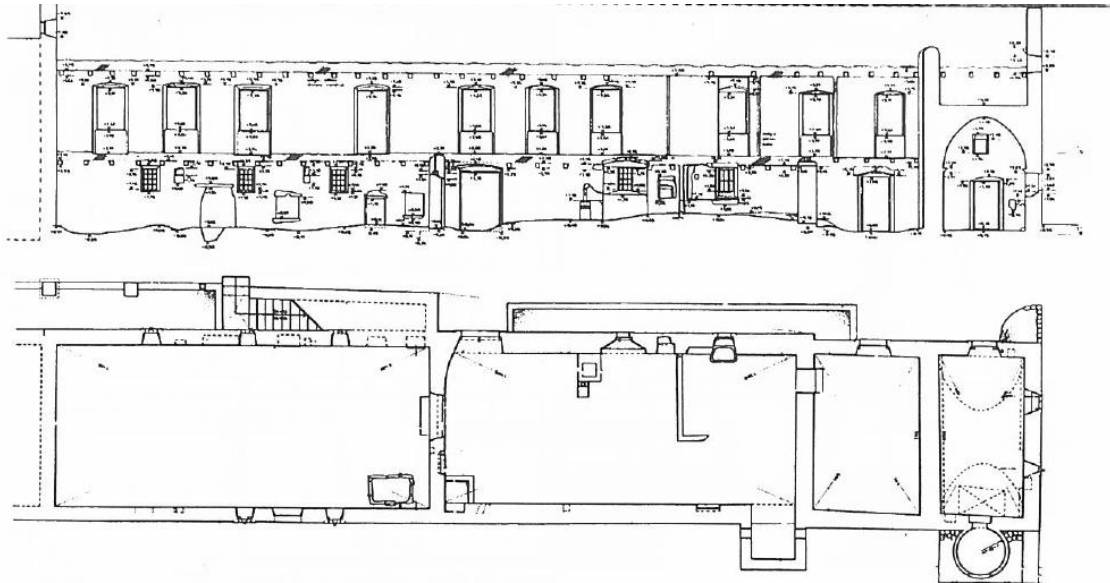
¹⁴⁸ Božić-Goldestein, Diklić, Mavar, Mutak, Nikšić, Rogić, 1996., 35.

¹⁴⁹ Isto, 35.

26. Ulaz u šetnicu kompleksa Pucić, Čilipi, snimljeno 2019.

Kompleksu se pristupa s južne strane, kroz očuvanu šetnicu u obliku slova „T“. Sa strane su vrtovi, danas povrtnjaci. Kompleks je opasan zidom, a djelomično su sačuvani i stupići koji su nosili odrinu. O odrini i na pročelju i na začelju svjedoče rupe u zidovima (sl. 26).

27. Skica pročelja i tlocrt stambene jednokatnice kompleksa Pucić, Čilipi

Pretpostavlja se da je današnja stambena jednokatnica nekada bila prizemnica, što se tumači različitom debljinom zidova i strukturom kamenih blokova koji su u prizemlju lošije klesani. Kada je

prizemnica dobila kat, proširena je i prema zapadu i kapelici koja je prenamijenjena u kuhinju, o čemu svjedoči sačuvana krušna peć.¹⁵⁰ Uz začelnu stranu nekadašnje kapelice, a kasnije kuhinje je i *kominata*.¹⁵¹ Stambena jednokatnica imala je prizemni, gospodarski dio, te kat namijenjen stanovanju (sl. 27 i sl. 29). Na pročelju ima kameno stepenište koje vodi na kat, a koje je dodano kada je kompleks prenamijenjen u školu. Kat je rastvoren kamenim prozorima s ponekom ušicom, a pojedini su prozori dodani naknadno prilikom adaptacije zgrade za školu. Uz rub su krovšta očuvane kamene konzole, a iznad ulaznog portala također očuvani grb obitelji Pucić (sl. 28).

28. Grb obitelji Pucić iznad ulaznog portala

29. Unutrašnjost jednokatnice kompleksa Pucić, Čilipi, snimljeno 2019.

¹⁵⁰ Krilanović, 2001., 2.

¹⁵¹ Kominata je žbukano krovšte piramidalne forme nad velikim kućnim ognjištem koja se gradi konzolastim ispuštanjem kamena bez drvene konstrukcije ili drugačijih učvršćenja. Preuzeto s <http://apolitici.hr/kominate-spomenici-konavoskog-graditeljstva/> (pregledano 30. 7. 2019.)

Ostaci kapelice, koja je nekad bila samostalna građevina posvećena Navještenju Blažene Djevice Marije, danas se nalaze u zapadnom dijelu stambene jednokatnice koji je za vrijeme ovog istraživanja bio u potpunosti neprohodan. Nova kapelica nalazi se na kraju šetnice istočno od kompleksa, a posvećena je Sv. Luciji (sl. 30). Prema oblikovanju jednostavnoga portala s kamenim okvirom, s uskim, šiljatim prozorima (sl. 31) te rozetom s malteškim križem datirana je u 15./16. stoljeće.¹⁵² Nije poznato zašto je izgrađena nova kapelica.

Iako je 1997. godine izrađen idejni projekt obnove koji bi ovaj kompleks prenamijenio u hotel za mladence sa salom za vjenčanja,¹⁵³ sadašnji vlasnik ima želju obnoviti ga što autentičnije kao obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo.¹⁵⁴

Kompleks je zaštićeno kulturno dobro, kao „Ljetnikovac Pucić s kapelom sv. Lucije ('Stara škola)'“.¹⁵⁵

30. Kapelica sv. Lucije, kompleks Pucić, Čilipi, snimljeno 2019.

31. Prozor kapelice sv. Lucije, kompleks Pucić, Čilipi

¹⁵² Brautović, J., Brautović, M., 2005., 99.

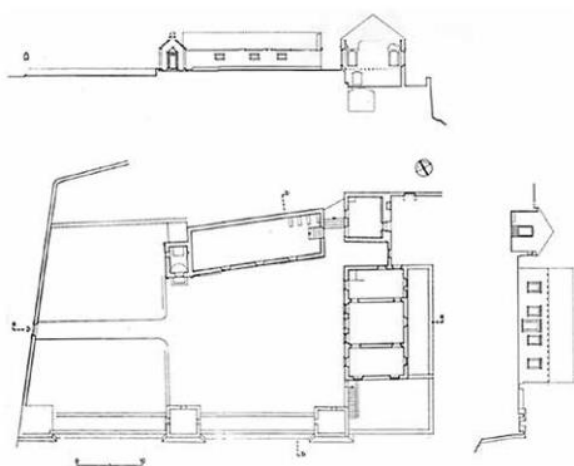
¹⁵³ Međunarodna ljetna radionica studenata arhitekture „Konavle '97“, (ur.) Bruno Diklić, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 1998.

¹⁵⁴ Na ovoj informaciji zahvaljujem Marku Rešetaru.

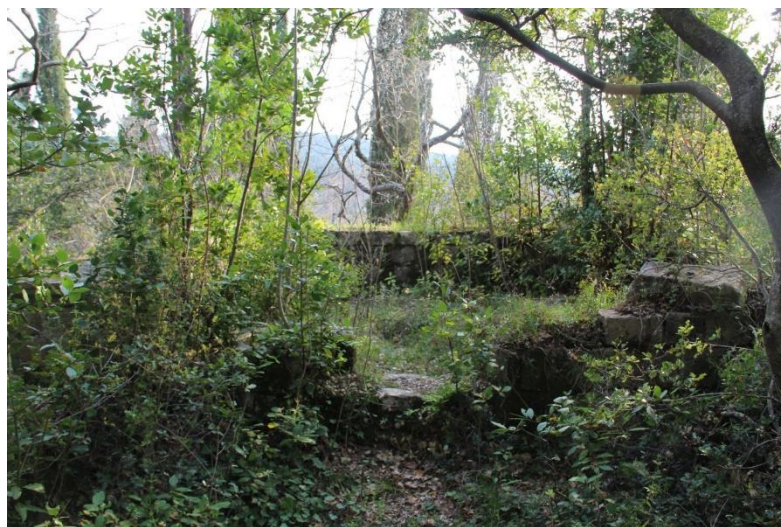
¹⁵⁵ *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

5.2.3.4. Diklićeva taraca

Kompleks je datiran u 16./17. stoljeće, a sastojao se od dvije stambene zgrade, gospodarske zgrade, kapelice i vrta na prostranoj ograđenoj terasi (sl. 32).¹⁵⁶ Terasa je uzdignuta, pa se uz nju nalaze i stepenice. Navodno je imala tri ograđena vidikovca, no danas je zapuštena, pa se uočava samo jedan (sl. 33). Nekada je uz kompleks prolazila cesta koja je danas obrasla i zapuštena, kao i kompleks. Nazivajući ga „stranjem“ dvije fotografije donosi Mijović Kočan 1984. godine, što je u literaturi najstarije spominjanje nekog konavoskog ladanjskog kompleksa.¹⁵⁷

32. Tlocrt i presjek kompleksa Diklićeva taraca, Čilipi

33. Terasa vidikovca Diklićeve tarace, Čilipi, snimljeno 2019.

Zgrade su sačuvane do visine krovnog vijenca dok katovi nisu očuvani, tek konzole koje su nekada nosile drvene grede kata. Krovništa nema ni na fotografijama snimljenima 60-ih godina 20. stoljeća, a koje se nalaze u Konzervatorskom uredu u Dubrovniku.

Kompleksu se pristupa sa zapadne strane kroz široki kameni portal uz kojeg je zid koji opasava kompleks. Šetnicom se najprije dolazi do kapelice sv. Rozalije gdje se uz kapelicu nalaze razasuti stupići koji su vjerojatno nosili odrinu. Kapelica je jedina građevina

34. Prozor kapelice sv. Rozalije, kompleks Diklićeva taraca, Čilipi

¹⁵⁶ Božić-Goldstein, Diklić, Mavar, Mutak, Nikšić, Rogić, 1996., 35.; Brautović, J., Brautović, M., 2005., 103.

¹⁵⁷ Mijović Kočan, 1984., 33.

u kompleksu koja ima krovšte. Ulazni portal ukrašen je dubokom profilacijom dok se iznad portala nalazi istaknuti prekinuti zabat iznad kojeg je rozeta, a na rubovima pročelja su pilastri (sl. 35). Kapelica se jednom stranom naslanja na gospodarsku zgradu, dok je na drugoj strani ovalni prozor (sl. 34) s rešetkama.¹⁵⁸ Kapelica je popločana i nadsvođena. Oltarna pala zadnjih je godina devastirana jer su oštećena ulazna vrata omogućila ulazak divljih životinja. Svod je navodno napukao u potresu 1979. godine, a nastale pukotine se šire i nisu sanirane te je kroz njih vidljivo širenje vlage koje dodatno slabi svod (sl 36).

35. Pročelje kapelice sv. Rozalije, kompleks Diklićeva taraca, Čilipi, snimljeno 2019. (lijevo)

36. Svod kapelice sv. Rozalije, kompleks Diklićeva taraca, Čilipi, snimljeno 2019. (gore)

Gospodarska zgrada rastvorena je prozorima oblika položenog pravokutnika s rešetkama. Manja stambena jednokatnica rastvorena je velikim portalom u prizemlju jednostavnog kamenog okvira. Na njoj su vidljivi nestručni popravci, odnosno nadomješćivanje kamenih pukotina ciglom. U njoj se, u zoni kata, nalaze kamene konzole, kameni zidni ormar (sl. 37) i kameni zidni umivaonik (sl. 38). „Istaknuti poligonalni rub bazena pila ukrašen je gotičkim motivom izmjeničnih zubaca i flankiran motivom plitkih reljefnih konzolica. Poviše poprečne grede je profilirani vijenac. Ovakav spoj gotičkog ukrasa i renesansnih oblika nalazimo u kamenom namještaju s početka 16. stoljeća.“¹⁵⁹

¹⁵⁸ Ovakvi ovalni prozori s rešetkama nalaze se i na crkvi sv. Nikole te crkvi Gospe od Snijega u Cavtatu.

¹⁵⁹ Vuković, 2013., 231.

Veća stambena jednokatnica podijeljena je u tri prostorije. U prizemlje se ulazi s južne strane, spuštajući se kamenim stepenicama. Na toj se strani nalaze jednostavan široki portal i dva pravokutna prozora kao na gospodarskoj zgradi. U prizemlju su *volti* koji nose zidove kata. Pročelje kata rastvoreno je portalom iznad kojeg je vijenac, a sa svake strane nalaze se dva velika pravokutna prozora s vijencem iznad nadprozornika (sl. 40). Na katu su sačuvana vrata između središnje saloče i jedne bočne prostorije (sl. 39) „ukrašena kontinuiranom dubokom profilacijom s oblim štapom u sredini.“¹⁶⁰ Ova se zgrada, osim veličinom, ističe i finijom obradom kamena.

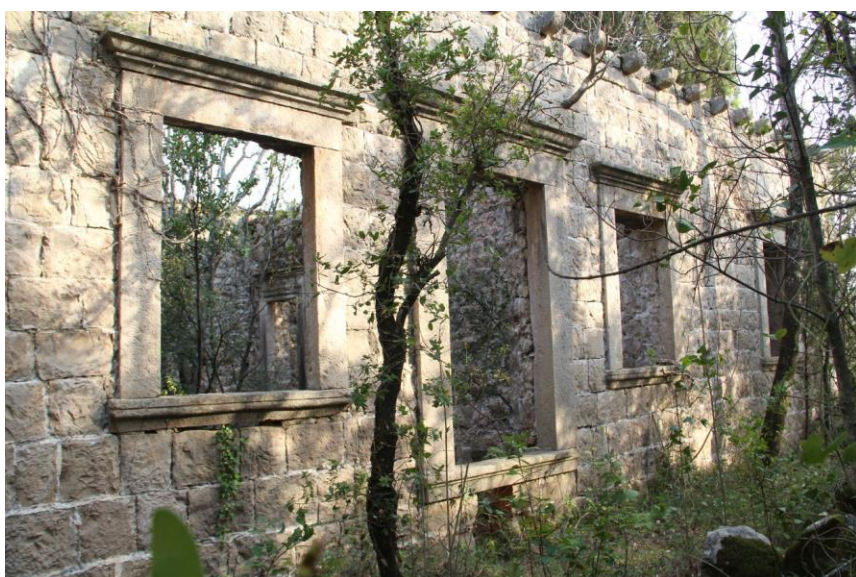
37. Kameni ormar

38. Kameni umivaonik

39. Vrata između saloče i bočne prostorije

40. Pročelje veće stambene jednokatnice, Diklićeva taraca, Čilipi, snimljeno 2019.

¹⁶⁰ Isto, str. 231.

Iako je kompleks bio napušten dugo godina, kapelica se vremenom održavala tradicijom svetkovine Sv. Rozalije, no tradicija do danas nije opstala. Stariji mještani sjećaju se te tradicije i vremena kada je kompleks bio mjesto dječje igre: „Vino je teklo nizbrdo, a na kantunu ispod mira ima kamenica iz koje je u moje doba rasla loza. Tu je vazda bilo vode pa bi stoka pila kad bi išli s paše, a gore kod dvora vazda prve jubičice. Igrali smo se po šetnici, a prvu neđeju u desetom mjesecu, na Gospu Rozariju na misu u 8 ura.“¹⁶¹

O lokalitetu kruže i razne priče s fantastičnim motivima koje se danas vežu uz usmenu književnost Konavala:

„Prije 50 godina neki je seljanin uzeo kamene igle s ljetnikovca za svoju kuću i stavio ih u svoje dvorište, sutri dan igala nije bilo te se vratio kod ljetnikovca i one su bile na svom mjestu.“¹⁶²

“Služila je kao i vinarija. Kažu da se u svađi svo vino prolilo do u selo. Koliko ja znam radi se o jednom Kraviću koji je pio vino kad su se prale bačve. Tad ga je gospar napao, a ovaj ga nehotice ubio i pobjegao preko granice u Hercegovinu i tamo danas imate zaseok Kravići. Inače ispod Diklićeve tarace nalazi se mala špilja s ostacima ograđenog zida kako stari ljudi kažu tu je bila mala kućica kmetova Kravića.”¹⁶³

“Ja pamtim da su se ćaća i sin svadili. Sin je želio gornji kat sunčanog zdanja, mirili su ih i tadašnji advokati. Kad se je vino prolilo teklo je u potocima, a jedan Radović je bio kmet i kupio u kapu i pio. Tad ga je gospar zavazda proćero iz sela. U Konavlima je ostala kletva ‘Poklali se ko u Diklića na taraci’.”¹⁶⁴

“Vlasnici su bili zli i opaki. Otvorili su bačve i pustili da se vino toči niz ulicu. Jedan od mojih predaka se sagnuo da se napije vina. Vlasnik ljetnikovca je uzeo pušku i ubio ga jer se usudio piti njegovo proliveno vino. Iste noći je brat osvetio svoga brata i ubio gospara i pobjegao preko granice. Zadnji koji je tu stanovao je bio neki stari Diklić. Bio je neoženjen, imao je novaca i plaćao je mog pok. djeda dok je bio mlađi da stoji s njim, da mu donosi vodu i pomaže. Uz to bio je jako strašljiv i htio je da mu netko pravi društvo.”¹⁶⁵

“Za Diklićeve dvore u Čilipima na glavici gdje se nekada nalazila ona poznata Diklićeva terasa, vezana je legenda o tragediji Diklićeve terase. Radilo se o žestokoj svađi između oca i sina. Svađa je

¹⁶¹ Preuzeto iz Facebook grupe *Zavazda Konavle*, zapisala Marija Saulačić, 9. 5. 2019.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Preuzeto iz Facebook grupe *Zavazda Konavle*, zapisala Kate Bećir 22. 3. 2017.

¹⁶⁵ Preuzeto iz Facebook grupe *Zavazda Konavle*, zapisao Pero Kravić 22. 3. 2017.

bila krvava i tragična pa je u Konavlima ostala priča: ‘Poklali se ko u Diklića na taraci’. Otac je želio živjeti na katu nove zgrade gdje je sunca bilo cijeli dan, što sina silno razbjesni. Pošto ni sud nije mogao pomiriti zavađene, dođe opet do žestoke svađe in a toj terasi sin u bijesu ubije oca. Bio je to ujedno i kraj te bogate konavoske kuće. Bogastvo se rasulo, ljubavi je nestalo, a ostala priča i velika opomena budućim naraštajima.”¹⁶⁶

5.2.3.5. *De Balbi*

Legendu koja se uglavnom veže uz Diklićevu taracu, Violić (2009.) je zabilježio za ovaj ladanjsko-gospodarski kompleks. Do različitih podataka u predaji dolazi vjerojatno jer se kompleksi nalaze u istom zaseoku. “U Čilipima u blizinu zaseoka Mašješa razvaline su nekada vlasteoskog ladanjskoga gospodarskoga zdanja. U katastarskim knjigama iz 1837. ono se vodi u vlasništvu dubrovačkog plemića Balbija. Vlastelin je u Čilipima imao veći posjed i mnogo svojih kmetova. Legenda priča da bi u vrijeme rodni godina u podrumu bile bačve pune vina, a i ljetina bi bila obilata. Jednom je neki kmet Konavljanin skinuo s glave *baretu* i u nju zahvatio vina i popio. Kad je to gospodar vidio, okomio se žestoko na kmeta, a on u bijesu i mržnji prema vlasteli napadne gospara. Kako su dubrovački zakoni prema kmetskom neposluhu bili nesmiljeni, neposlužni je Konavljanin morao bježati pred zakonom iz rodne kuće u Crnu Goru.”¹⁶⁷

Ovaj kompleks evidentiran je kao „ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Balbi.”¹⁶⁸ U katastru iz 1837. godine kao vlasnik je zabilježen Balbi, dok literatura bilježi predaju o dubrovačkom plemiću Barbiju.¹⁶⁹ U narodu je lokalitet poznat kao „Barbina kuća“ i „Vatovićev stranj“. Podatak koji je pogrešan, a koji se provlači kroz literaturu jest da je riječ o posjedu dubrovačkog plemića Balbija.¹⁷⁰ Nitko s prezimenom Balbi nije pripadao dubrovačkom plemstvu niti je vlasnik De Balbi, s početka 19. stoljeća bio Dubrovčanin.

¹⁶⁶ Violić, 2009., 110.

¹⁶⁷ Isto, 110.

¹⁶⁸ *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

¹⁶⁹ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 102.

¹⁷⁰ Violić, 2009., 110.

Mato Getaldić prijavio je 1806. godine štetu na kući i stranju u Čilipima.¹⁷¹ Matova kći, Marija Antonija Getaldić, udala se za Talijana Nicolu Giovannija De Balbija u Čilipima 22. 9. 1816. godine.¹⁷² Ne može se sa sigurnošću reći je li ovaj kompleks pripadao Getaldićima, pa ga je ženidbom dobio De Balbi ili je tek izgrađen početkom 19. stoljeća. Ipak, brat Marije Antonije, Ivan Ignacio oženio se 1848. godine u Čilipima, a nekoliko njegove djece kršteno je u Čilipima i Cavtatu,¹⁷³ što nam svjedoči o dugotrajnom obitavanju Getaldićevih u Konavlima i poslije udaje Marije Antonije za De Balbija.

Prema katastarskoj karti iz 1837. godine, kompleks se sastojao od stambene zgrade, većeg broja gospodarskih zgrada, vrta i vidikovca s gustijernom.¹⁷⁴ Gospodarske zgrade prilikom ovog istraživanja nisu uočene. Imanje je danas okruženo suhozidom, a teren je ponegdje uzvišeniji. Prizemlje sjeverne strane djelomično je zatrpano pa ga nije bilo moguće detaljnije proučiti (sl. 42).

41. Južna strana jednokatnice kompleksa De Balbi, Čilipi, snimljeno 2019.

42. Sjeverna i istočna strana jednokatnice kompleksa De Balbi, Čilipi, snimljeno 2019.

Stambena zgrada je jednokatnica. Na sjevernoj strani nalaze se dva zazidana pravokutna prozora u zoni kata između kojih se nalazi i jedan natprozornik. S unutrašnje strane uočljivije je da se i tu nalazio danas zazidani prozor. Na zapadnoj je strani tek jedan manji prozor u prizemlju, a na

¹⁷¹ Vekarić, 2011.a, 298.

¹⁷² Vekarić 2011.c, 200.

¹⁷³ Isto. 201.

¹⁷⁴ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 102.

istočnoj isti takav prozor, ali u zoni kata. Južna je strana najoštećenija, ali i najrepresentativnija. Sačuvan je zapadni dio, dva su prozora na katu s desne strane, te prozor i portal u prizemlju (sl. 41). U unutrašnjosti su djelomično očuvani kameni nosači drvenih greda koje su držale kat, a na istočnoj strani nalaze se ostaci kamina ili peći s dimnjakom. Na katu je sačuvan zidni umivaonik bez vidljivih dekoracija. (sl. 43).

Zapadna strana obrasla je i nepristupačna, no upravo se tu nekada nalazio vidikovac na kojem je i danas bunar s krunom.¹⁷⁵

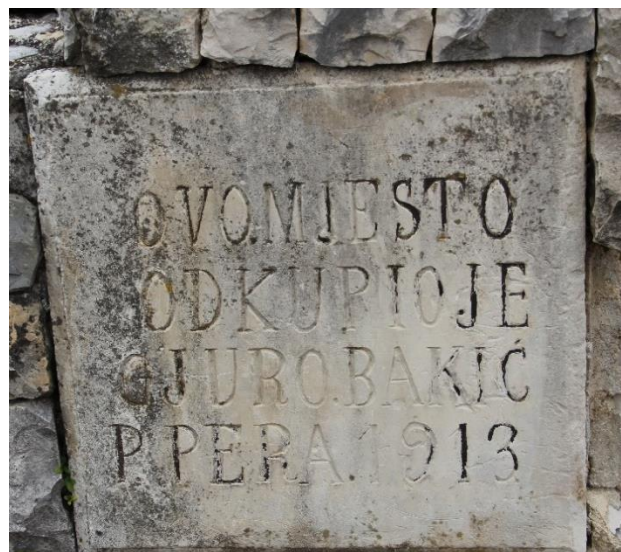

43. Zidni umivaonik kompleksa De Balbi, Čilipi

5.2.3.6. Bunić (Bona)

Ovaj je kompleks prema katastru iz 1837. godine pripadao Bunićima, no uz prezime je zapisano i „de Giovanni“,¹⁷⁶ što bismo mogli prevesti kao „Bunići Ivanovi“ i što nam možda sugerira ogranak te obitelji. Od vlastelina je kompleks otkupila obitelj Bakić 1913. godine, o čemu svjedoči ploča na ulazu (sl. 44), a danas pripada obitelji Korda.

Prema obiteljskoj predaji, Bunićevo nije otkupio Đuro Bakić nego njegova žena dok je on bio oficir u Austro-Ugarskoj. Navodno su ovdje dolazile i sluge iz grada, još dok su bili djeca, pa bi se ovdje i othranili. Pričalo se i da su neke obitelji u Čilipima potomci tih sluga, npr. Puj, Vukorep, Paškov. Istočno od kuće, gdje su druga kuća i parkiralište, bile su štala i vrtovi, a Bakići su još mnogo toga otkupili, pa i kuću preko puta ove.¹⁷⁷

44. Ploča u zidiću kompleksa Bunić, Čilipi

¹⁷⁵ Isto, 102.

¹⁷⁶ Isto, 107.

¹⁷⁷ Na ovim informacijama zahvaljujem Anti Kordi.

Godine 1837. kompleks se sastojao od stambene kuće, magazina, dvije cisterne (jedna u stambenoj zgradi, a druga izvan), štale, vrta s odrinom i ulaznog portala.¹⁷⁸ Kompleks je dobro očuvan i naseljen je, no s obzirom na to da se godinama u njemu živi doživio je određene preinake.

45. Ostaci ogradnog zida, portal, gospodarska građevina i temelji druge gospodarske građevine, kompleks Bunić, Čilipi, snimljeno 2019.

Na ulazu u kompleks sačuvan je dio visokog ogradnog zida s polukružno zaključenim portalom. Na taj se ulaz nastavlja vrt koji je danas pretvoren u vinograd. Uz zid se naslanja i manja građevina gospodarske namjene, a vidljivi su temelji i druge građevine koja se nalazila uz nju (sl. 45), a vidljiva je na katastarskoj karti iz 1837. godine. Stambena zgrada je prizemnica s jednim *belvederom* na pročelnoj, i drugim *belvederom* na začelnoj strani. Pročelje je rastvoreno ulaznim portalom i četirima prozorima jednostavnih okvira. Uz rub krovišta očuvane su kamene konzole koje nose žlijeb (sl. 46). Uz pročelje i danas stoji odrina te bunar. Začelna strana rastvorena je vratima i dvama prozorima, a uz vrata se nalazi kamena klupica ugrađena u zid. Također su očuvane kamene konzole koje nose žlijeb, a ispod njih je još jedan red rjeđe raspoređenih konzola koje su vjerojatno pridržavale odrinu. I ispred pročelja i ispred začelja nalazi se popločenje. Djelomično su očuvani tanki stupovi

¹⁷⁸ Božić-Goldestein, Diklić, Mavar, Mutak, Nikšić, Rogić, 1996., 37.; Brautović, J., Brautović, M., 2005., 107.

odrine koji su kvadratnog presjeka, usađeni u kamene postamente.¹⁷⁹ Mnogi stupovi su oštećeni, no sačuvani su, kao i različito obrađeno kamenje nepoznate namjene. Poprečne grede odrine s jedne strane su nosili stupovi, a s druge kamene konzole uzidane u pročelni i začelni zid kuće. Na zapadnoj strani na nju se naslanja nova građevina kojoj je prizemlje nešto starijeg postanka. Istočna strana bila je djelomično ožbukana, no žbuka je skinuta.

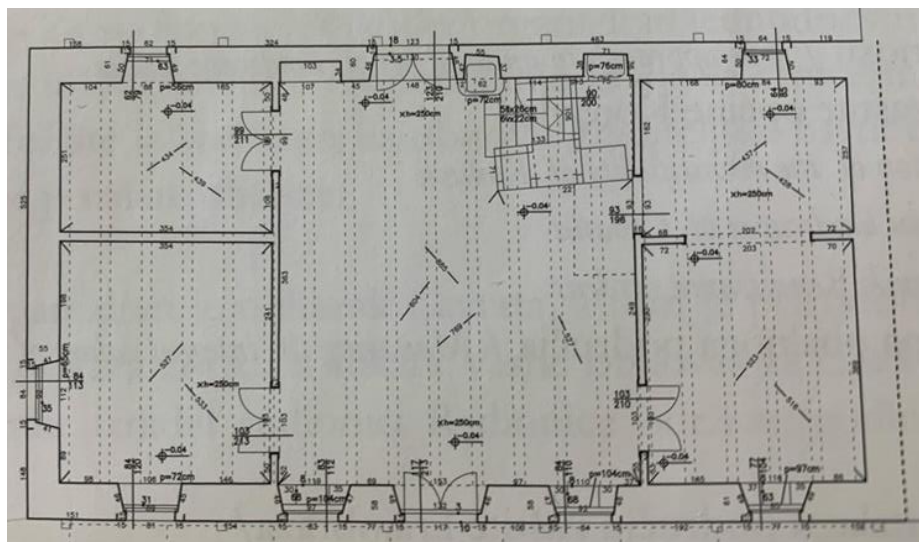

46. Pročelje stambene građevine kompleksa Bunić, Čilipi, snimljeno 2019.

Tlocrt stambene građevine kompleksa izrađen je 2003. godine (sl. 47), a s obzirom na to da je u središtu prostrana saloča, a sa strane po dvije manje prostorije, vjerojatno je riječ o izvornom rasporedu. Danas je dio nanovo pregrađen, saloča se koristi kao magazin, a iz nje se stepenicama dolazi do prigradenih prostorija na katu. Pod je do nedavno imao izvorno popločenje, preko kojeg se

¹⁷⁹ Vuković, 2002., 63-64.

stavio novi materijal jer je stare ploče bilo teško izvaditi, a zamijenjene su i stare stropne grede. Bunar i zidni umivaonik (sl. 48) dobro su očuvani.

47. Tlocrt stambene građevine kompleksa Bunić, Čilipi, stanje 2003.

48. Zidni umivaonik kompleksa Bunić, Čilipi

5.2.3.7. Getaldić (Ghetaldi)

Mato Getaldić već je naveden kao vlasnik kuće i stranja 1806. godine. Zanimljivo je da se njegova kćer Marija-Antonija udala za De Balbija 1816. godine u Čilipima, dok se njegov sin Ivan Ignacio oženio 1848. godine u Čilipima. Također, nekoliko njegove djece kršteno je u Čilipima i Cavtatu što svjedoči o dugogodišnjoj vezi ove obitelji s posjedima u Konavlima.¹⁸⁰

Kompleks se sastojao od stambene zgrade, štale, vinskog podruma, magazina, kovačnice i vrta.¹⁸¹ Kompleks je teško stradao u Domovinskom ratu, a danas je uređen i naseljen. Pripada obitelji Vezilić.

49. Ogradni zid i portal kompleksa Getaldić, Čilipi, snimljeno 2019.

¹⁸⁰ Vekarić, 2011.c, 200-201.

¹⁸¹ Božić-Goldestein, Diklić, Mavar, Mutak, Nikšić, Rogić, 1996., 37.

Danas su najbolje očuvani stambena zgrada, dio šetnice s nekoliko stupića, gumno, bunar, ogradni zid i portal (sl. 49). Na mjestu nekadašnjih gospodarskih zgrada sagrađene su nove građevine.¹⁸²

Stambena zgrada je jednokatnica s visokim potkrovljem. Na pročelju je vidljivo nekoliko faza gradnje. Rastvorena je portalom u prizemlju i četirima prozorima, dok je na katu pet prozora koji se nalaze iznad otvora prizemlja (sl. 50). Na začelnoj strani vidljivi su portal i dva prozora na katu, dok su prizemlju nadograđeni betonski balkon i prostorija.

50. Pročelje stambene građevine kompleksa Getaldić, Čilipi, snimljeno 2004.

51. Grb obitelji Zamanja na kruni bunara kompleksa Getaldić, Čilipi

„Prostorna organizacija unutrašnjosti tek je djelomično sačuvana. Vjerojatno je prizemlje činila jedna središnja prostorija sa stubištem za gornju etažu i ulazima u bočne sobe. Sačuvan je kameni ulaz u zapadnu bočnu prostoriju čiji je pod i danas popločan ciglama slaganima 'u riblju kost'. Pročelni zid prostorije rastvoren je s dva prozora, a u začelnom zidu nalazi se jednostavni zidni umivaonik, neukrašenog kamenog okvira s jednom središnjom policom. Danas se ovaj prostor koristi kao podrum dok je u istočnom dijelu, jednako otvorenom s dva prozora na pročelju, smještena kuhinja.“¹⁸³

¹⁸² Brautović, J., Brautović, M., 2005., 109.

¹⁸³ Vuković, 2002., 68.

Uz kompleks je sačuvan bunar s krunom na kojoj je grb obitelji Zamanja (sl. 51), a u literaturi se uz ovaj kompleks spominju i Božidarevići, što bi svakako trebalo istražiti.¹⁸⁴ S obzirom na oktogonalni presjek stupića u vrtu, Vuković kompleks datira u 15. ili početak 16. stoljeća.¹⁸⁵

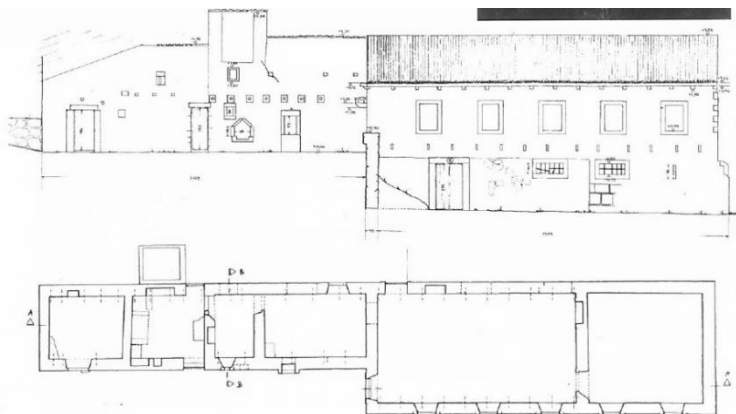
5.2.4. Komaji

5.2.4.1. Ranjina (Ragnina)

U zaselku Vignji u Komajima nalazi se ladanjsko-gospodarski kompleks koji je 1837. godine pripadao obitelji Ranjina.¹⁸⁶ No znamo i da im je pripadao ranije: oko 1750. godine u Vignjima posjede ima Savin Franov Ranjina,¹⁸⁷ a 1806. godine Orsat Lujo Savinov Ranjina prijavio je francuskoj komisiji štete na imovini.¹⁸⁸ Danas je u vlasništvu obitelji Capor.

Kompleks čini stambena građevina, gospodarska građevina, kapelica sv. Ivana i vrt. Cijeli je kompleks na fotografijama iz 2004. godine natkriven,¹⁸⁹ dok je danas bez krova i u procesu obnove.

Na ulazu imanja nalazi se veliki portal i dio ogradnog zida. Gospodarska zgrada obradom kamena razlikuje se od stambene na koju je naslonjena. Obje zgrade imaju kat, ali gospodarska ima jednoslivni krov, a stambeno-gospodarska katnica dvoslivni.

52. Skica pročelja i tlocrt gospodarske i stambene građevine kompleksa Ranjina, Komaji

¹⁸⁴ Vuković, 2002., 66., bilješka 50.

¹⁸⁵ Isto, 68.

¹⁸⁶ Isto, 28.

¹⁸⁷ Kapetanić, 2000., 118.

¹⁸⁸ Vekarić, 2011.a, 299.

¹⁸⁹ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 122.

Gospodarska zgrada rastvorena je sa sjeverne strane trima portalima te trima prozorima manjih dimenzija i jednim većim u prizemlju (sl. 53). Na istoj strani vidljive su rupe u zidu, kao ostaci nosača odrine. Unutrašnjost je podijeljena na četiri dijela (sl. 52). Unutra se nalaze ostaci peći, polukružno zaključena niša nepoznate namjene (sl. 54),¹⁹⁰ ostaci dviju zidnih pravokutnih polica uz peć te u zapadnijoj prostoriji još jedna zidna polica jednostavnog kamenog okvira. Između središnjih prostorija nalaze se vrata uz koja se nalazi stupić s kapitelom. Jedna je prostorija vratima povezana sa stražnjim dvorištem. Dvorište je popločano i omeđeno suhozidom. Sačuvano je i nekoliko stupića koji su nosili odrinu, neki se nalaze na suhozidu, dok ih je nekoliko položeno u vrtu. Ispred pročelja gospodarske zgrade nalazi se bunar.

53. Građevine kompleksa Ranjina, Komaji, snimljeno 2019. (gore)

54. Ostaci peći i niša u gospodarskoj građevini kompleksa Ranjina, Komaji (desno)

Prizemlje stambene zgrade građeno je kamenjem grublje obrade. Stambena zgrada u prizemlju rastvorena je portalom u prizemlju iznad kojeg je medaljon s Kristovim monogramom i uklesanom godinom 1606. (sl. 58) Unutra se nalaze ostaci peći, pila i kamenog ormara ili umivaonika koji je obrastao (sl. 56). U gornjoj zoni rastvorena je s pet pravokutnih prozora dok je na začelnoj strani kat rastvoren jednim vratima, a još su dvojica zazidana. Nije poznato je li riječ o prozorima koji su naknadno

¹⁹⁰ U literaturi se navode ostaci dviju krušnih peći. Brautović, J., Brautović, M., 2005., 123.; Vuković, 2013., 230.

pretvoreni u vrata. Uz gornji rub kata nalaze se dobro očuvane kamene konzole koje nose žlijeb za odvod vode. Na katu stambenog dijela nalazi se kameni zidni ormar i kameni zidni umivaonik (sl. 57). Uz zidni ormar nalaze se i zazidana vrata koja su nekad vodila prema dijelu građevine koji danas više ne postoji, no vidljiv je na katastarskoj karti iz 1837. godine. Također, na zapadnoj strani vidljivi su tragovi krova građevine te luk u prizemlju (sl. 55). Vidljiva su i dva zatvorena prozora jednostavnih okvira. U literaturi se navode i ostaci mlinice koji na terenu nisu uočeni.¹⁹¹

S obzirom na različite načine obrade kamena koji se mogu uočiti, na različite visine određenih djelova građevina te vidljive ostatke građevina koje se do danas nisu sačuvale, jasno je da je ovaj kompleks u više navrata pregrađivan i nadograđivan.

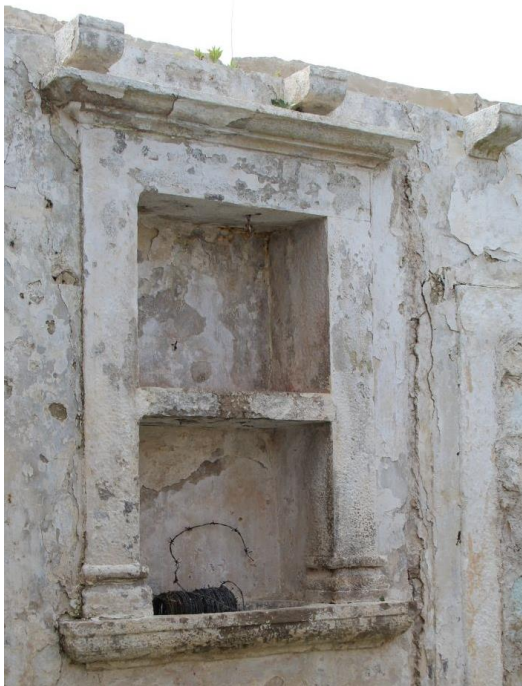

55. Stambena jednokatnica kompleksa Ranjina, sjeverna i zapadna strana, Komaji, snimljeno 2019.

¹⁹¹ Vuković, 2013., 231.

56. Unutrašnjost stambene jednokatnice kompleksa Ranjina, Komaji, snimljeno 2019.

57. Kameni umivaonik, kompleks Ranjina, Komaji

58. Kristov monogram i uklesana godina MDCVI na nadvratniku portala, kompleks Ranjina, Komaji

U Komajima se još pamte priče o vlastelinu koji je imao posjed te priče kmetova koji su na posjedu radili;

„Crkva sv. Ivana u Vignjima prvo je bila izgrađena na Ivanju brdu više sela, ali kako je u selu bio gospodar Ranjina, a bilo mu je daleko it od stranja do crkve na brdu, molio je da se crkva prebaci u selo. Pitalo se odobrenje od biskupa i ogradila se sadašnja crkvice (sl. 58), a oltar se prebacio iz stare crkve. Kad su nosili krstionicu, đe se kvasi

59. Kapelica sv. Ivana, kompleks Ranjina, Komaji, snimljeno 2019.

ruka u krštenju, ispala im je i pukla. Kako kažu, ugrađena je neđe u Caputovu među. Te je godine grad otuko sve živo jer se krenulo u moći. Govore da bi se događalo isto i kad bi se prebacivalo biskupa neđe drugo na službu!“¹⁹²

„Nijesu dubrovačka vlastela bila luda. Uzimali su najboja mjesta u selu, a i tadašnji radnici, kmetovi, morali su prvo u njih radit, pa ondar u sebe doma. Pričo mi je đedo, kad su u vlastele radili, pa ondar u večer isli u njih na večeru, sve iz jednog kačulića jeli, a nije bilo ni svijetla, osim ujanice.“¹⁹³

Kapelica je pravokutna s jednostavnim portalom iznad kojeg je rozeta i preslicom na jedno zvono. Kći Orsata Luja Ranjine, Jelena, udala se u kapelici za Nika Lucijanovog Pucića 11. srpnja 1813. godine.¹⁹⁴

Kompleks se trenutno obnavlja i koristit će se u turističke svrhe. Zaštićeno je kulturno dobro kao stambeno-gospodarski kompleks Ranjina-Capor, no iz kompleksa je izuzeta kapelica koja je tek evidentirana kao kulturno dobro, crkva sv. Ivana Krstitelja.¹⁹⁵

¹⁹² Preuzeto iz Facebook grupe *Konavoski rječnik*, zapisao Vlaho Baule 2. 2. 2014.

¹⁹³ Preuzeto iz Facebook grupe *Konavoski rječnik*, zapisala Kate Diethart 15. 11. 2018.

¹⁹⁴ Kapetanić, 2000., 119.

¹⁹⁵ *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

5.2.4.2. Božidarević (Bosdari)

Ovaj se kompleks nalazi u Grušićima, zaselku Komaja. Godine 1837. pripadao je Božidarevićima, a sastojao se od kuće za stanovanje, gospodarskih zgrada, štale, vrta i kapele.¹⁹⁶ Posljednji vlastelinski vlasnik, prema obiteljskoj predaji, bila je Marija Sorkočević. Ona je imanje prodala obitelji Bagović, a danas je u vlasništvu obitelji Bačan. Prema kazivanju sadašnjega vlasnika kompleks je gorio 1806. godine, ali tada nitko od Božidarevića nije francuskoj komisiji prijavio štetu na imanju. Nije poznato je li kompleks Božidarević koji danas pripada Komajima, 1806. godine katastarski pripadao Komajima ili Čilipima. Nitko iz te obitelji štetu nije prijavio ni u jednom od ovih sela, stoga je vjerojatno 1806. godine pripadao nekoj drugoj obitelji.

Iako se posjedu danas pristupa s jugozapada, ulaz je nekada bio sa sjeveroistoka, uz južni dio kapelice, no danas je zarastao.

Stambena građevina je jednokatnica tlocrtnog oblika slova L, a na duži krak nastavlja se stranj. Građevina koja se okomito nastavljala na stranj na sjevernoj strani danas ne postoji. Stranj se od jednokatnice razlikuje po grubljoj obradi kamena. Stranj i prizemlje stambene građevine imaju jednake prozore oblika položenog pravokutnika s ostacima željezne mreže. Iz toga se zaključuje da je i prizemlje stambene građevine imalo gospodarski namjenu. U prizemlju stambene građevine nalaze se ostaci ulaznog portala (sl. 60), dok je ulazni portal stranja nešto bolje očuvan. Stranj se, prema riječima vlasnika, dugo koristio kao konjušnica, danas su unutra vidljivi ostaci vinice i polukružno zaključena niša nepoznate namjene. Stranj je vratima bio povezan i s drugim prostorijama prizemlja.

60. Pročelje stambene jednokatnice kompleksa Božidarević, Komaji (Grušići), snimljeno 2019.

¹⁹⁶ Vuković, 2002., 53.

U prizemlju stambene građevine, uz ulazni portal, nalaze se ostaci puškarnica. Danas se u kompleks ulazi s jugozapada kroz otvor koji je vjerojatno bio prozor prizemlja, a naknadno je devastiran. Kat je rastvoren, sa sjeveroistoka, trima pravokutnim prozorima, te još jednim na kraćem kraku. Na jugozapadnoj strani nalaze se još dva prozora, jedan koji pripada prostorijama na dužem kraku i jedan koji pripada kraćem. U prizemlju stambene građevine nalaze se ostaci peći s dimnjakom, čiji se ostaci najbolje uočavaju na vanjskom, jugozapadnom dijelu, te kameni nosači koji su nekada nosili drvene grede (sl. 61). Središnja prizemna prostorija povezana je vratima s još dvjema prostorijama poprečnog krila. „U većoj sjevernoj prostoriji nalazi se otvor cisterne koja je smještena ispod kuće. Uz nju se u jednostavnoj polukružnoj ožbukanoj zidnoj niši nalazi malo pilo. Poviše pila visoko je postavljen uski prozor u obliku izduženog pravokutnika, a na pročelnim zidovima ponovo se javljaju puškarnice.“¹⁹⁷

Mjesto saloče vidljivo je na katu središnjeg dijela. Osim što je najrastvorenije ondje se nalazi kameni umivaonik (sl. 62). Gornji i donji rub umivaonika ukrašeni su nizom kamenih denta karakterističnih za 16. stoljeće.¹⁹⁸ Vidljivi su i ostaci vrata kojima je saloča komunicirala s ostalim prostorijama kata.

Kapelica Male Gospe devastirana je i nanovo obnovljena 1910. godine o čemu svjedoči natpis na ploči iznad portala.

61. Unutrašnjost stambene jednokatnice s ostacima saloče na katu, kompleks Božidarević, Komaji (Grušići), snimljeno 2019.

62. Kameni umivaonik, kompleks Božidarević, Komaji (Grušići)

¹⁹⁷ Vuković, 2002., 56. Prilikom istraživanja 2019. godine cisterna nije uočena, no zbog zapuštenosti kompleksa ovaj se dio nije mogao u potpunosti ni pregledati.

¹⁹⁸ Isto, 56.

O obitelji Bagović, koja je navodno otkupila ovaj kompleks od vlastelina, u Konavlima su se usmenom predajom prenosile priče:

“Za vremena Francuza ovo je gorjelo. Kasnije su to imanje kupili Bagovići, a sada je u vlasništvu Bačana. Tako je ukratko meni ispričana povijest ovega zdanja. Interesantno je i to da je igle i neke kamene obitelj Bagović dizala s ovega stranja¹⁹⁹ i odnosila na konjima za gradnju kuće. Međutim počele su krepavat životinje u toj kući iz nejasnih razloga. Potražili su pomoć od vidovnjaka koji im je savjetovo da vratu odnešene kamene. Od tih kamena koji su izvađeni iz kuće i vraćeni ograđena je crkvice Male Gospe što na crkvici i piše. Na natpisu se spominje i Niko Mišić, bratstvo i dobročinitelji.”²⁰⁰

“Bagovići su reditali stranj u Grušićima i kad su gradili nešto u Drveniku falilo mi kamena i razgradili crkvicu u Grušićima koja je bila uz stranj. Dočerali doma i počeli jadi, bolesti, umiranja i ostalo dok baba, ona koja je ostala udovica s 26, nije rekla da će se bacit ako ne vratu kamen i ograde ponovo. Kako su ogradili tako su jadi fermali. Ne dira se u crkveno!”²⁰¹

„Govore da je gospar, kad bi sve bačve natočio vinom, višak pusto niz ulicu, a ne bi cijo dat siromašnjem. Zato ih je vrag i odnio. Pusta objes!”²⁰²

Kompleks je evidentiran kao kulturno dobro, kao ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Božidarević i crkva Male Gospe.²⁰³

5.2.5. Radovčići

Štetu na imanjinima u Radovčićima prijavili su 1806. godine Martolica Orsatov Crijević (spaljena kuća sa stranjem, mlinica i preša, štete u vinu i pokretnoj imovini), Klement Vlahov Menčetić (štete na stranju), Mada Sorkočević rođ. Getaldić (štete na stranju), Marija-Ana Zamanja rođ. Bunić (spaljena kuća sa stranjem, štete u vinu, žitu i pokretnoj imovini). Inače, prema procjenama šteta u dukatima, građevine ovoga sela pretrpjele su najveću pojedinačnu štetu.²⁰⁴ Danas su locirana dva kompleksa, a

¹⁹⁹ U Konavlima je, u razgovornom jeziku, ostao termin *stranj* za građevinu koja je nekad pripadala vlastelinu, čak i ako nije riječ samo o gospodarskoj građevini.

²⁰⁰ Preuzeto iz Facebook grupe *Zavazda Konavle*, zapisala Luce Kocelj, 28. 5. 2017.

²⁰¹ Preuzeto iz Facebook grupe *Konavoski rječnik*, zapisala Antonia Rusković Radonić, 2. 2. 2014.

²⁰² Preuzeto iz Facebook grupe *Konavoski rječnik*, zapisao Vlaho Baule, 2.2.2014.

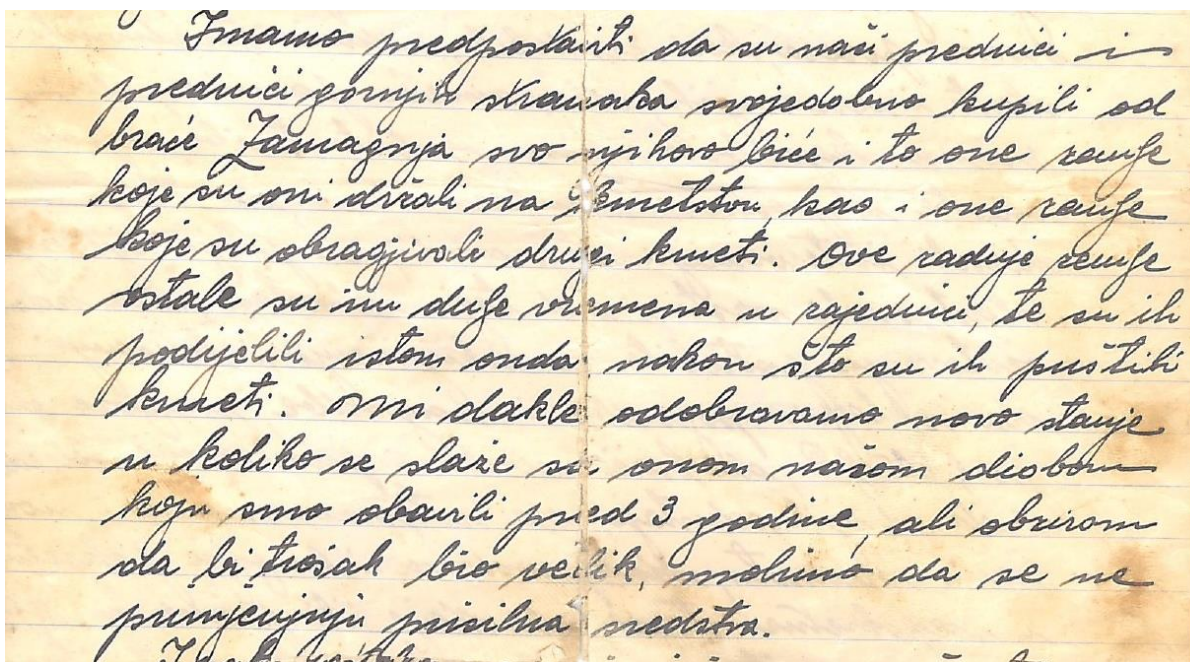
²⁰³ *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

²⁰⁴ Vekarić 2011.a, 298-299.

oba se nalaze u evidenciji kulturnih dobara kao „ladanjsko-gospodarski kompleks Cerva s kapelom Male Gospe“ i „ostaci ladanjsko-gospodarskog kompleksa Zamanja.“²⁰⁵

5.2.5.1. Zamanja (Zamagna)

Ladanjsko-gospodarski kompleks Zamanja nalazi se uz stari put koji je povezivao Radovčiće i Bačev Do, odnosno Grudu, a danas je obrastao i više se ne koristi. Kompleks je u vlasništvu obitelji Rilović, a o njihovom otkupu kompleksa i obradivih površina od vlastelinske obitelji svjedoči dokument iz 1928. godine u kojem članovi obitelji Rilović razdjeljuju zemlju prethodno otkupljenu od braće Zamanja (sl. 63).²⁰⁶

Imamo predpostaviti da su naši prednici i prednici gornjih stranaka svojedobno kupili od braće Zamagnja svo njihovo kmetstvo i to one parcele koje su oni držali na kmetstvu kao i one parcele koje su obradjivali drugi kmeti. Ove radnje parcele ostale su im duže vremena u raji, te su ih podijelili istom onom nakon što su ih pustili kmeti. Ovi dakle odobravamo novo stanje u koliko se stare su onom našom diobom koju smo obavili pred 3 godine, ali obratom da bi trošak bio velik, molimo da se ne primjenjuju prisilna sredstva.

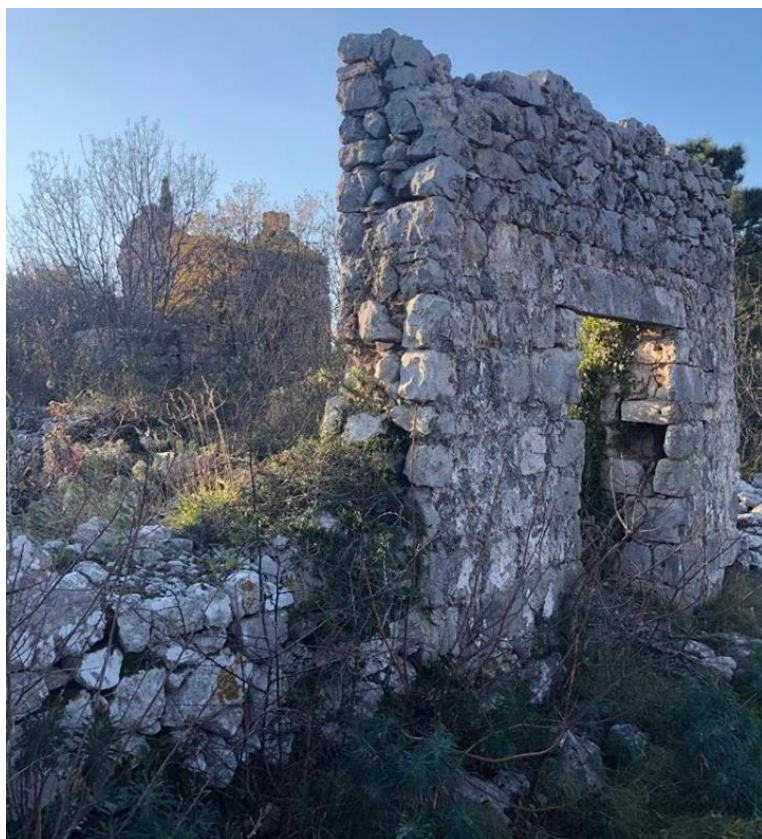
63. Isječak dokumenta ovjerenoga 24. travnja 1928. godine na sudu u Cavtatu

²⁰⁵ Registar kulturnih dobara, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

²⁰⁶ Dokument čuva Stane Koprivica iz Radovčića. Dokument je za potrebe ovoga rada ustupio njezin unuk, Ivan Koprivica.

Kompleks se sastojao od stambene jedinice s više gospodarskih građevina, šetnice,²⁰⁷ cisterne na zapadnoj strani, vanjskog stubišta, te maslinika, pašnjaka, povrtnjaka i vinograda. Već je 1837. godine bio u ruševnom stanju, odnosno, poslije 1806. godine nikada se nije obnavljao.²⁰⁸

Kompleks je nekada bio ograđen kamenim zidom od kojeg se danas vide tek ostaci uz ulazni portal (sl. 64). Šetnica od ulaza vodi do središnje stambene zgrade, jednokatnice. Uz nju se danas nalaze ostaci dviju gospodarskih zgrada.²⁰⁹ „Stambena kuća je imala krov na dvije vode i bila je otvorena s po jednim pravokutnim prozorom na zapadnom i istočnom pročelju. Podrum zgrade je bio podijeljen u dvije prostorije, nadsvođene bačvastim svodom i otvoren jednim kvadratnim prozorom na zapadu, Pored njegova ulaza vodi malo stepenište na terasu gdje se nalazi ulaz u gornji kat koji je služio kao stambeni dio kompleksa.“²¹⁰ Na zapadnoj strani stambenog dijela nalaze se ostaci peći i dimnjaka.²¹¹ Uz građevine se i danas nalazi maslinik, a uz šetnicu ostaci vinove loze. Kompleks je izrazito zapušten, izuzev vrta u kojem je maslinik.

64. Ulazni portal i stambena jednokatnica u pozadini, kompleks Zamanja, Radovčiči, snimljeno 2019.

²⁰⁷ Deranja Crnokić, 2012., 124.

²⁰⁸ Državni arhiv u Splitu, *Katastarske karte i pripadajuće knjige iz 1837., k.o. Radovčiči.*

²⁰⁹ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 140.

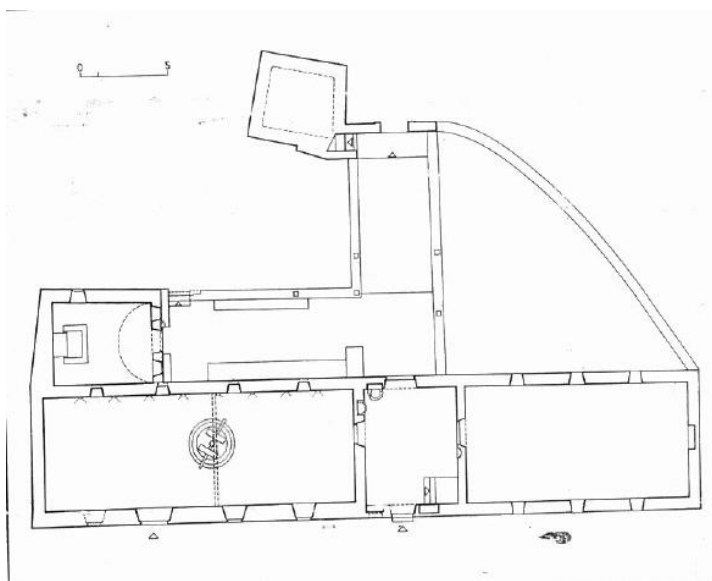
²¹⁰ Isto, 140.

²¹¹ Vuković, 2002., 75.

5.2.5.2. Crijević (Cerva)

Ladanjsko-gospodarski kompleksi u Konavlima imena su dobivali prema obiteljima koje su ih posjedovale 1837. godine. Tako je ovaj kompleks nazvan Crijević, iako je puno duže pripadao Zlatarićima koji su ga na ovom mjestu i podigli. Pjesnik Dominko Zlatarić (1558.-1613.) navodi se kao vlasnik imanja u zaselku Žaboklik.²¹² Imao je dva sina koji su imali potomstvo: Petra i Miha. Petar je imao samo kćeri, dok je Miho imao i sinove pa je imanje pripalo njemu. Također, Miho je 1667. godine primljen u vlastelinski krug pa od njega pratimo vlasteoski ogranak te obitelji. Od devet Mihovih sinova, potomstvo je imao samo Stjepan (1650.-1716.), a od Stjepanovih samo Dominik (1702.-1756.). Jedini Dominikov potomak koji je imao nasljednike je kći Ignacija (1750.-1801.) koja se 1776. godine udala za Martolicu Orsatovog Crijevića (1748.-1809.).²¹³ Upravo je on naveden 1806. godine kao vlasnik imanja na Radovčićima.²¹⁴ Prema predaji, Crijevići su kompleks ostavili svojim kmetovima, obitelji Lobro, jer se na devastirano imanje nisu htjeli vratiti niti ga obnavljati.

Kompleks se sastoji od stambene jednokatnice, dviju gospodarskih prizemnica sa strane, šetnice u obliku slova L, vrtova, vidikovca i kapelice (sl. 65). S obzirom na stilske karakteristike kamenog namještaja, datiran je u 16. stoljeće,²¹⁵ čemu ide u prilog i vlasništvo Dominka Zlatarića.

65. Tlocrt prizemlja kompleksa Crijević, Radovčići

²¹² Bogišić, 2007., 55-56.

²¹³ Vekarić, 2011.b, 249.; Vekarić, 2011.c, 451-452.

²¹⁴ Vekarić, 2011.a, 298.

²¹⁵ Vuković, 2013., 230.

66. Kompleks Crijević, Radovčici, snimljeno 2019.

Kompleksu se danas pristupa sa zapadne strane popločanom šetnicom uz koju je zid, koji je odvaja od blago uzdignutih vrtova sa strane (sl. 66). Uz ulaz se nalaze ostaci vidikovca koji je podignut iznad gustijerne i do njega vodi kameno stepenište.²¹⁶ Šetnica vodi do ulaza u stambeni dio koji je u prizemlju rastvoren velikim portalom. S vanjske strane prizemlja vidljive su rupe nosača odrine od kojih su tek neke i danas u funkciji. U popločanom prizemlju stambenog dijela nalazi se bunar s djelomično sačuvanom krunom, kameni zidni umivaonik (sl. 67) te kameni ormar jednostavnog okvira (sl. 68). Kameni umivaonik stilski je određen kao kasnorenesansni; ukrašen je kontinuiranom plitkom profilacijom te kamenim vijencom s nizom denta na vrhu, a u donjem je dijelu plitkim reljef s motivom školjke.²¹⁷ Uz taj se ormar nalaze stepenice koje su vodile na kat i jedan zatvoreni prozor, a očuvane su i kamene konzole koje su nosile stropne grede. Prizemlje je imalo samo jednu prostoriju. Kat je djelomično očuvan. Uočavaju se tragovi stepeništa, dijelovi prozora kata, te dio kamenog umivaonika iste dekoracije kao u prizemlju. Devastiran je sredinom 20. stoljeća kada je kamen korišten za gradnju nove obiteljske kuće.²¹⁸

²¹⁶ Grujić, 1991., 162.; Vuković, 2013., 230.

²¹⁷ Vuković, 2002., 25.

²¹⁸ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 139.

67. Kameni umivaonik, kompleks Crijević, Radovčići

68. Kameni ormar i ostaci kamenog stepeništa, kompleks Crijević, Radovčići

Gospodarske zgrade vratima su povezane s prizemljem stambene. U južnoj gospodarskoj zgradi danas su ostaci mlinice (sl. 69 i sl. 70), a na začelnoj strani tragovi su puškarnica. Ova je zgrada nekada vjerojatno bila nadsvođena i nešto niža nego danas.²¹⁹ Drvena se krovna konstrukcija urušava što je otežavalo istraživanje. Sjeverna gospodarska zgrada zjapi prazna i nema krova.

Pročelje građevina, na jugoistočnoj strani, rastvoreno je pravokutnim prozorima jednostavnih okvira, a neki su zazidani. Portale na pročelju imaju stambena jednokatnica i južna gospodarska zgrada. I na pročelnoj se strani nekada nalazila odrina.

Kapelica Male Gospe porušena je 1806. godine, a obnovljena 1919. godine o čemu svjedoči natpis iznad ulaza. Kapetanić navodi kako su je sagradili Crijevići, što bi svakako trebalo detaljnije istražiti.²²⁰ Naslonjena je na južnu gospodarsku zgradu. Ponovno je oštećena u Domovinskom ratu, no danas je obnovljena.

²¹⁹ Zbog nestabilne krovne konstrukcije i neprohodnosti južne gospodarske zgrade ona nije adekvatno istražena, a ostaci svoda nisu uočeni, no nekoliko godina ranije uočila ih je Vuković. Vuković, 2013., 230.

²²⁰ Kapetanić, 2011. 242. Kapetanić se u ovom zaključku ne poziva ni na kakav arhivski ili neki drugi izvor, pa je vjerojatno riječ o njegovom zaključku s obzirom da se kompleks u literaturi do sada uvijek navodio kao Crijevićev. U ovom je radu objašnjeno kako je puno duže pripadao Zlatarićima, pa je moguće da su je ipak oni izgradili.

69. i 70. Ostaci mlinice u gospodarskoj zgradi kompleksa Crijević, Radovčici

5.2.6. Močići

5.2.6.1. Natalić (Natali)

Iako se u literaturi nailazi na podatak da je kapelicu Male Gospe unutar ovog kompleksa podigla obitelj Sorkočević na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće²²¹, najstariji poznati stanovnik ovog kompleksa, prema dosadašnjim istraživanjima, bio je pjesnik Jakov Natalić. Živio je do 1685. godine, a u vlastelu je primljen poslije potresa, 30. srpnja 1667. godine,²²² kada je Vijeće odlučilo da se u plemstvo prime oni pučanski rodovi koji mogu dati izdašnu svotu u državnu riznicu. Posljednji vlasnik iz ove obitelji bio je Mato Jeronimov Natalić (1816.-1895.) čija je kći Marija ud. Mirošević Sorgo²²³ također bila vlasnica imanja. Od 1916. godine imanje je u vlasništvu obitelji Kocelj,²²⁴ dok je od 2007. godine u vlasništvu američke obitelji Montgomery. Imanje je, prema kazivanjima mještana, gorjelo tri puta: 1806. godine, zatim kada se sijeno u prizemlju kuće zapalilo, a požar proširio na cijeli stambeni dio, te 1991. godine kada je imanje, izuzevši kapelicu, devastirano i zapaljeno (sl. 71). Prije Domovinskog rata, stambena jednokatnica bila je u funkciji obiteljske kuće. Kompleks je, prema karti iz 1837. godine, imao stambenu građevinu, gospodarsku građevinu, cisternu, vrt sa šetnicom i kapelicu.²²⁵

²²¹ Kapetanić, 2011., 241. prema Badurina, 1998., 256. Badurina navodi kako je kapelica Male Gospe u Močićima privatna kapelica, ne navodeći nikakav dodatan podatak, stoga ostaje nepoznato zašto je Kapetanić kapelicu pripisao Sorkočevićima.

²²² Datum rođenja nije poznat, Vekarić navodi da je rođen oko 1600. godine. Vekarić, 2011.c, 82.

²²³ Isto, 85.

²²⁴ Vuković, 2002., 70.

²²⁵ Isto, 70.

71. Stambena jednogatnica kompleksa Natalić, Močići, snimljeno 1991.

72. Obnova stambene jednogatnice kompleksa Natalić, Močići, snimljeno 2007.

73. Stambena jednogatnica kompleksa Natalić, Močići, snimljeno 2019.

Stambeni dio čine prizemlje i kat. Prizemlje je nadsvođeno početkom 20. stoljeća kada je svod zamijenio drvene grede,²²⁶ o čemu svjedoče i mnogi sačuvani nosači. U prizemlju, gdje se danas nalaze kuhinja i blagovaonica, nekada se nalazila mlinica. Rupe u podu mlinice danas su ispunjene dekorativnim kamenjem i prekrivene staklom, dok su ostaci mlinice, popu masivnih željeznih šipki, upotrebljeni kao dekoracija. Dio vinice nalazi se u obiteljskoj kući južno od kompleksa i koristi se kao vanjski stol (sl. 75). Tu se nalazi i kameni zidni umivaonik. (sl. 74). Postolje umivaonika u sredini je ukrašeno cvijetom unutar trokutastog motiva s volutama. Nije poznato je li umivaonik premješten odnekud, odnosno je li ova građevina bila dio kompleksa.²²⁷ Na južnoj strani prizemlja stambene građevine vidljive su rupe u zidu koje su nekada držale šipke odrine. U 20. stoljeću uz južnu stranu stambenog dijela dodano je vanjsko stepenište koje je 2007. godine uklonjeno, a iste je godine dodan balkon s voltima (sl. 72). Obrada kamena prizemlja i kata se razlikuje što je vjerojatno posljedica neke od mnogobrojnih obnova građevine. Prizemlje i kat rastvoreni su jednostavnim pravokutnim prozorima kamenih okvira. Mnogi su prozori tijekom godina otvarani i zatvarani ili pretvarani u balkonska vrata (sl. 73). Od posljednje obnove, većina prozora je otvorena, a trenutno se mogu vidjeti

²²⁶ Isto, str. 72.

²²⁷ Brautović J. i Brautović M. građevinu južno od stambenog dijela također smatraju dijelom ladanjsko- gospodarskog kompleksa, dok Vuković spominje samo građevinu istočno od stambenog dijela, napominjući kako nije jasan točan raspored svih sadržaja kompleksa. Brautović, J., Brautović, M., 2005., 77; Vuković, 2002., 70-71.

obrisi samo jednog zazidanog prozora manjih dimenzija sa sjeverne strane. Unutrašnjost kata izgubila je, devastacijama i novim pregradnjama, nekadašnji raspored prostorija. Bunar ispred kuće danas je prekriven, a kruna bunara prodana, no literatura bilježi da je bila „okruglog oblika, s kvadratnim vrhom koji je ukrašen plitkom profilacijom.“²²⁸

74. Kameni umivaonik (lijevo)

75. Ostaci vinice (gore)

Između stambenog dijela i kapelice prostirala se šetnica vidljiva na starijim katastarskim kartama. S vremenom je pretvorena u oranicu. Danas većinu zauzima maslinik, dok je manji dio nasut šljunkom i koristi se kao parkiralište.

Kapelica Male Gospe, iako skromnih dimenzija, ima i glavni i sporedni, privatni ulaz koji je šetnicom bio povezan sa stambenim dijelom. Ispred privatnog ulaza kameno je popločenje opasano kamenim zidićem. Uz privatni ulaz vidljivi su u zidu ostaci nosača koji su nekada držali odrinu. Prije nekoliko godina, uz stari zid podignut je i novi koji se nastavlja uokolo šetnice sve do stambenog dijela. Uz stari zid nalaze se obrađeni kameni ulomci, za koje nije utvrđeno odakle potječu. Jedan ulomak služi kao stepenica. Na zapadnoj je strani nadograđen potrijemak, svakako prije 1837. godine jer je vidljiv na katastarskom planu. Naknadno su dodani i potpornjaci sa sjeverne i južne strane. Na

²²⁸ Vuković, 2002., 72.

vrhu je preslica na jedno zvono. Glavni je portal ukrašen istaknutom profilacijom, a iznad njega je rozeta djelomično zaklonjena krovnom konstrukcijom potrijemka.

Kapelica Male Gospe najočuvanija je kapelica nekog ladanjsko-gospodarskog kompleksa u Konavlima (sl. 76). Unutrašnji zidovi kapelice i bačvasti svod su oslikani, no zbog vlage boja sve

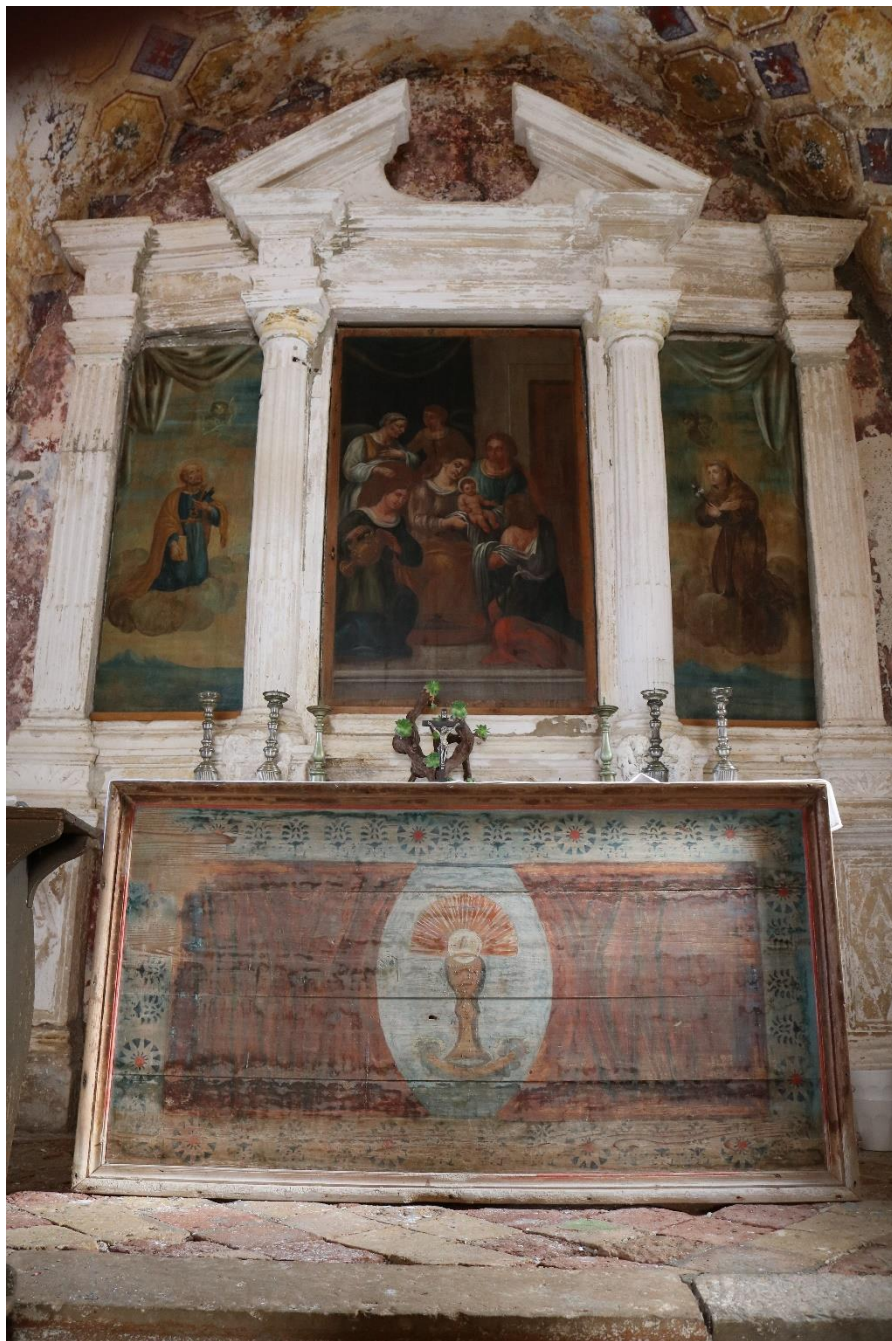

76. Kapelica Male Gospe, kompleks Natalić, Močići, snimljeno 2019.

češće otpada sa zidova. Zapadni zid nespretno je oličen čime su prekrivene izvorne dekoracije. Pod kapelice popločan je kvadratnim pločama zemljanih boja. Oltarni retabl je uzdignut s obzirom na ostatak kapelice (sl. 77). Kameni je, s kamenom menzom na koju je naslonjen oslikani drveni antependij. U središtu antependija prikazan je kalež s hostijom, dok su uz rubove naslikani florealni motivi. Oltar je podijeljen u tri dijela s prikazima na drvu: u središnjem se nalazi prikaz Rođenja

Blažene Djevice Marije, dok su sastrane Sv. Petar s ključevima, te Sv. Antun s ljiljanom. U kutu središnjeg polja zapisana je godina 1601. Prikazi su odijeljeni kaneliranim polustupovima, a sa strane se nalaze pilastri. "Pilastri su oslonjeni na postamente ukrašene motivom romba, dok su polustupovi koji omeđuju središnji dio oltara naslonjeni na kamenu menzu. Podnožje pilastara ukrašeno je plitkom biljnom dekoracijom, a u podnožju kaneliranih polustupova nalaze se dva obiteljska grba."²²⁹ Dva obiteljska grba nisu atribuirana. Desni grb u gornjoj zoni ima tri zvijezde, zatim u sredini blago uvijenu prugu, te tropruti motiv pri dnu. Riječ je zato vjerojatno o grub Natalića. Lijevi je grb nešto kompleksniji: u gornjoj zoni ima tri zvijezde odijeljene trima tankim vertikalnim prugama od motiva ljiljana. Ispod je horizontalna, zadebljana pruga, te u donjoj zoni motiv ptice raširenih krila. Ovaj je grb vjerojatno kombinacija dvaju grbova, grba Natalića i još jednoga, no nije sigurno kojega. Također,

²²⁹ Vuković, 2002., 74.

77. Oltar kapelice Male Gospe, kompleks Natalić, Močići, snimljeno 2019.

neobično je što su ovdje grbovi podijeljeni horizontalno, dok su se inače dijelili vertikalno (npr. grb obitelji Sorkočević-Bobaljević). Riječ je svakako o nevještom, moglo bi se reći amaterskom klesarskom radu. U gornjoj zoni oltara su prekinuti timpan i zabat unutar kojih je zidni oslik križa. Kapelica je datirana u 16. stoljeće: “Arhitektonska plastika kapele pokazuje stilske osobine 16. stoljeća, s renesansnom čistoćom i jednostavnošću, ali i arhaičnim elementima poput uskih prozora šiljatog luka. Kamena oprema unutrašnjosti i oslik iz kasnijeg su razdoblja. Budući da jedino kapelica posjeduje elemente koji pokazuju neke osobine stila i vremena gradnje, na temelju toga i cijelom kompleksu možemo pripisati približno vrijeme nastanka.”²³⁰

Podijeljena su mišljenja o obnovi ovog kompleksa. Deranja Crnokić navodi kako je „recentno obnovljen i nažalost preoblikovan na

neprimjeren način te je u potpunosti izgubio na autentičnosti.”²³¹ Komplex se nalazi u evidenciji kulturnih dobara kao: Ladanjski kompleks Sorkočević-Kocelj, Ladanjsko-gospodarski kompleks

²³⁰ Isto, 74.

²³¹ Deranja Crnokić, 2012., 186.

Natalić, crkva Male Gospe²³² iz čega se vidi nerazumijevanje sastavnica ovog kompleksa od strane institucija. Već godinama kompleks nema nikakvu zaštitu ministarstva, a sadašnjim je vlasnicima prilikom obnove 2007. godine predloženo da se kompleks u potpunosti sruši i sagradi nova građevina.

5.2.6.2. Bundić (Bonda)

Istočno od kompleksa Natalić, u literaturi koja se oslanja na dokumentaciju Konzervatorskog odjela u Dubrovniku, navodi se „ljetnikovac s gustijernom“ koji je 1837. godine pripadao obitelji Bundić.²³³ Danas je sveden na neugledne ostatke ostataka uz koje prolazi cesta (sl. 78), preko dijela građevine čak je i izgrađena cesta, a dio je i asfaltiran. Upitno je koliko je građevina posjed imao i koja im je bila namjena, jer iako se u dokumentaciji spominje kao ljetnikovac, a u literaturi kao ladanjsko-gospodarski kompleks, možda je bio tek gospodarska zgrada, stranj, čemu u prilog ide prozor skromnih dimenzija i okvira u prizemlju građevine. Također, u blizini objekta ne navode se nikakve druge građevine, poput kapelice, kao ni uređeni vrtovi ili šetnice. Danas se u asfaltiranom dijelu nalazi otvor cisterne (sl. 79), a uz ruševine se nalazi i isklesani bazen u kamenu, vjerojatno pojilište za stoku (sl. 80). Iako su evidentirani kao kulturno dobro, ostaci ove građevine izloženi su različitim devastacijama, a unutar zidova odlaže se i smeće.

78. Ostatak zida građevine kompleksa Bunić, Močići, snimljeno 2019.

²³² *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

²³³ Vuković, 2002., 79.

79. Cisterna kompleksa Bunić, Močići

80. Pojilište kompleksa Bunić, Močići

5.2.7. Dubravka

5.2.7.1. Saraka (*Saraca*)

Ladanjsko-gospodarski kompleks Saraka nalazi se u Pičetama, zaseoku sela Dubravka. Uz stambenu građevinu, jednokatnicu, nalazili su se stranj, pojata s gumnom, šetnice i ribnjak.²³⁴ Danas se na lokalitetu nalaze dvije ruševne građevine te ostaci ribnjaka.

Veća i bolje sačuvana građevina navodno je imala stambenu funkciju (sl. 81). Bila je jednokatnica što dokazuju sačuvani kameni nosači nekadašnjih drvenih greda. Sa sjeverne strane nema otvora. S istočne strane rastvorena je trima pravokutnim prozorima nejednake veličine (sl. 82). Najmanji prozor vjerojatno je dio puškarnice što se uočava kada se građevini pristupi na sjeverne strane. Južna strana izrazito je oštećena, a dio kamenja su, prema riječima sadašnjeg vlasnika, precij koristili za izgradnju nove kuće u selu. S unutrašnje strane vidljivo je nekoliko udubljenja u zidovima, no ne može se ustvrditi je li riječ o ostacima prozora, pećima ili zidnim policama. Na zapadnoj strani nalaze se kameni nosači, stoga je vjerojatno tu bio dio kuće kojega danas nema. Uz ovu se građevinu na zapadnoj strani nalazi i zid s ostacima portala, no zbog gustog raslinja i nepristupačnog, stjenovitog terena, taj je dio nije bilo moguće istražiti. Ono što ovaj kompleks izdvaja su fortifikacijski elementi, odnosno dvije kule s po trima puškarnicama koje su danas svedene na neugledne ostatke.

²³⁴ Deranja Crnokić, 2012., 125.

Glavni ulaz u posjed vodio je šetnicom od seoske ulice pored ribnjaka i izvora do ulaznih vrata jednokatnice. Druga je šetnica bila povezana s prvom, povezujući stambenu zgradu s poljoprivrednim površinama.²³⁵

81. Kompleks Saraka, Dubravka (Pičete), snimljeno 2019.

82. Ostaci prozora stambene jednokatnice kompleksa Saraka, Dubravka (Pičete), snimljeno 2019.

Rafo Bogišić (1925.-2010.), pisac i sveučilišni profesor starije hrvatske književnosti, rodio se, i djetinjstvo proveo, upravu u zaseoku Pičete. Radnju svog romana *Dnevnik vladike Deše* smjestio je upravo u, kako ga on naziva, *dvorac* obitelji Saraka u Pičetama. Stariji mještani Pičeta, Bogišićevi suvremenici, još se sjećaju kada

²³⁵ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 205.

se u stambenom dijelu živjelo, sve do sredine 20. stoljeća. Prema njihovim kazivanjima zadnji stanovnici bili su Pero Aga i njegova supruga koji nisu imali djece. S obzirom na izvor vode u neposrednoj blizini, sjećaju se stariji mještani i ribnjaka s pastrvama, voćnjaka... Zanimljivo je da obitelj Saraka jedina od svih dubrovačkih obitelji ima motiv ribe u svom grbu. Izvor postoji i danas, no umjesto ribnjaka, pet je lokalnih obitelji izvor vode iskoristilo za navodnjavanje okolnih vrtova. Uz jedan se vrt danas nalazi polukružni zidić s izvorskom vodom.

„Unutrašnjost stambene zgrade bila je jednako podijeljena i u prizemlju i na katu. U sredini se nalazila velika saloča, koja je sa svake strane imala po dvije manje prostorije. Saloča u prizemlju služila je kao glavna komunikacijska prostorija u koju su vodila glavna ulazna vrata i iz koje je stepenište L oblika, koje je započinjalo na samom ulazu i vodilo na kat.“²³⁶

Posjed Bogišić opisuje ovako: „gumno koje seljaci zovu Gosparevo gumno, na vrhu malog brijega u neposrednoj blizini dvorca, poviše čempresa na suprotnoj strani izvora [...] Gosparovo gumno je zapravo promatračnica, nešto kao teraca, kao balkon poviše samog dvorca. [...] Na Gumno se može doći samo iz dvorca ili pak odozdo, uz strminu, uz čempresatu je prilično teško. [...] I u prizemlju i na podu su po četiri sobe, dvije sa strane, a u sredini je saloča. Na katu su spavaće sobe [...] Kao i sve sobe, i saloča ima nišu s romjenčom za vodu, a na zidovima slike. U prizemlju na južnoj strani su kuhinja i spremište za hranu, a između njih je mali prostor, sobica drvenom 'lađom' za kupanje.“²³⁷

U prizemlju se navodno nalazila kuhinja, sobe za posluhu, te ostava za alat bačve. Sadašnji vlasnici, obitelj Pulić, opisuju i maskeron koji je nestao s posjeda prije pedesetak godina, a iz čijih je usta izlazila voda. Imanje je evidentirano kao kulturno dobro, utvrđeni ladanjsko-gospodarski posjed Saraka.²³⁸

5.2.8. Pridvorje

Pridvorje je mjesto koje je ime dobilo upravo po tome što se nalazilo pri dvoru kneza, a nekada se zvalo Sveti Martin. Za vrijeme Republike bilo je upravno, političko i kulturno središte. Blizina dvora i samostana, ali i blizina i preglednost Konavoskoga polja koje se nalazilo ispod Pridvorja pogodovala

²³⁶ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 205. prema Bogišić, 1993., 55.

²³⁷ Bogišić, 1993., 54-55.

²³⁸ *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

je brojnim ladanjsko-gospodarskim kompleksima. Vlastelinska imanja nekada su, navodno, bila povezana šetnicama i svima su pročelja na jugozapadnoj strani, odnosno prema polju, dok su na sjeveroistočnoj strani obično „ukopani“ u brdo. Knežev dvor je 1806. godine devastiran i spaljen, a bolje nisu prošli ni ostali objekti u blizini.

Štetu u Pridvorju 1806. godine prijavili su: Orsat Bundić (spaljena kuća, štete na stranju i pokretnoj imovini), Sabo Mihov Giorgi-Bunić (spaljena kuća), Ivan Rado Gučetić (štete na stranju), Veronika Gučetić rođ. Gradić (štete na stranju), Junije Restić (spaljena kuća, štete na pokretnoj imovini), Orsat Frano Saraka (štete na imovini), Ana Sorkočević rođ. Zamanja (štete na kući).²³⁹

U literaturi su evidentirana tek četiri kompleksa i označena po vlasnicima iz 1837. godine: Orsat Bundić, Mato Pucić, Nikola Pucić, obitelj Sorkočević.²⁴⁰

Prema evidenciji kulturnih dobara u Pridvorju se nalaze: ladanjska kuća Gradi-Gozze, ladanjska kuća Stella, ladanjska kuća Sorgo, ladanjska kuća Giorgi, ladanjska kuća Gozze, ladanjska kuća Orsata Bonde, ladanjsko-gospodarski kompleks N. Pucić, ladanjsko-gospodarski kompleks Bundić, ladanjsko-gospodarski kompleks Obad, ladanjsko-gospodarski kompleks M. Pucić.²⁴¹

U evidenciji Konzervatorskog ureda u Dubrovniku, u Pridvorju se nalazi samo ladanjsko-gospodarski kompleks Obad.²⁴²

U ovom će se radu obraditi četiri ladanjsko-gospodarska kompleksa koja su s ovih popisa uspjela biti locirana na terenu i to pod nazivima prema vlasniku iz 1837. godine, kako su nazivani i kompleksi u drugim mjestima (sl. 83).

U Pridvorju je ostao velik broj ladanjskih kuća koje su u registru kulturnih dobara evidentirane, no na terenu nisu locirane. Također, kao i u drugim mjestima, iste su građevine evidentirane više puta pod različitim imenima. S obzirom na kulturnu i povijesnu važnost ovog mjesta, Pridvorje bi u budućnosti svakako trebalo detaljnije istražiti.

²³⁹ Vekarić, 2011.a, 298-299.

²⁴⁰ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 12.; Deranja Crnokić, 2012., 189.

²⁴¹ *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

²⁴² Zahvaljujem Maris Šišević iz Konzervatorskog ureda u Dubrovniku na ovoj informaciji.

83. Satelitska snimka Pridvorja

1. Knežev dvor u Pridvorju
2. Ladanjsko-gospodarski kompleks N. Pucić
3. Ladanjsko-gospodarski kompleks Bundić
4. Ladanjsko-gospodarski kompleks Sorkočević
5. Ladanjsko-gospodarski kompleks M. Pucić

5.2.8.1. Pucić Nikola (*Pozza Nicola Luccian*)

Veronika Gučetić, djevojački Gradić, bila je udovica Balda Gučetića i prijavila je 1806. godine štetu na stranju.²⁴³ Oni nisu imali djece, a od Baldove braće i sestara potomke je imala samo sestra Magda, udana za Nikolu (Mata) Pucića (1684.-1745.). Njihov sin bio je Lucijan Pucić (1735.-1813.), s kojim počinje ogranak obitelji Pucić s prezimenom Pucić Sorkočević, a nadodao je prezime oženivši Dešu

²⁴³ Vekarić, 2011.a, 298.

(Terezu) Sorkočević. Jedini muški nasljednik bio im je Nikola Lucijanov Pucić Sorkočević (1772.-1885.). Stoga je moguće da je posjed na kojem je 1806. godine zapisana Veronika Gučetić, isti onaj na kojem se 1837. godine vodi Nikola Lucijanov Pucić.²⁴⁴

84. Kompleks N. Pucić, Pridvorje, snimljeno 2004.

85. Kompleks N. Pucić, Pridvorje, snimljeno 2019.

Ovaj se kompleks nalazi nedaleko od pridvorskog samostana, nekada je do njega vodilo pet seoskih putova od kojih ga je jedan, navodno, direktno spajao s Kneževim dvorom. Sastojao se od triju zgrada u nizu i šetnice, jednokatnice na istoku te dviju prizemnica. Središnja zgrada ističe se obradom kamena, prozorskih okvira i kamenog namještaja, stoga je vjerojatno imala stambenu funkciju.²⁴⁵ Kompleks je danas napušten i zapušten (sl. 84 i sl. 85), iako je u 20. stoljeću bio naseljen.

Istočna jednokatnica na južnoj je strani rastvorena polukružno zaključenim portalom u prizemlju, te polukružno zaključenim prozorima s rešetkama. Na katu je rastvorena prozorima od kojih se danas vidi tek jedan s istaknutim nadprozornikom kojem to, s obzirom na dimenzije, vjerojatno nije izvorno mjesto (sl. 88). Jednokatnica je s južne strane devastirana betonskim balkonom, a nekada je tu bila šetnica s odrinom. U njoj se nalazi krušna peć sa sačuvanim dimnjakom.

Stambenoj prizemnici ulaz je bio na sjevernoj strani kroz portal s nadvratnikom ukrašenim ispupčenim horizontalnim linijama (sl. 86). Prozorski okviri ističu se nadprozornicima istaknute profilacije. U interijeru su 2004. godine uočene ukrašene kamene konzole te ostaci dvaju kamenih ormara.²⁴⁶ Novijom pregradnjom izgubio se stari raspored prostorija, a postavljanje jednog zida oštetilo je jedan kameni ormar. Ormar je uokviren jednostavnim okvirima istaknutih linija iznad kojih

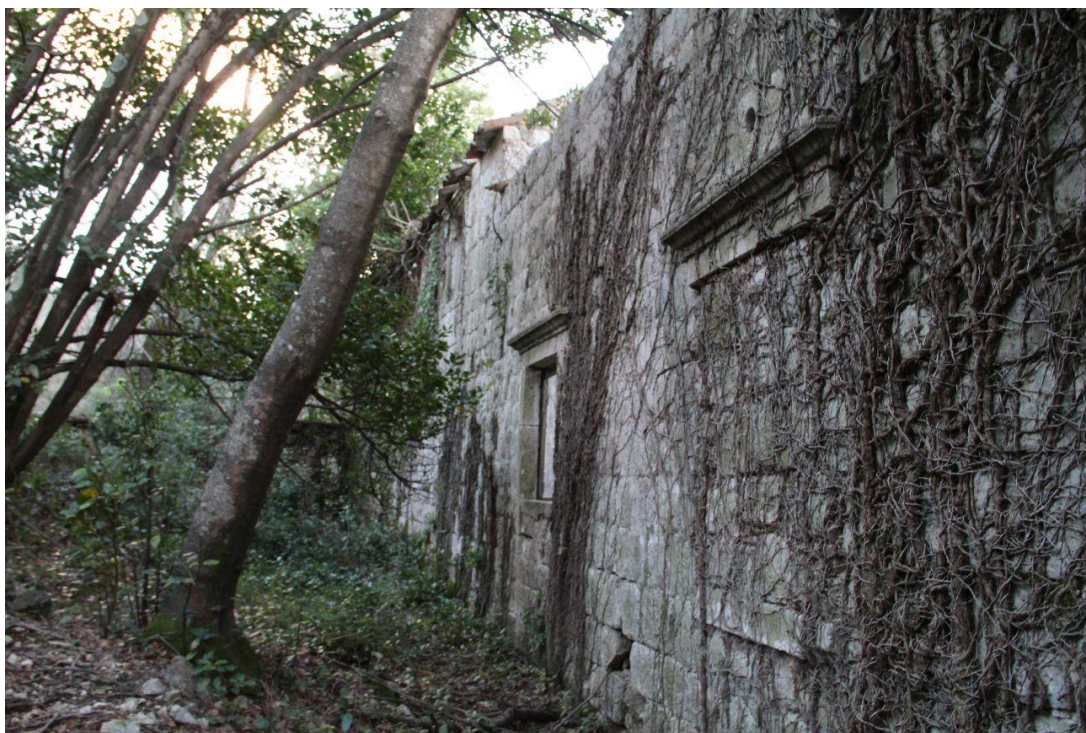
²⁴⁴ Vekarić, 2011.c, 162.

²⁴⁵ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 244.

²⁴⁶ Isto, 244-245.

je istaka s biljnim motivima u središtu i na rubovima, dok je iznad istaknuta profilacija. Drugi kameni ormar prilikom istraživanja 2019. godine nije uočen, no uočena su dekorirana očuvana vrata u interijeru (sl. 87).

Najzapadnija građevina danas je u potpunosti obrasla ruševina koju nije bilo moguće istražiti. Uokolo kompleksa nalazi se nekoliko komada obrađenog kamena kojima nije jasna izvorna namjena. Uz kompleks se nalazi cisterna bez bunara.

86. Sjeverna strana kompleksa N. Pucić, Pridvorje, snimljeno 2019.

87. Ostaci okvira vrata u interijeru, kompleks N. Pucić, Pridvorje (desno)

88. Prozor na južnoj strani kata, kompleks N. Pucić, Pridvorje (gore)

5.2.8.2. *Pucić Mato (Pozza Mateo)*

Ladanjsko-gospodarski kompleks koji 1837. godine pripada Matu Puciću danas je u vlasništvu obitelji Mihočević. Nije jasno kome je pripadao tridesetak godina ranije, prilikom popisa šteta. Odnedavno je nenaseljen.

Kompleks se 1837. godine sastojao od stambene građevine, dviju gospodarskih građevina i gustijerne s terasom.²⁴⁷ Na kruni bunara uz sjevernu stranu nalazi se godina 1886. i inicijali G(j) M, što je moguće da predstavlja godinu kada je kompleks otkupio od vlastele netko iz obitelji Mihočević (sl. 90). Bunar se nalazi na terasi koja je za stepenicu uzdignuta i ograđena niskim kamenim zidićem te popločana. Uz terasu se nalaze ostaci stupića koji su nosili odrinu.

89. Stambena jednokatnica kompleksa M. Pucić, Pridvorje, snimljeno 2019.

Stambena građevina je jednokatnica (sl. 89). Sa sjeverne strane ulazi se na kat kuće s obzirom na to da je teren uzvišen. Sjeverna je strana rastvorena jednostavnim portalom i manjim pravokutnim prozorima, od kojih neki imaju rešetke (sl. 91). Južna strana rastvorena je u prizemlju četirima vratima

²⁴⁷ Isto, 243.

i dvama prozorima manjih dimenzija s rešetkama. Odrina je djelomično sačuvana, kao i zidić uz rub šetnice. Danas se zapadni dio prizemlja koristi kao štala. Kat je rastvoren s pet pravokutnih prozora, a krov dvama belvederima. Na južnoj strani vidljivo je da je jednokatnica nadograđivana kamenim blokovima i na istočnoj i na zapadnoj strani, a na istočnoj je strani vidljiva betonska nadogradnja 20. stoljeća.

Jedna gospodarska zgrada danas je ruševina s ostacima mlinice, dok druga nije uočena.

90. Terasa s bunaro, kompleks M. Pucić, Pridvorje (lijevo)

91. Sjeverna strana stambene jednokatnice, kompleks M. Pucić, Pridvorje (gore)

5.2.8.3. *Bundić (Bonda)*

Spaljeni kuća i stranj Orsata Bunića, odnosno ladanjska kuća Orsata Bonde, odnosno ladansko-gospodarski kompleks Bundić, zapravo su isto imanje. Orsat Bundić, koji je na imanju prijavio štetu 1806. i Orsat koji se spominje 1837. godine kao vlasnik imanja nisu ista osoba. Orsat Antunov Bunić (1762.-1807.) koji se spominje 1806. godine pripada ogranku roda Georgio-Bonda (Đurđević-Bundić) s prezimenom Bonda. Orsatova supruga bila je Marija Sorkočević, kći Luke-Ignacija. S obzirom na to da je Orsat imao kćer, a njegov brat Marin-Orsat imao sinove, imanje su naslijedili sinovi Marina-Orsata. Potvrđuje to katastarska karta iz 1837. godine gdje je vlasnik posjeda u Pridvorju sin Marina-

Orsata, Orsat Bundić (1811.-1874.), koji je i pokopan u Pridvorju. Njegovi su potomci otišli živjeti u inozemstvo sredinom 19. stoljeća.²⁴⁸

Ovaj se kompleks sastojao od stambene jednokatnice (sl. 92) i gospodarske prizemnice (sl. 93). Stambenoj prizemnici dodan je kat te je prenamijenjena u Područnu školu „Pridvorje“ i dječji vrtić. Na sjevernoj strani teren je uzdignutiji, pa se kroz vrata portala s istaknutom profilacijom iznad nadvratnika ulazi na prvi kat. Na drugom je katu dodan jedan prozor iznad portala. Na južnoj je strani rastvoren portalom i dvama prozorima koji su donedavno imali rešetke. Uz pročelje je nekada bila šetnica s odrinom. Zone prvog i drugog kata rastvorene su s po pet prozora jednostavnog okvira.

92. Stambena jednokatnica kompleksa Bundić, danas Područna škola „Pridvorje“ i dječji vrtić, Pridvorje, snimljeno 2019.

Sa zapadne strane nalazi se ruševina gospodarske zgrade koja je na južnoj strani rastvorena trima portalima. Središnji se ističe djelomično sačuvanim ukrasom na nadvratniku koji se vjerojatno nastavljao i na dovratnicima. Očuvan je tek jedan prozor na zapadnoj strani.

²⁴⁸ Vekarić, 2011.b, 323-324.

S obzirom na kosi teren, šetnice ovog kompleksa bile su povezane stepenicama koje se i danas nalaze između zgrada.²⁴⁹ Za mnoge, kasnije otkupljene parcele, i danas se u narodu kaže „Bundine“.

93. Gospodarska zgrada kompleksa Bunić, Pridvorje, snimljeno 2019.

5.2.8.4. *Sorkočević (Sorgo)*

Ladanjsko-gospodarski kompleks koji danas pripada obitelji Obad, pripadao je 1837. godine Sorkočevićima, stoga podrazumijeva i evidentiranu ladanjsku kuću Sorgo. Kompleks je donedavno imao stambenu funkciju, sa sjeverne strane uočljive su betonske dogradnje, a početkom ovog stoljeća u kući se dogodio požar koji ju je znatno oštetio. Zbog opasnosti od urušavanja krovne konstrukcije i volta s južne strane prizemlja istraživanje je bilo otežano.

Kompleks se sastojao od stambene jednokatnice (sl. 94) i više gospodarskih zgrada,²⁵⁰ od kojih je na terenu uočena tek jedna. Sa sjeverne strane pristupa se prvom katu s obzirom na izdignut teren. Tu je nad cisternom betonirana terasa na kojoj je bunar. S južne strane vidljivo je i prizemlje i prvi kat. Prizemlje je sa zapadne strane natkriveno voltom koji nosi terasu, a ispod kojeg je jedan od ulaza u prizemlje. Prizemlje ima još dva ulaza, u sredini i na istočnoj strani između kojih je prozor. Kat je rastvoren s pet prozora i vratima koja izlaze na terasu. Na zapadnoj strani uočljive su betonske i kamene nadogradnje iz nekoliko faza.

²⁴⁹ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 241,

²⁵⁰ Isto, 242.

94. Stambena jednokatnica kompleksa Sorkočević, Pridvorje, snimljeno 2019.

Gospodarska građevina je jednokatnica koju je obitelj Obad dugo godina koristila kao štalu. Uz nju se nalazi gumno, te temelji još jedne građevine. Uz kompleks je još uvijek djelomično sačuvan zid kojim je bio opasan te odrina.

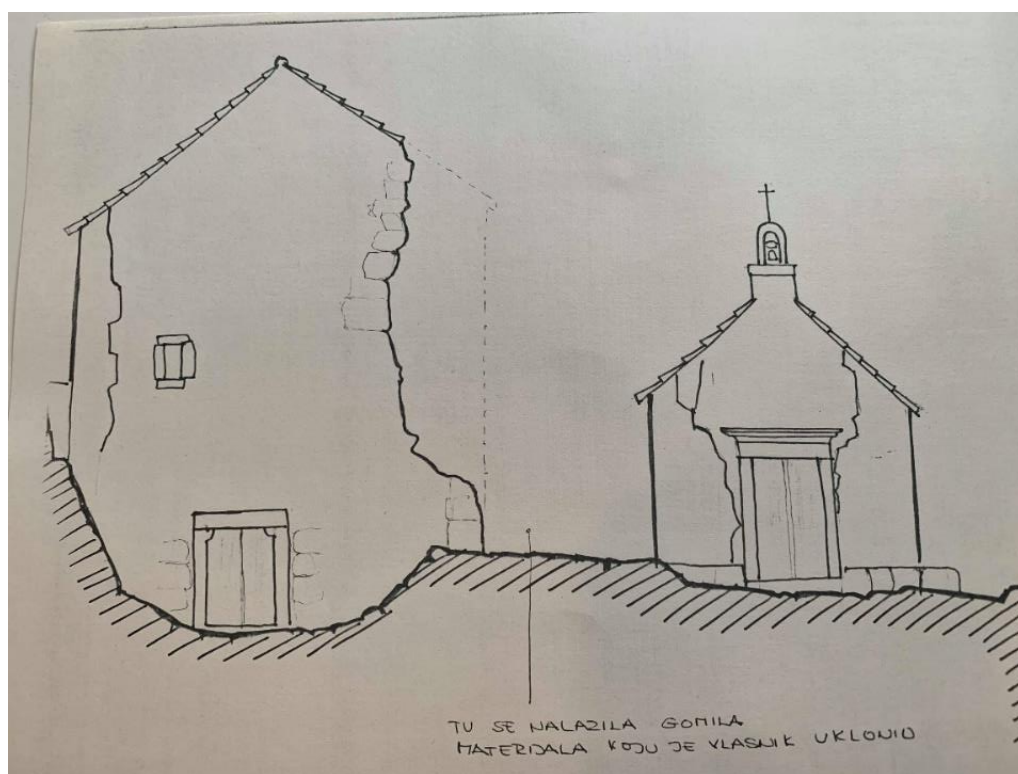
5.2.9. Mihanići

5.2.9.1. Pucić (Pozza)

Početakom 19. stoljeća u zaselku Nosanovići u Mihanićima, nalazio se kompleks obitelji Pucić.²⁵¹ Godine 1995. u istom je zaselku evidentiran, uz crkvu Male Gospe datiranu u 17. stoljeće, „stranj-

²⁵¹ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 252.

stambeno-gospodarski objekt“,²⁵² dok se 2005. godine spominje gospodarska zgrada, jednokatnica s visokim potkrovljem u ruševnom stanju.²⁵³ Prizemlje je imalo gospodarsku funkciju i bilo je podijeljeno na dvije prostorije. Ispod prizemlja je bio i podrum. Ulaz je bio s istočne strane, a uz portal je bio prozor s rešetkama jednostavnog kamenog okvira. Južna je strana bila rastvorena portalom i četirima prozorima. Kat bio namijenjen stanovanju. Južni, pročelni zid, potpuno se urušio u potresu 1979. godine, a ostali nosivi zidovi također su oštećeni (sl. 95 i sl. 96).²⁵⁴ Danas se na tom mjestu nalaze tek temelji građevine, a 2017. godine evidentirana je samo kapelica Male Gospe (sl. 97).²⁵⁵

95. Skica kompleksa Pucić nakon potresa, Mihanići, stanje 1979.

²⁵² *Popis nepokretnih spomenika kulture u Općini Konavle*, 1995.

²⁵³ Brautović, J., Brautović, M., 2005., 252.

²⁵⁴ Aničić, Elaković, Jelovac, Uršić, 1979., r.b. 907 02.

²⁵⁵ *Registar kulturnih dobara, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić*, 2016.

96. Jednokatnica kompleksa Pucić prije urušavanja, Mihanići, snimljeno 1979.

97. Kapelica Male Gospe, Mihanići, snimljeno 2019.

5.2.10. Lovorno

5.2.10.1. Božidarević (Bosdari)

Ivan Vlaho Božidarević (1773.-1846.) prijavio je 1806. godine u Lovornom spaljenu kuću, štetu na tri stranja i pokretnoj imovini.²⁵⁶ Danas je u vlasništvu obitelji Sekondo koji su je kupili od obitelji Arkulin. Broj stranjeva ne čudi s obzirom na to da je riječ o selu uz rub Konavoskog polja, a uz cestu koja vodi u Pridvorje. Danas jedna od građevina ima funkciju obiteljske kuće, no doživjela je brojne nadogradnje i pregradnje. Ostaci ostalih građevina nisu poznati. Od kompleksa je ostao ulazni portal s dijelom zida (sl. 98), gumno pri ulazu, te jedan prozor na građevini koja je obiteljska kuća. Ostaci kompleksa evidentirani su samo u *Povijesno-umjetničkoj topografiji Konavala*.²⁵⁷

98. Ogradni zid i portal kompleksa Božidarević, Lovorno, snimljeno 2019.

²⁵⁶ Vekarić, 2011.a, 298.

²⁵⁷ Brautović J., Brautović M., 2005.

5.2.11. Zastolje

U Zastolju su štetu 1806. godine prijavili Petar Ignacio Ivan Sorkočević Crijević (šteta na kući) i Mato Zamanja (šteta na stranju).²⁵⁸ Posjed kojeg u popisu šteta Vekarić ne navodi, vjerojatno iz razloga što nije riječ o vlastelinskom prezimenu, je posjed Balettini, koji su prijavili štetu na kući, stranju i kapeli. Ovaj posjed spominje samo Lucija Vuković u radu iz 2013. godine.²⁵⁹

5.2.11.1. Baletin (Balettini)

Ovaj se kompleks 1837. godine sastojao od kuće za stanovanje, ruševine i crkve.²⁶⁰ Istočna strana kompleksa je zarasla i 2019. godine nije je bilo moguće detaljnije istražiti.

Kompleksu se danas pristupa sa zapadne strane gdje su velika vrata u prizemlju iznad kojih je

99. Kompleks Baletin, Zastolje, snimljeno 2019.

prozor (sl. 99). Uz sjevernu stranu su ostaci portala koji je vodio kroz šetnicu uz koju su ostaci zida kojima je kompleks bio opasan. Sjeverna je strana rastvorena dvama portalima i trima prozorima, a na istočnoj strani vidljive su dvije faze kamene nadogradnje. Prizemlje sjeverne strane natkriveno je voltom koji nosi terasu, a ističe se pravokutni prozor s rešetkama i stiliziranim doprozornikom i nadprozornikom

(sl. 101). Jedna je strana okvira duža pa je moguće da je pripadao nekom portalu. Na toj se strani također nalazi spolija, stilizirani dio okvira prozora ili vrata koji je ugrađen u zid. Južna strana

²⁵⁸ Isto, 299.

²⁵⁹ Vuković, 2013., 233.

²⁶⁰ Isto, 233.

100. Južna strana jednokatnice s označenim mjestom gdje se nekada kapelica naslanjala na građevinu, kompleks Baletin, Zastolje, snimljeno 2019.

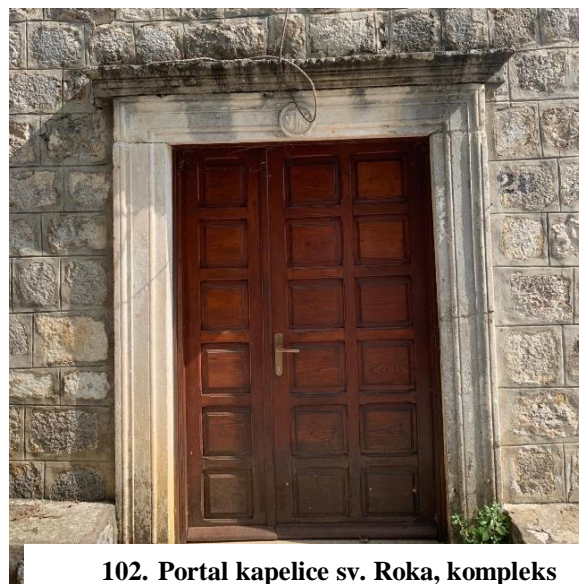

101. Volat i prozor prizemlja, sjeverna strana, kompleks Baletin, Zastolje, snimljeno 2019.

rastvorena je s pet prozora na katu, dok se prizemlje zbog korova ne vidi, no Vuković navodi kako su na toj strani vidljive tri uske uspravne puškarnice pravokutnog oblika, a koje se nalaze i u ruševnoj prizemnici na istoku.²⁶¹ Na južnoj je strani vidljivo mjesto na kojem se nekada kapelica naslanjala na prizemlje (sl. 100).

Istočno od stambene jednokatnice je ruševina nekada gospodarske prizemnice koja je u potpunosti obrasla.

Nova kapelica sv. Roka podignuta je zapadno od prethodne, a sagrađena je početkom 20. stoljeća o čemu svjedoče godine uklesane na preslici. Stilizirani okvir portala s Kristovim monogramom u sredini, navodno je prenesen sa starije kapelice. Iznad njega je vijenac (sl. 102). Prema riječima mještana, na mjestu starije kapelice pronađen je i grob koji je premješten ispod nove kapelice. Kapelica sv. Roka evidentirana je kao kulturno dobro, kao „crkva sv. Roka s nekropolom stećaka“.²⁶²

102. Portal kapelice sv. Roka, kompleks Baletin, Zastolje, snimljeno 2019.

²⁶¹ Isto, 234.

²⁶² *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, 2016.

To je pogrešno s obzirom na to da se stećci nalaze uz crkvu sv. Tome i crkvu Marijinog Uznesenja u Zastolju, no nipošto uz ovu kapelicu.

6. Prijedlog implementacije u nastavu Likovne umjetosti

6.1. Zastupljenost teme u srednjoškolskoj nastavi *Likovne umjetnosti*

Likovna umjetnost u gimnazijama se izvodi prema četverogodišnjem ili prema dvogodišnjem programu. Četverogodišnji program *Likovne umjetnosti* izvodi se u općim, jezičnim i klasičnim gimnazijama u satnici od jedan sata tjedno, odnosno trideset i pet sati godišnje tijekom sve četiri godine obrazovanja. Dvogodišnji program podrazumijeva jedan sat tjedno, odnosno trideset i pet sati godišnje tijekom prva dva razreda srednje škole u prirodoslovno-matematičkim gimnazijama te sedamdeset sati godišnje tijekom 2. razreda u prirodoslovnim gimnazijama.²⁶³

U trećem razredu gimnazija s četverogodišnjim programom na satu posvećenom renesansnoj arhitekturi predviđena je obrada Sorkočevićevog ljetnikovca čime se učenike treba upoznati s kulturom dubrovačkog ladanja.²⁶⁴ U gimnazijama s dvogodišnjim programom na satu posvećenom utverdama, vilama i dvorcima, također je predviđena obrada Sorkočevićeva ljetnikovca gdje je učenicima važno dati opis ladanjskom sklopa te objasniti njegovo funkcioniranje.²⁶⁵

Ladanjsko-gospodarska arhitektura Konavala tema je koja se ne pojavljuje ni u jednom udžbeniku iz predmeta *Likovna umjetnost*,²⁶⁶ što ne čudi jer je riječ o temi koja je i u stručnoj literaturi vrlo površno obrađena. Ipak, ladanjska arhitektura dubrovačkog područja u udžbenicima je obrađena unutar poglavlja koja se tiču renesansne arhitekture na primjeru ljetnikovca Petra Sorkočevića na Lapadu, pri čemu se opisuju arhitektonske karakteristike ljetnikovca i unutrašnji raspored prostorija.²⁶⁷

²⁶³ »Nastavni program za gimnazije«, u: Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete, ožujak 1994., http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/nastavni-program.pdf (pregledano 10. 8. 2019.)

²⁶⁴ »Likovna umjetnost«, u: Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete, ožujak 1994., http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/nastavni-program.pdf (pregledano 10. 8. 2019.)

²⁶⁵ Isto.

²⁶⁶ Za potrebe ovog rada pregledana su tri udžbenika za 3. razred srednjih škola s četverogodišnjim programom i jedan udžbenik za 2. razred gimnazije s dvogodišnjim programom. To su: Radovan Ivančević, *Stilovi, razdoblja, život: udžbenik za III. razred gimnazije. Sv. 2, Od romanike do secesije*, Zagreb: Profil, 2009., Zrinka Jurić Avmedovski, Blanka Petrinec Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubek, *Likovna umjetnost 3: udžbenik iz likovne umjetnosti za 3. razred srednjih škola s četverogodišnjim programom*, Zagreb, Alfa, 2014., Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost 3: udžbenik likovne umjetnosti za gimnazije, strukovne i umjetničke škole*, Zagreb: Školska knjiga, 2008., Antun Karaman, *Likovna umjetnost 2: opća povijest umjetnosti od prapovijesti do suvremenosti: udžbenik za 2. razred gimnazije s dvogodišnjim programom likovne umjetnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2008.

²⁶⁷ Ivančević, 2009., 157.-158., Jurić Avmedovski, Petrinec Fulir, Stipetić Ćus, Zubek, 2014., 89., Karaman, 2008., 160.

Iznimno se, u udžbeniku Jadranke Damjanov, daje opis ljetnikovca obitelji Restić u Rijeci dubrovačkoj.²⁶⁸

Ministarstvo znanosti i obrazovanja izdalo je u siječnju 2019. godine *Odluku o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Likovne kulture za osnovne škole i Likovne umjetnosti za gimnazije u Republici Hrvatskoj* prema kojoj se u svim prvim razredima gimnazija u školskoj godini 2019./2020. kreće u provedbu novoga kurikuluma. U srednjoškolskoj nastavi Likovne umjetnosti kurikulum određuje pet velikih tema: *Umjetnost i čovjek* u 1. razredu, *Čovjek i prostor* u 2. razredu, *Umjetnost i tumačenje svijeta* u 3. razredu te *Umjetnost i moć* i *Umjetnost i stvaralački proces* u 4. razredu. Unutar ovih tema zadane su i podteme čiji redoslijed nije nametnut, a profesor odabire sinkronijski ili dijakronijski pristup pojedinoj temi i zadanim ishodima. Novi kurikulum naglašava ulogu likovne umjetnosti u cjelovitomu razvoju učenika njegovanjem i poticanjem triju osnovnih područja ljudske osobnosti i aktivnosti: psihomotoričkog (djelatnog), afektivnog (osjećajnog) i kognitivnog (spoznajnog). Navedena područja utjecala su na podjelu domena, odnosno ključnih koncepata predmeta Likovna umjetnost. To su: a) stvaralaštvo i produktivnost, b) doživljaj i kritički stav, c) umjetnost u kontekstu. Za svaku su domenu navedeni odgojno-obrazovni ishodi, razrada ishoda te odgojno-obrazovni ishodi na razini usvojenosti „dobar“ na kraju razreda. U odgojno-obrazovnome procesu domene se prepliću ovisno o potrebama sadržaja pojedinoga ishoda.²⁶⁹

Za potrebe ovog diplomskog rada, a kao prijedlog implementacije teme ladanja u Konavlima u srednjoškolsku nastavu Likovne umjetnosti, osmišljen je nastavni sat naslovljen *Ladanjsko-gospodarska arhitektura Konavala iz vremena Dubrovačke Republike*. Novim je kurikulumom obrada ove teme moguća unutar teme *Čovjek i prostor*. Unutar ove teme predlažu se podteme: osnove arhitekture, urbanizam, pojava specifičnih građevina za pojedino razdoblje ili stil, stambena arhitektura, lokalna i nacionalna baština stanovanja (tradicionalna i reprezentativna), odnos arhitekture, skulpture i slikarstva. Tema ladanjsko-gospodarske arhitekture Konavala spada u podtemu *Specifične građevine za pojedino razdoblje ili stil*.²⁷⁰

²⁶⁸ Damjanov, 2008., 121.

²⁶⁹ »Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Likovne kulture za osnovne škole i Likovne umjetnosti za gimnazije u Republici Hrvatskoj«, u: *Narodne novine*, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, siječanj 2019., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_162.html (pregledano 11. 8. 2019.)

²⁷⁰ Isto.

6.2. Prijedlog nastavnog sata

Nastavna jedinica *Ladanjsko-gospodarska arhitektura Konavala iz vremena Dubrovačke Republike* izvodi se unutar teme *Čovjek i prostor*, odnosno podteme *Specifične građevine za pojedino razdoblje ili stil*. Od nastavnih pomagala za izvođenje nastave potrebni su računalo, LCD projektor, *PowerPoint* prezentacija te radni listić. Nastavni sat u potpunosti se oslanja na teorijski dio iznesen u prethodnim poglavljima ovog diplomskog rada.

6. 2. 1. Cilj nastavne jedinice, odgojno-obrazovni ishodi i metode rada

Cilj je nastavne jedinice upoznati učenike s glavnim obilježjima ladanjsko-gospodarske arhitekture u Konavlima iz vremena Dubrovačke Republike te u nastavi Likovne umjetnosti pomaknuti težište s ljetnikovca Sorkočević na Lapadu, kao dosadašnjeg predstavnika ladanjske arhitekture Dubrovačke Republike, na rubni dio Republike gdje je izradnja bila motivirana ponajprije gospodarskim potrebama. Učenici će se kroz prezentaciju i dijalog s profesorom upoznati s kontekstom gradnje u Konavlima, odnosno s društvenim i povijesnim prilikama koje su je odredile. Upotrebom različitih likovnih i vizualnih materijala (karta, reprodukcije, detalji reprodukcija, tlocrt) usmjeravat će se i odgajati njihov vizualni opažaj u analizi arhitekture, te uočavanju stilova koji se koriste. Cilj je također kroz izloženu problematiku razvijati kritičko mišljenje, poticati donošenje vlastitih zaključaka, izražavati stvaralačko (kreativno) mišljenje produkcijom ideja i rješavanjem aktualnih problema s kojima je ladanjsko-gospodarska arhitektura u Konavlima suočena. Naglasak će biti na dijalogu s učenicima, a sve u službi aktivnog uključivanja učenika u nastavni proces i njihovog senzibiliteta za kulturna dobra.

Nakon nastavnog sata učenici će moći i znati: navesti i objasniti obilježja ladanjsko-gospodarske arhitekture u Konavlima; objasniti uzročno-posljedične veze gospodarstva, politike i arhitekture; analizirati i usporediti stambene i gospodarske djelove građevina koristeći odgovarajuću terminologiju; prepoznati i objasniti pojedine sastavnice ladanjsko-gospodarskih kompleksa; prepoznati stilska obilježja kapelica unutar ladanjsko-gospodarskih kompleksa; usporediti namjenu ladanjsko-gospodarskih kompleksa nekad i sad; izraziti i argumentirati kritički stav o adaptacijama

ladanjsko-gospodarskih kompleksa; objasniti važnost ladanjsko-gospodarske arhitekture Konavala u kontekstu nacionalne baštine.

Tijekom čitavog nastavnog sata učenici trebaju aktivno sudjelovati u nastavi, odgovarati na pitanja koja im se postavljaju te rješavati zadane zadatke. Nastavnim metodama, metodom razgovora i monološkom metodom, usmjerava se njihova pažnja i navodi ih se na samostalne zaključke na temelju promatranja. Dinamika nastavnog sata postiže se analizama građevina, prikazima zanimljivih detalja, usporedbom građevina, zadacima u radnom listiću, odnosno metodičkom vježbom, i raspravom o stanju i adaptacijama kompleksa danas.

6. 2. 2. Opis i artikulacija nastavnog sata

Profesor započinje sat pokretanjem *PowerPoint* prezentacije²⁷¹ i prikazom naslovnog slajda uvodeći učenike u temu koja će se na satu obrađivati. Kultura življenja, politika vlasti i povijesna zbivanja uvelike ostavljaju tragove na arhitekturi nekog područja, pa tako i konavoskog, a Konavle su u sastavu Dubrovačke Republike bile skoro četiri stotina godina. Ladanjsko-gospodarska arhitektura Konavala iz vremena Dubrovačke Republike tema je koja je skromno istraživana, a odnosi se na građevine koje su gradili Dubrovčani na svojim posjedima u Konavlima. Prema dosadašnjim istraživanjima, u Konavlima su 24 ladanjsko-gospodarska kompleksa izgrađena za vrijeme Dubrovačke Republike [Slajd 1].

Na karti se učenicima usmjerava pažnja na crvenom bojom označeni teritorij Dubrovačke Republike kako bi se prisjetili područja koje je Republika zauzimala. Posebno im se pokazuje na Konavle kao najjužniji dio Republike, a koje će biti tema nastavnog sata. Napominje im se da je Dubrovačka Republika istočni dio Konavala kupila 1419. godine, a zapadni dio 1426. godine te da su Konavle u sastavu Republike bile sve do njezinog ukinuća 1808. godine [Slajd 2].

Kako bi razumijeli političke prilike u Konavlima tijekom dubrovačke vladavine učenicima se tumači kako su za potrebe kneza, koji je u Konavlima imao mandat najprije na šest mjeseci, a zatim na godinu dana, izgradili i dva kneževa dvora, u Pridvorju i Cavtatu. Imali su i dva potkneza. Dijalog s učenicima potiče se pitanjima poput: *Mislite li da je mandat kneza bio kratak? Zašto su im trebala*

²⁷¹ Dostupna u poglavlju 6.3. „Prezentacija i slijed nastavnog sata“.

dva kneza u Konavlima? Učenike se navodi i da povežu mandat kneza u Konavlima s trenutnim mandatima političara u Hrvatskoj i da razmisle zašto su mandati u Dubrovačkoj Republici bili višestruko kraći. Dubrovčani su odredili i da u Konavlima ne može stanovati nitko tko sebi ne izabere za gospodara nekog dubrovačkog vlastelina ili građanina koji su dobili dio u Konavlima i podloži mu se kao kmet. Konavle su Dubrovčani podijelili na oko četiri stotine dijelova, a broj dijelova ovisio je o muškim članovima vlastelinske obitelji [Slajd 3].

Konavle su nazivane *žitnicom Republike* s obzirom na to da su se sadile isključivo žitarice. Sadila se i vinova loza, ali nje je bilo puno manje jer se, prije pripojenja Konavala Republici, loza već posadila u drugim dijelovima Republike. Učenike se uključuje pitanjima: *Što biste vi, da te vlastelini u Konavlima, gradili na svojim posjedima?; Što mislite, što je vlasteli bilo potrebno izgraditi na posjedima u Konavlima?* Od učenika se očekuje da se užive u ulogu vlastelina na posjedu izvan grada i objasne što bi gradili i zašto, a zatim im profesor otkriva kako je dio uroda kmet morao odnijeti na posjed svom nadređenom vlastelinu, pa je svaki vlastelin na svom posjedu imao barem jednu gospodarsku građevinu za prikupljenje i skladištenje ljetine. Učenicima se zatim dijele radni listići sa zadacima te ih se upućuje da riješi prvi dio (a) prvog zadatka: *Promotrite pažljivije jednokatnicu ladanjsko-gospodarskoga kompleksa koju vidite na prezentaciji i na radnom listiću. Na njoj je potrebno povući liniju između stambenog i gospodarskog dijela jednokatnice te napisati koji je koji dio.* Nakon kratkog vremena profesor proziva jednog učenika koji ostalima pokazuje kako je riješio zadatak, odnosno gdje je povukao liniju i zašto. Od učenika se očekuje da uoče kako je za gospodarski dio, stranj, karakteristična grublja obrada kamena, veliki portal u prizemlju, te prozori manjih dimenzija s rešetkama. Stambeni dijelovi izvana se prepoznaju po finijoj obradi kamena i prozorima većih dimenzija. Profesor ga po potrebi ispravlja, a zatim na prezentaciji prikazuje točno rješenje te pojašnjava kako na primjeru jednokatnice kompleksa Ranjina u Komajima, ali i u ostalim kompleksima, možemo uočiti jasnu granicu gospodarskog i stambenog dijela. Također, gospodarski je dio u prizemlju kako bi bilo praktičnije skladištiti ljetinu, dovoziti je i odvoziti. [Slajd 4].

Zatim profesor učenike upućuje i da riješe drugi dio (b) prvog zadatka sljedećom uputom: *U tablici ispod fotografije građevine potrebno je upisati koje su karakteristike stambenog, a koje gospodarskog dijela građevine. Zapišite sve one razlike koje ste ranije uočili kada ste u prvom dijelu (a) prvog zadatka povukli liniju između stambenog i gospodarskog dijela.* Nekoliko učenika iznosi svoje zaključke i ono što su upisali u tablicu, a profesor ih po potrebi ispravlja i nadopunjuje. Od učenika se očekuje da u tablicu upišu zaključke koji su izneseni prilikom analize prvog dijela (a) prvog

zadatka. Profesor zatim objašnjava stranj kao gospodarsku građevinu na vlasteoskom posjedu za prikupljanje i skladištenje ljetine, odnosno davanja kmetova. Stranj je mogao biti samostalna građevina, naslonjen na drugu građevinu ili se nalaziti u prizemlju građevine, a na nekim su posjedima uz stranj gradili i stambene dijelove u kojima su boravili. [Slajd 5].

Kako bi utvrdili razlike uočene na prethodnom primjeru, učenicima se prikazuju prozori jednokatnice kompleksa Diklićeva taraca u Močićima. Kako bi se usmjerila njihova pažnja postavljaju im se pitanja: *Možemo li prethodne zaključke primijeniti i na ovu jednokatnicu? Koje razlike primjećujete među prozorima gospodarskog i stambenog dijela? Zašto na istoj građevini imamo različite prozore? Imate li vi iste otvore u stanu/kući i u garaži/podrumu?* Od učenika se očekuje da uoče kako stambeni dijelovi imaju veće prozore s finije isklesanim prozorskim okvirom jer je taj dio bio namijenjen boravku i uživanju vlastelina te se na takav način ističe njegova građevina od ostalih građevina u blizini. Također, s takvih se prozora pruža jasan pogled na ostatak kompleksa, šetnicu, vidikovac, more, polje i slično. U gospodarskim dijelovima rade kmetovi koji tu skladište ljetinu pa nema potrebe za većim ili finijim otvorima. Učenici zatim povezuju prozore kompleksa Diklićeva taraca u Čilipima s prozorima današnjih stambenih (kuća, stan) i gospodarskih građevina (garaža, magazin) i zaključuju kako i danas za stambene dijelove biramo velike prozore lijepih boja i kvalitetnih materijala, dok nam je manje važno kakvi će prozori biti na gospodarskim dijelovima. Tijekom razgovora s učenicima napominje ih se da i dalje upisuju razlike stambenog i gospodarskog dijela u tablicu prvog zadatka [Slajd 6].

Na slajdu se zatim pojavljuju četiri reprodukcije kamenih umivaonika iz pojedinih kompleksa, a učenici pokušavaju pretpostaviti koja je namjena prikazanog, nakon čega se rješenje otkriva i na slajdu. Učenicima se obraća pozornost na to da su stambeni dijelovi imali vodoopskrbu, a umivaonici su rađeni od najkvalitetnijeg materijala, kamena, kako bi bili što izdržljiviji. Da su bili važan dio kamenog namještaja u stambenom dijelu vidljivo je i po tome što su ukrašeni pa se na taj način dodatno isticalo bogastvo vlastelina [Slajd 7].

Osim kamenih umivaonika u interijeru stambenog dijela česti su i kameni ormari. Stambene dijelove lako je prepoznati upravo zbog kamenog namještaja u interijeru koji je označen i na tlocrtima što također pomaže razlikovati stambeni od gospodarskog dijela, pa se učenicima napominje da i to unesu u tablicu Zadatka 1 b). Kameni ormari nalazili su se u istoj prostoriji gdje su i kameni umivaonici. Riječ je o središnjoj, reprezentativnoj prostoriji stambenog dijela, saloči, koja je bila

mjesto okupljanja vlastele i prostorija u kojoj su najčešće i najradije boravili, pa je zato opremljena kvalitetnim i dekoriranim namještajem [Slajd 8].

Prije nego se učenicima otkrije sve što se može pronaći u interijerima gospodarskih građevina, provjeravaju se njihova očekivanja, primjerice pitanjem: *Što očekujete da se do danas očuvalo u interijeru gospodarskih građevina?* Nakon odgovora učenika, otkriva im se čime su bile opremljene gospodarske građevine. Danas u njima možemo naći ostatke peći, vinica, mlinica, što nam svjedoči o gospodarskim aktivnostima na posjedu te otkriva što se na njemu proizvodilo (ulje, vino, brašno). Učenicima se napominje da i opremu gospodarskih građevina unesu u tablicu Zadatak 1 b) [Slajd 9].

Vlastela je na posjedima ulagala u sadržaje koji su boravak trebali učiniti ugodnijim. Dijalog s učenicima opet se uspostavlja pitanjima poput: *Pretpostavljate li što im je od popratnih sadržaja trebalo na posjedu? Kako su oni provodili slobodno vrijeme? Što im je to na posjedu izvan grada prčinjalo ugodu?* Osim stambenog i gospodarskog dijela unutar kompleksa nalazile su se kapelice, terase, vidikovci, šetnice, ribnjaci. Posebno su nam značajne kapelice s obzirom na to da su na njima najvidljivija stilska obilježja razdoblja u kojem su sagrađene. Kapelice su manjih dimenzija, uglavnom s jednim portalom i dvama prozorima, bačvastim svodom i zvonikom na preslicu. Kapelice su sa stambenim dijelom bile povezane šetnicama i bile su mjesto molitve vlastelinske obitelji. [Slajd 10].

Učenike se zatim upućuje da riješe drugi zadatak: *Prikazana su tri prozora kapelica. Razmislite u koje biste stilsko razdoblje smjestili kapelice s obzirom na izgled prozora i napišite odgovor na predviđeno mjesto.* U radnom listiću i na prezentaciji prikazani su prozor kapelice sv. Rozalije kompleksa Diklićeva taraca u Čilipima, prozor kapelice sv. Lucije kompleksa Pucić u Čilipima i prozor kapelice Male Gospe kompleksa Natalić u Močićima. S obzirom da je većina kapelica ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima devastirana, pa u nekom drugom stilu obnavljana, prozori kapelica mogu nam otkriti u kojem je stilu kapelica izvorno građena i uređena. Nakon što učenici riješe zadatak, proziva se jednog učenika da pročita odgovore i obrazloži ih. Profesor ga po potrebi ispravlja i navodi na točne odgovore. Od učenika se očekuje da ovalni oblik prozora povežu s baroknim stilom, šiljasto zaključeni prozor s gotičkim, a polukružno zaključeni prozor s renesansnim. Točni se odgovori zatim pojavljuju i na prezentaciji [Slajd 11].

Kada na posjedu osim stranja imamo i stambeni dio te navedene popratne sadržaje govorimo o ladanjsko-gospodarskom kompleksu. Učenike se upućuje na Zadatak 3 u radnom listiću: *Pred Vama je tlocrt ladanjsko-gospodarskog kompleksa Diklićeva taraca u Konavlima, a njegove sastavnice ispisane su sa strane. Pokušajte zaključiti gdje se na tlocrtu nalaze kapelica, stranj, jednokatnica*

koju čine stambeni i gospodarski dio, šetnica, vidikovac s terasom i vrt. Neke se sastavnice mogu ponavljati više puta! Obratite pažnju i na presjek koji Vam može pomoći. Po završetku rješavanja zadatka, profesor nasumično proziva učenika koji dolazi pred prezentaciju i pokazuje kako je označio tlocrt. Od učenika se očekuje da na tlocrtu, a uz pomoć presjeka, uoče kapelicu (tamnocrvena boja u rješenju na prezentaciji), prizemnicu s malim prozorima uz kapelicu koju će označiti kao stranj (crvena boja), dvije stambene građevine koje mogu prepoznati po ucrtanom kamenom namještaju, po presjeku na kojem se vidi da je riječ o katnicama i na kojem je vidljiva cisterna te po saloči u većoj katnici koja u prizemlju imaju i gospodarski dio što im je sugerirano ponuđenim odgovorom „stranj+stambeni dio“ (plava boja), zatim vidikovce s terasama (žuta boja), šetnice koje imaju funkciju povezivanja objekata i vidikovaca (svijetlo zelena boja) te vrtove između njih (tamno zelena boja s ispunom). Učenici s profesorom komentiraju rješenja, po potrebi ih profesor nadopunjuje i ispravlja. Točna rješenja pojavljuju se na prezentaciji. Profesor im skreće pažnju na to da je ovako organiziran posjed tipičan ladanjsko-gospodarski kompleks vlastele na imanju izvan grada koji ima prostrane i funkcionalne stambene i gospodarske dijelove, gdje je vlastelin mogao boraviti i nadgledati prikupljanje ljetine i radove na imanju, ali i kapelice, šetnice, vrtove i vidikovce koji su boravak na imanju trebali učiniti ugodnijim [Slajd 12].

Idućim se slajdom učenike upoznae s pojmom devastacije i sadašnjim stanjem većine ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima. Prikazuju se najprije tri devastirana kompleksa (kompleks Božidarević u Komajima, kompleks Mata Pucića u Pridvorju i kompleks Pucić u Čilipima), a učenici raspravljaju o uzrocima devastacije ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima, primjerice ratovi, potresi, požari, ljudski nemar, nepostojanje adekvatne zaštite, nepostojanje adekvatne namjene i drugo. Kompleksi su stradali najprije 1806. godine u razaranjima koja su prethodila padu Republike. Kompleks Pucić u Čilipima spaljen je 1991. godine u Domovinskom ratu, a s obzirom da je konavosko područje seizmički aktivno područje u Hrvatskoj, razni su potresi također uništavali ove komplekse. Ono što ih u današnje vrijeme najviše razara, svakako je činjenica da su napušteni i bez namjene, te da ne postoji nikakva formalna zaštita koja bi daljnja uništavanja spriječila [Slajd 13].

Na posljednja tri slajda prikazuje se najprije jednokatnica kompleksa Natalić u Močićima koja je devastirana u Domovinskom ratu 1991. godine, a danas je obnovljena, zatim kompleks Bundić u Pridvorju u kojem su danas smješteni škola i vrtić te kompleks Kabužić u Čilipima koji je danas poznatiji kao „Vila Tereza“. Ova tri slajda namijenjena su poticanju rasprave u razredu, razvijanju

kritičkog mišljenja te valorizaciji ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima. Profesor objašnjava pojam adaptacije, prikazuje odabrane primjere i raspravu potiče pitanjima: *Kako komentirate prikazane adaptacije? Smatrate li ih primjerenima? Kakve adaptacije smatrate primjerenima, a kakve neprimjerenima? Objasnite zašto. U čemu je, po Vama, vrijednost ovih kompleksa? Koja je njihova važnost u kontekstu nacionalne baštine?* [Slajdovi 14, 15, 16].

6.3. Prezentacija i slijed nastavnog sata

LADANJSKO-GOSPODARSKA ARHITEKTURA KONAVALA IZ VREMENA DUBROVAČKE REPUBLIKE

1 | Profesor pozdravlja učenike i najavljuje temu.

Dubrovačka Republika početkom 19. stoljeća

Foto: **Dubrovačka Republika početkom 19. stoljeća**

2 | Prikazuje se teritorij Dubrovačke Republike i daje povijesni kontekst teme.

Knežev dvor u Pridvorju

Knežev dvor u Cavtatu

Foto: **Knežev dvor u Pridvorju (lijevo), Knežev dvor u Cavtatu (desno)**

3 Uz prikaze dvaju kneževih dvorova u Konavlima objašnjava se dolazak uglednih Dubrovčana u Konavle koji obnašaju dužnosti knezova te onih koji dobivaju zemljišne posjede na kojima Konavljani moraju raditi kao kmetovi.

Zadatak 1:

Kat: stambeni dio

Prizemlje: gospodarski dio (stranj)

Jednokatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa Ranjina, Komaji

Foto: **Jednokatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa Ranjina, Komaji**

4 Najprije se prikazuju fotografija i tekst ispod nje, a naknadno rješenje zadatka.

Foto: **Stranj ladanjsko-gospodarskog kompleksa Bundić, Pridvorje (gore lijevo)**
Jednokatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa Ranjina, Komaji (dolje lijevo)
Stranj ladanjsko-gospodarskog kompleksa Ranjina, Komaji (dolje desno)

5 | Objašnjava se pojam stranja te kakvi oni mogu biti.

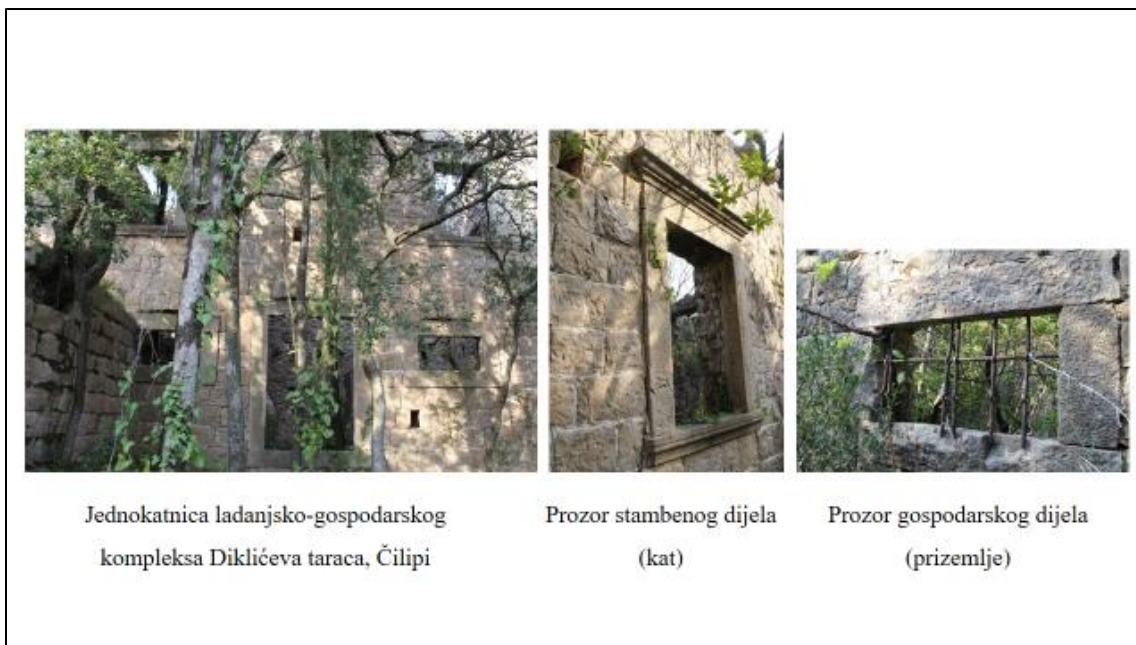

Foto: **Jednokatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa Diklićeva taraca, Čilipi**
Prozor stambenog dijela (kat), Prozor gospodarskog dijela (prizemlje)

6 | Uočavaju se razlike gospodarskog i stambenog dijela jednokatnice kompleksa.

**Interijer stambenih dijelova ladanjsko-gospodarskih kompleksa u
Konavlima**
- kameni umivaonici

Foto: **Umivaonici iz ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima (s lijeva na desno): Diklićeva taraca, Čilipi, Natalić, Močići, Božidarević, Komaji, Crijević, Radovčići.**

7 Prikazuju se detalji interijera stambenih dijelova ladanjsko-gospodarskih kompleksa.

Interijer stambenih dijelova ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima
- kameni ormari

Foto: **Ormari iz ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima (s lijeva na desno): Diklićeva taraca, Čilipi, Crijević, Radovčići, Ranjina, Komaji.**

8 Prikazuju se detalji interijera stambenih dijelova ladanjsko-gospodarskih kompleksa.

Interijer gospodarskih dijelova ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima

Peć

Ostaci vinice

Ostaci mlinice

Foto: **Peć u stranju ladanjsko-gospodarskog kompleksa Ranjina, Komaji**
Ostaci vinice u stranju ladanjsko-gospodarskog kompleksa Božidarević, Komaji
Ostaci mlinice u stranju ladanjsko-gospodarskog kompleksa Crijević, Radovčići

9 Prikazuju se detalji interijera gospodarskih dijelova ladanjsko-gospodarskih kompleksa.

Kapelice ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima

Kapelica sv. Ivana, ladanjsko-gospodarski kompleks Ranjina, Komaji

Kapelica sv. Rozalije, ladanjsko-gospodarski kompleks Diklićeva taraca, Čilipi

Kapelica sv. Lucije, ladanjsko-gospodarski kompleks Pucić, Čilipi

Foto: **Kapelica sv. Ivana, ladanjsko-gospodarski kompleks Ranjina, Komaji**
Kapelica sv. Rozalije, ladanjsko-gospodarski kompleks Diklićeva taraca, Čilipi
Kapelica sv. Lucije, ladanjsko-gospodarski kompleks Pucić, Čilipi

10 Nabrajaju se popratni sadržaji kompleksa i ističu kapelice zbog stilskih obilježja.

Zadatak 2:

1. BAROK

2. GOTIKA

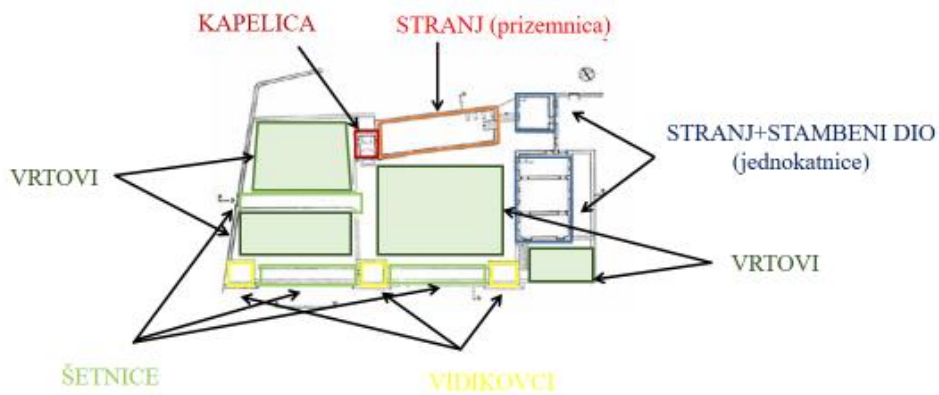

3. RENESANSA

Foto: **Prozor kapelice sv. Rozalije, ladanjsko-gospodarski kompleks Diklićeva taraca, Čilipi**
Prozor kapelice sv. Lucije, ladanjsko-gospodarski kompleks Pucić, Čilipi
Prozor kapelice Male Gospe, ladanjsko-gospodarski kompleks Natalić, Močići

11 Najprije se pojavljuju reprodukcije, a naknadno tekst kao rješenje zadatka.

Zadatak 3:

Ladanjsko-gospodarski kompleks Diklićeva taraca, Čilipi, tlocrt

Foto: **Ladanjsko-gospodarski kompleks Diklićeva taraca, Čilipi, tlocrt**

12 Najprije se pojavljuje tlocrt, a naknadno tekst, oznake na tlocrtu i strelice kako bi učenicima bilo jasnije rješenje zadatka.

Devastirani ladanjsko-gospodarski kompleksi u Konavlima

DEVASTACIJA (lat. *devastatio*), pustošenje, haranje, razaranje, uništavanje.

Foto: **Ladanjsko-gospodarski kompleks Božidarević, Komaji (gore lijevo)**
Ladanjsko-gospodarski kompleks Mata Pucića, Pridvorje (dolje lijevo)
Ladanjsko-gospodarski kompleks Pucić, Čilipi (desno)

13 | Raspravlja se o današnjem stanju kompleksa i uzrocima devastacije.

Od devastacije do adaptacije

ADAPTACIJA - davanje nove namjene građevinama koje su ostale bez funkcije

1991.

2007.

2019.

Stambena jednogkatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa Natalić, danas obiteljska kuća i kuća za odmor

Foto: **Stambena jednogkatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa Natalić 1991., 2007. i 2019.**

14 | Učenici raspravlja o adaptaciji prikazane jednogkatnice.

Adaptacija ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima

Stambena jednokatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa Bundić, danas dvokatnica s područnom školom i dječjim vrtićem

Foto: **Stambena jednokatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa Bundić, danas dvokatnica s područnom školom i dječjim vrtićem**

15 Učenici raspravljaju o adaptaciji.

Adaptacija ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima

Ladanjsko-gospodarski kompleks Kabužić, danas vila i prostor za održavanje svadbenih svečanosti

Foto: **Ladanjsko-gospodarski kompleks Kabužić, danas vila i prostor za održavanje svadbenih svečanosti**

16 Učenici raspravljaju o adaptaciji.

Izvori reprodukcija u prezentaciji:

Slajd 2: https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Ragusa_hr.png (pregledano 5. 8. 2019.)

Slajd 3: fotografirao Niko Drašković, 2019., preuzeto s Facebook stranice *Zbirka Baltazara Bogišića HAZU u Cavtatu* (pregledano 5. 8. 2019.)

Slajd 4: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 5: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 6: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 7: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 8: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 9: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 10: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.,

Slajd 11: Vuković, Lucija. »Ladanjsko gospodarska arhitektura u Konavlima«, u: Peristol 56 (2013.), str. 231., fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 12: Grujić, Nada. *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1991., str. 163.

Slajd 13: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 14: <https://bratstvomocici.com/povijest/fotogalerija/> (pregledano 1. 8. 2019.), <http://www.dubrovniknet.hr/novost.php?id=8184> (pregledano 1. 8. 2019.), <https://www.njuskalo.hr/nekretnine/kuca-mocici-katnica-310-m2-oglas-26890302> (pregledano 1. 8. 2019.)

Slajd 15: fotografirala Lucija Ljubić, 2019.

Slajd 16: <https://instagetter.net/photos/villaterza-cilipi-konavle-garden-ceremony-g-p-BzCxuljpK8P> (pregledano 2. 8. 2019.), <https://www.facebook.com/CvijetByKike/photos/a.503885249675152/1491271494269851/?type=3&theater> (pregledano 2. 8. 2019.)

6.4. Radni listić

Radni listić

LADANJSKO-GOSPODARSKA ARHITEKTURA KONAVALA IZ VREMENA DUBROVAČKE REPUBLIKE

Ime i prezime:

Razred:

Datum:

Zadatak 1

a) Na fotografiji je prikazana jednokatnica ladanjsko-gospodarskog kompleksa. Linijom označi granicu stambenog i gospodarskog dijela i napiši koji dio građevine ima gospodarsku, a koji stambenu funkciju.

b) U tablicu upiši po čemu se stambeni i gospodarski dio razlikuju u eksterijeru i u interijeru.

STAMBENI DIO	GOSPODARSKI DIO

Zadatak 2

Stilske osobine kompleksa najvidljivije su na kapelicama. Pokraj fotografija prozora triju kapelica napiši kojem razdoblju pripadaju.

1. _____

2. _____

3. _____

c) Pomoću tlocrta i presjeka ladanjsko-gospodarskog kompleksa Diklićeva taraca upiši njegove sastavnice (napomena: neke se ponavljaju!)

KAPELICA

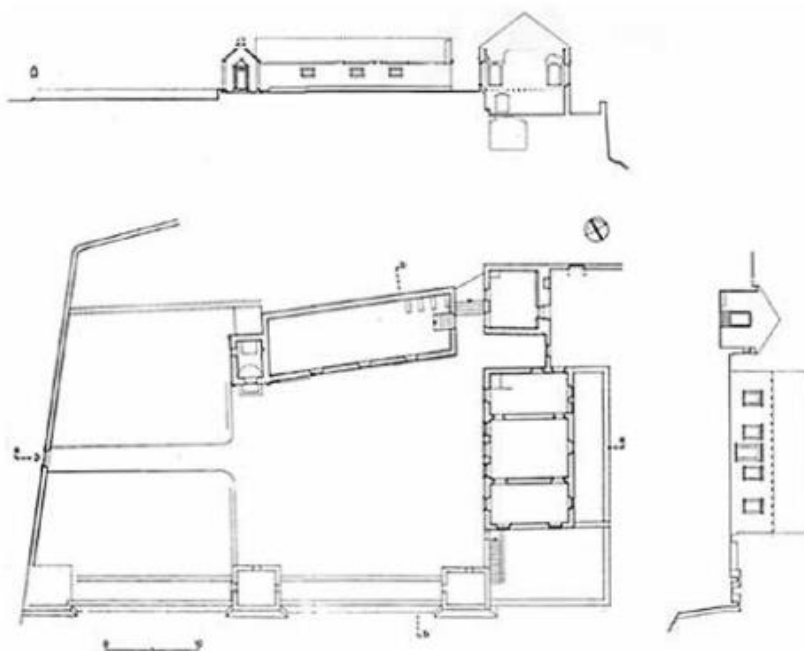
STRANJ

STRANJ+STAMBENI DIO

ŠETNICA

VIDIKOVAC S TERASOM

VRT

7. Zaključak

Ladanjsko-gospodarske građevine koja su se podizale u Konavlima za vrijeme Dubrovačke Republike, prisutne su u gotovo svakom konavoskom mjestu, no do danas su nedovoljno istražene, loše evidentirane i nedovoljno zaštićene. Tek su poneke građevine okvirno datirane, pri čemu pomažu stilska obilježja kapelica, stupića u vrtovima, kamenih ormara i umivaonika ili poneka upisana godina. Neke su građevine izrazito zapuštene i derutne, što je otežavalo istraživanje na terenu. Ono što je danas teret ionako napaćenih zdanja, nemar je institucija, neriješeni imovinsko-pravni odnosi, neosvijestjenost lokalnog stanovništva o njihovom postojanju, te o povijesnoj i kulturnoj vrijednosti. Nakon teških oštećenja 1806., mnogi objekti su stradali i u Domovinskom ratu. Nadogradnje, obnove i prenamjene ovih objekata uglavnom su sporne i neadekvatne. Konavle danas nemaju ni jedinstven popis ljetnikovaca i ladanjsko-gospodarskih kompleksa. Unatoč naporima pojedinaca i popisima kulturnih dobara Ministarstva kulture, postojeća dokumentacija nepotpuna je i nedosljedna, a često ne odgovara ni stanju na terenu. Za daljnja istraživanja svakako bi trebalo detaljno pregledati knjige uz katastarske karte iz 1837. godine te pojedine fondove Državnog arhiva u Dubrovniku.

Opisani kompleksi „stoje danas kao nijemi svjedoci i čimbenici koji su krajolik oplemenili, koji ga oživljuju dajući mu dušu i osobni identitet.“²⁷² Na ladanjsku arhitekturu cijelog područja nekadašnje Dubrovačke Republike i danas je primjenjiva sintagma Milana Preloga „baština bez baštinika“: „konvencionalni naziv *spomenici kulture* kao da sugerira jedno neugodno pitanje: *čije kulture?* Očigledno je naime da ih ne smatramo živim, sastavnim dijelom naše sadašnje kulture. Jer da ih smaramo takvima, ne bismo smjeli biti toliko siromašni da ne podignemo krovove nad golim zidovima – toliko bezobzirni da hladnokrvno zabijamo izolatore u kamene girlande – toliko nemoćni da ne povičemo pravodobno STOJ! buldožeru, kad njegovi čelični zubi počnu mrviti stoljetnu kamenu terasu. I zato je možda bolje, *istinitije*, da ove kao i mnoge druge 'spomenike' koji danas umiru uz naš prešutni pristanak, nazovemo jednostavno *baštinom bez baštinika*. [...] Ponekad, u mazohističkim analizama naše kulturne tradicije, žalimo se sami sebi (i svakome tko nas želi čuti) na našu tešku prošlost, i na to da su nas vrijeme i tuđi ljudi razbaštinili, orobili i gotovo gole pustili da trčimo za evropskim razvojem. Ali promatrajući ponekad naš odnos prema preostalim kulturnim spomenicima

²⁷² Bogišić, 2007., 293.

te prošlosti (u ovom konkretnom slučaju, prema dubrovačkim ljetnikovcima) – čini mi se da smo ipak baštinili više nego što zaslužujemo.“²⁷³

Iako gradnja u Konavlima nije bila intenzivna ili raskošna kao u drugim dijelovima Republike, njeno zanemarivanje odnos je stanovnika i struke prema važnom povijesnom i kulturnom poglavlju koji se na taj način negira. Novi kurikulum omogućuje implementaciju teme ladanjsko-gospodarske arhitekture u Konavlima u srednjoškolsku nastavu Likovne umjetnosti kroz temu *Čovijek i prostor*. Od presudne je to važnosti za senzibiliziranje i osvještavanje učenika o ovakvoj arhitektonskoj baštini te korak naprijed prema adekvatnoj valorizaciji i zaštiti ladanjsko-gospodarskih kompleksa u Konavlima.

Ovaj je rad pisan kao doprinos istraživanju arhitektonske baštine u Konavlima iz vremena Republike koja iz neznanja i nemara svakodnevno propada, koja je mrtvi kapital juga Hrvatske koji počiva na seoskom turizmu i prepoznatljivoj kulturnoj i umjetničkoj ponudi koje ljetnikovci i ladanjsko-gospodarski kompleksi još uvijek nisu dio.

²⁷³ Prelog, 1991., 24-31.

8. Literatura

1. Rafo Bogišić, *Dnevnik vladike Deše*, Zagreb: IK „Naprijed“, 1993.
2. Rafo Bogišić, »Konavle u hrvatskoj kulturi«, u: *Hrvatsko slovo*, br. 32 (1995.), str. 16-17.
3. Rafo Bogišić, »Pjesnici starog Dubrovnika na ladanju u Konavlima«, u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa* (Cavtat, 15.-27.11.1996.), (ur.) Vladimir Stipetić, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku. 1999.
4. Rafo Bogišić, *Dubrovački sažetci*, Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak, 2007.
5. Julijana Brautović, Mato Brautović, *Povijesno-umjetnička topografija Konavala i stanje očuvanosti spomeničke baštine*, Močići: Udruga mladih Konavala, 2005.
6. Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost 3: udžbenik likovne umjetnosti za gimnazije, strukovne i umjetničke škole*, Zagreb: Školska knjiga, 2008.
7. Anuška Deranja Crnokić, *Valorizacija i zaštita ruralne graditeljske baštine Konavala*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.
8. Cvito Fisković, »Dubrovački ljetnikovci i književnost«, u: *Republika*, br. 4 (1970.), str. 169-181.
9. Nada Grujić, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1979.
10. Nada Grujić, »Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture«, u: *Rad JAZU, knj. 399.*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.
11. Nada Grujić, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu: Matica hrvatska, 1991.
12. Radovan Ivančević, *Stilovi, razdoblja, život: udžbenik za III. razred gimnazije. Sv. 2, Od romanike do secesije*, Zagreb: Profil, 2009.
13. Zrinka Jurić Avmedovski, Blanka Petrincec Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubek, *Likovna umjetnost 3: udžbenik iz likovne umjetnosti za 3. razred srednjih škola s četverogodišnjim programom*, Zagreb, Alfa, 2014.
14. Niko Kapetanić, *Konavoski epigrafički spomenici iz vremena Dubrovačke Republike*, Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2000.

15. Niko Kapetanić, *Konavle u XV. stoljeću*, Gruda: Matica hrvatska, Ogranak Konavle, 2011.
16. Niko Kapetanić, Nenad Vekarić, »Konavle u Dubrovačkoj Republici: zatečeno stanje i stabilizacija dubrovačke vlasti«, u: Niko Kapetanić, Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. 1, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u HAZU, 1998.a, str. 47-91.
17. Niko Kapetanić, Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. 2, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u HAZU, 1998.b
18. Antun Karaman, *Likovna umjetnost 2: opća povijest umjetnosti od prapovijesti do suvremenosti: udžbenik za 2. razred gimnazije s dvogodišnjim programom likovne umjetnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2008.
19. Deša Karamehmedović, »Prostorna i funkcionalna klasifikacija dubrovačke ladanjske arhitekture: doprinos društvenom vrednovanju«, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 53/2 (2015.), str. 459-487
20. Josip Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba Republike*, Dubrovnik: Biblioteka „d“, 1990.
21. Tonko Maroević, »Raditi na ladanju«, u: *Kultura ladanja: zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića"* (Orebić, Korčula, Dubrovnik, 2001. i 2002.), (ur.) Nada Grujić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2006., str. 9-14.
22. *Međunarodna ljetna radionica studenata arhitekture „Konavle '97“*, (ur.) Bruno Diklić, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 1998.
23. *Međunarodna ljetna radionica studenata arhitekture „Konavle 2002/2003“*, (ur.) Zofia Mavar, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 2006.
24. Stijepo Mijović Kočan, *Konavle*, Dubrovnik: Konavle, društvo za znanstvene i kulturne djelatnosti, 1984.
25. Maja Nodari, Zehra Lanzibat, »Ljetnikovac Bobaljević – Pucić u Dubrovniku«, u: *Kultura ladanja: zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića"* (Orebić, Korčula, Dubrovnik, 2001. i 2002.), (ur.) Nada Grujić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2006., str. 221-236.

26. Marija Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1980.
27. Lahorka Plejić, »Antun Gleđević u Konavlima«, u: *Dubrovnik: časopis za književnost, nauku i umjetnost*, br. 1 (1998), str. 223-229.
28. Milan Prelog, »Baština bez baštinika«, u: *Prostor - vrijeme*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991.
29. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika. Sv. 1, Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2011.a
30. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika. Sv. 7, Genealogije: (A-L)*, Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2011.b
31. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika. Sv. 8, Genealogije: (M-Z)*, Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2011.c
32. Nikša Violić, »Crtice i legende iz života dubrovačkih ljetnikovaca«, u: *Dubrovnik: časopis za književnost, nauku i umjetnost*, br. 3 (2009.), str. 100-110.
33. Lucija Vuković, *Ladanjsko-gospodarska arhitektura u Konavlima*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.
34. Lucija Vuković, »Ladanjsko-gospodarska arhitektura u Konavlima«, u: *Peristil* 56 (2013.), str. 227-236.

Internetski izvori:

35. Rafael Borić, *Kominate – spomenici konavoskog graditeljstva*, <http://apolitichni.hr/kominate-spomenici-konavoskog-graditeljstva/> (pregledano 30. 7. 2019.)
36. *Bratstvo Močići*, <https://bratstvomocici.com/povijest/fotogalerija/> (pregledano 1. 8. 2019.)
37. Facebook grupa *Konavoski rječnik* <https://www.facebook.com/groups/108921829128505/?fref=ts> (pregledano 20. 9. 2019.)

38. Facebook grupa *Stare slike Konavala*
<https://www.facebook.com/groups/1395144480749441/> (pregledano 20. 9. 2019.)
39. Facebook grupa *Zavazda Konavle*
<https://www.facebook.com/groups/zavazda.konavle/?fref=ts> (pregledano 20. 9. 2019.)
40. *Gradi li Montgomery bez dozvole?* <http://www.dubrovniknet.hr/novost.php?id=8184>
(pregledano 1. 8. 2019.)
41. *Konavle Tourist Board Official Website,* <https://visit.cavtat-konavle.com/images/content/heritage/bogisic/bogisic-1.jpg> (pregledano 30. 7. 2019.)
42. *Kuća: Močići, LUKSUZNA VILA S BAZENOM! (prodaja),*
<https://www.njuskalo.hr/nekretnine/kuca-mocici-katnica-310-m2-oglas-26890302>
(pregledano 1. 8. 2019.)
43. *Sokol grad,* http://citywallsdubrovnik.hr/wp-content/uploads/2012/05/SOKOL-KULA_31.jpg (pregledano 30. 7. 2019.)
44. *Villa Kapetana,* <http://www.villakapetana-molunat.com/images/molunat/15.jpg>
(pregledano 30. 7. 2019.)
45. *Villa Tereza,* <http://www.vilatereza.com/default-hr.html> (pregledano 11. 6. 2019.)
46. *Villa Tereza,* <https://www.booking.com/hotel/hr/villa-tereza-cilipi.hr.html> (pregledano 30. 7. 2019.)

Dokumenti, arhivski i neobjavljeni izvori:

47. Dražen Aničić, Dragan Elaković, Josip Jelovac, Božidar Uršić, *Izveštaj o šteti od potresa 15.4.1979. na spomenicima kulture na području Općine Dubrovnik*, 1979., rukopis u Zavodu za obnovu Dubrovnika, mapa Konavle 9/6-22, r.b. 907 02
48. Đivo Krilanović, *Kompleks Nuncijata, Čilipi*, seminarski rad, Zagreb: Arhitektonski fakultet, 2001.
49. »Likovna umjetnost«, u: *Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete*, ožujak 1994.,
http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/nastavni-program.pdf
(pregledano 10. 8. 2019.)
50. »Nastavni program za gimnazije«, u: *Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete*, ožujak 1994.,
http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/nastavni-program.pdf
(pregledano 10. 8. 2019.)

51. »Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Likovne kulture za osnovne škole i Likovne umjetnosti za gimnazije u Republici Hrvatskoj«, u: *Narodne novine*, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, siječanj 2019., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_162.html (pregledano 11. 8. 2019.)
52. Gordana Božić-Goldestein, Bruno Diklić, Zofia Mavar, Katica Mutak, Silvija Nikšić, Tamara Rogić, *Čilipi, konzervatorska studija*, Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, 1996.
53. Državni arhiv u Splitu, *Katastarske karte i pripadajuće im knjige iz 1837. godine, k.o. Radovčići*
54. *Popis nepokretnih spomenika kulture u Općini Konavle*, Općina Konavle, 1995.
55. *Registar kulturnih dobara*, Zavod za prostorno uređenje DNŽ, Ministarstvo kulture i Biserka Dumbović Bilušić, prosinac 2016.
http://www.zzpudnz.hr/LinkClick.aspx?fileticket=Luid9_4u_oE%3D&tabid=610
(pregledano 11. 8. 2019.)

9. Popis i izvori slikovnih priloga

1. Sokol kula u Dunavama
http://citywallsdubrovnik.hr/wp-content/uploads/2012/05/SOKOL-KULA_31.jpg (pregledano 30. 7. 2019.)
2. Ostaci utvrđenja u Moluntu
<http://www.villakapetana-molunat.com/images/molunat/15.jpg> (pregledano 30. 7. 2019.)
3. Knežev dvor u Pridvorju u fazi obnove, snimljeno 2019.
Foto: Niko Drašković, 2019.
4. Knežev dvor u Cavtatu, detalj ulaza
<https://visit.cavtat-konavle.com/images/content/heritage/bogisic/bogisic-1.jpg> (pregledano 30. 7. 2019.)
5. Stranj u Čilipima
Preuzeto iz: Julijana Brautović, Mato Brautović, *Povijesno-umjetnička topografija Konavala i stanje očuvanosti spomeničke baštine*, Močići: Udruga mladih Konavala, 2005., str. 112.
6. Volat stranja obitelji Sorkočević, Pločice
Foto: Google maps, printscreen
7. Stranj u Butkovini na kojem je podignuta obiteljska kuća Kuliš, snimljeno 1981.
Foto: Miljenko Mojaš, Konzervatorski ured Dubrovnik, 1981., inv. br. 6789.
8. Detalj stranja u Butkovini, snimljeno 1981.
Foto: Miljenko Mojaš, Konzervatorski ured Dubrovnik, 1981., inv. br. 6789.
9. Stranj u Vitaljini
Foto: Pero Pržić, 2016.
10. Ostaci stambene jednokatnice kompleksa Bunić s grbom na pročelju, Gruda, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
11. Skica i fotografija ploče Bernarda Zamanje Crijevića, Arheološki muzej, Dubrovnik
Preuzeto iz: Niko Kapetanić, *Konavoski epigrafički spomenici iz vremena Dubrovačke Republike*, Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2000., str. 108.
12. Prizemlje građevine kompleksa Zamanja Crijević, Gruda, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
13. Kapelica kompleksa Pucić, Pločice, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
14. Detalj interijera kapelice kompleksa Pucić, Pločice, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
15. Ostaci kompleksa Pucić, Pločice, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
16. Ladanjsko-gospodarski kompleks Kabužić, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
17. Istočna gospodarska građevina kompleksa Kabužić, Čilipi
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
18. Volat između nekadašnje gospodarske građevine i konjušnice kompleksa Kabužić, Čilipi
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
19. Kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići), snimljeno 1969.
Foto: I. (J?)A., Konzervatorski ured Dubrovnik, 1969, inv. br. 1532.
20. Kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići), snimljeno 1969., portal i kruna bunara
Foto: I. (J?)A., Konzervatorski ured Dubrovnik, 1969, inv. br. 1532.

21. Kapelica sv. Antuna, kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići), snimljeno 1969.
Foto: I. (J?)A., Konzervatorski ured Dubrovnik, 1969, inv. br. 1532.
22. Kapelica sv. Antuna, kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići) poslije obnove, kraj 20. stoljeća.
<https://www.booking.com/hotel/hr/villa-tereza-cilipi.hr.html>
23. Kompleks Kabužić, Čilipi (Miočići), snimljeno 1969., stambena jednogatnica i kapela
Foto: I. (J?)A., Konzervatorski ured Dubrovnik, 1969, inv. br. 1532.
24. Villa Tereza, Čilipi (Miočići), snimljeno 2019.
<https://www.booking.com/hotel/hr/villa-tereza-cilipi.hr.html>
25. Učenici ispred „stare škole“ u Čilipima, snimljeno 1961.
Foto: Facebook grupa *Stare slike Konavala*, objavio Mato Radović, 13. 2. 2017.
26. Ulaz u šetnicu kompleksa Pucić, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
27. Skica pročelja i tlocrt stambene jednogatnice kompleksa Pucić, Čilipi
Preuzeto iz: *Međunarodna ljetna radionica studenata arhitekture „Konavle '97“*, (ur.) Bruno Diklić, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 1998.
28. Grb obitelji Pucić iznad ulaznog portala
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
29. Unutrašnjost jednogatnice kompleksa Pucić, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
30. Kapelica sv. Lucije, kompleks Pucić, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
31. Prozor kapelice sv. Lucije, kompleks Pucić, Čilipi
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
32. Tlocrt i presjek kompleksa Diklićeva taraca, Čilipi
Preuzeto iz: Nada Grujić, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1991., str. 163.
33. Terasa vidikovca Diklićeve tarace, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
34. Prozor kapelice sv. Rozalije, kompleks Diklićeva taraca, Čilipi
Preuzeto iz: Lucija Vuković, »Ladanjsko gospodarska arhitektura u Konavlima«, u: *Peristil* 56 (2013.), str. 231.
35. Pročelje kapelice sv. Rozalije, kompleks Diklićeva taraca, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
36. Svod kapelice sv. Rozalije, kompleks Diklićeva taraca, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
37. Kameni ormar
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
38. Kameni umivaonik
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
39. Vrata između saloče i bočne prostorije
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
40. Pročelje veće stambene jednogatnice, Diklićeva taraca, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
41. Južna strana jednogatnice kompleksa De Balbi, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
42. Sjeverna i istočna strana jednogatnice kompleksa De Balbi, Čilipi, 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.

43. Zidni umivaonik kompleksa De Balbi, Čilipi
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
44. Ploča u zidiću kompleksa Bunić, Čilipi
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
45. Ostaci ogradnog zida, portal, gospodarska građevina i temelji druge gospodarske građevine, kompleks Bunić, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
46. Pročelje stambene građevine kompleksa Bunić, snimljeno Čilipi, 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
47. Tlocrt stambene građevine kompleksa Bunić, Čilipi, stanje 2003.
Preuzeto iz: *Međunarodna ljetna radionica studenata arhitekture „Konavle 2002/2003“*, (ur.) Zofia Mavar, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 2006.
48. Zidni umivaonik kompleksa Bunić, Čilipi
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
49. Ogradni zid i portal kompleksa Getaldić, Čilipi, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
50. Pročelje stambene građevine kompleksa Getaldić, Čilipi, snimljeno 2004.
Preuzeto iz: Julijana Brautović, Mato Brautović, *Povijesno-umjetnička topografija Konavala i stanje očuvanosti spomeničke baštine*, Močići: Udruga mladih Konavala, 2005., str. 109.
51. Grb obitelji Zamanja na kruni bunara kompleksa Getaldić, Čilipi
Preuzeto iz: Julijana Brautović, Mato Brautović, *Povijesno-umjetnička topografija Konavala i stanje očuvanosti spomeničke baštine*, Močići: Udruga mladih Konavala, 2005., str. 110.
52. Skica pročelja i tlocrt gospodarske i stambene građevine kompleksa Ranjina, Komaji
Preuzeto iz: *Međunarodna ljetna radionica studenata arhitekture „Konavle '97“*, (ur.) Bruno Diklić, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 1998.
53. Građevine kompleksa Ranjina, Komaji, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
54. Ostaci peći i niša u gospodarskoj građevini kompleksa Ranjina, Komaji
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
55. Stambena jednokatnica kompleksa Ranjina, sjeverna i zapadna strana, Komaji, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
56. Unutrašnjost stambene jednokatnice kompleksa Ranjina, Komaji, snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
57. Kameni umivaonik, kompleks Ranjina, Komaji
Foto: Lucija Ljubić
58. Kristov monogram i uklesana godina MDCVI na nadvratniku portala, kompleks Ranjina, Komaji
Foto: Niko Drašković, 2019.
59. Kapelica sv. Ivana, kompleks Ranjina, Komaji, snimljeno 2019.
Foto: Niko Drašković, 2019.
60. Pročelje stambene jednokatnice kompleksa Božidarević, Komaji (Grušići), snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
61. Unutrašnjost stambene jednokatnice s ostacima saloče na katu, kompleks Božidarević, Komaji (Grušići), snimljeno 2019.
Foto: Lucija Ljubić, 2019.
62. Kameni umivaonik kompleksa Božidarević, Komaji (Grušići)

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

63. Isječak dokumenta ovjerenoga 24. travnja 1928. na sudu u Cavtatu
Privatni arhiv obitelji Koprivica, ustupio Ivan Koprivica.

64. Ulazni portal i stambena jednokatnica u pozadini, kompleks Zamanja, Radovčići, snimljeno 2019.

Foto: Ivan Koprivica, 2019.

65. Tlocrt prizemlja kompleksa Crijević, Radovčići

Preuzeto iz: Nada Grujić, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1991., str. 157.

66. Kompleks Crijević, Radovčići, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

67. Kameni umivaonik, kompleks Crijević, Radovčići

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

68. Kameni ormar i ostaci kamenog stepeništa, kompleks Crijević, Radovčići

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

69. Ostaci mlinice u gospodarskoj zgradi kompleksa Crijević, Radovčići

70. Ostaci mlinice u gospodarskoj zgradi kompleksa Crijević, Radovčići

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

71. Stambena jednokatnica kompleksa Natalić, Močići, snimljeno 1991.

<https://bratstvomocici.com/povijest/fotogalerija/> (pregledano 1. 8. 2019.)

72. Obnova stambene jednokatnice kompleksa Natalić, Močići, snimljeno 2007.

<http://www.dubrovniknet.hr/novost.php?id=8184> (pregledano 1. 8. 2019.)

73. Stambena jednokatnica kompleksa Natalić, Močići, snimljeno 2019.

<https://www.njuskalo.hr/nekretnine/kuca-mocici-katnica-310-m2-oglas-26890302> (pregledano 1. 8. 2019.)

74. Kameni umivaonik (lijevo)

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

75. Ostaci vinice (gore)

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

76. Kapelica Male Gospe, kompleks Natalić, Močići, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

77. Oltar kapelice Male Gospe, kompleks Natalić, Močići, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

78. Ostata zida građevine kompleksa Bunić, Močići, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

79. Cisterna kompleksa Bunić, Močići

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

80. Pojilište kompleksa Bunić, Močići

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

81. Kompleks Saraka, Dubravka (Pičete), snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

82. Ostaci prozora stambene jednokatnice kompleksa Saraka, Dubravka (Pičete), snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

83. Satelitska snimka Pridvorja

Foto: Printscreen Google maps

84. Kompleks N.Pucić, Pridvorje, snimljeno 2004.

Preuzeto iz: Julijana Brautović, Mato Brautović, *Povijesno – umjetnička topografija Konavala i stanje očuvanosti spomeničke baštine*, Močići: Udruga mladih Konavala, 2005., str. 244.

85. Kompleks N.Pucić, Pridvorje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

86. Sjeverna strana kompleksa N.Pucić, Pridvorje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

87. Ostaci okvira vrata u interijeru, kompleks N. Pucić, Pridvorje

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

88. Prozor na južnoj strani kata, kompleks N. Pucić, Pridvorje

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

89. Stambena jednokatnica kompleksa M.Pucić, Pridvorje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

90. Terasa s bunarom, kompleks M. Pucić, Pridvorje

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

91. Sjeverna strana stambene jednokatnice, kompleks M. Pucić, Pridvorje

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

92. Stambena jednokatnica kompleksa Bundić, danas Područna škola „Pridvorje“ i dječji vrtić, Pridvorje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

93. Gospodarska zgrada kompleksa Bunić, Pridvorje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

94. Stambena jednokatnica kompleksa Sorkočević, Pridvorje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

95. Skica kompleksa Pucić nakon potresa, Mihanići, stanje 1979.

Preuzeto iz: Dražen Aničić, Dragan Elaković, Josip Jelovac, Božidar Uršić, Izvještaj o šteti od potresa 15.4.1979. na spomenicima kulture na području Općine Dubrovnik, 1979., rukopis u Zavodu za obnovu Dubrovnika, mapa Konavle 9/6-22, r.b. 907 02.

96. Jednokatnica kompleksa Pucić prije urušavanja, Mihanići, snimljeno 1979.

Foto: Miljenko Mojaš., Konzervatorski ured Dubrovnik, 1979., inv. br. 6149

97. Kapelica Male Gospe, Mihanići, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

98. Ogradni zid i portal kompleksa Božidarević, Lovorno, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

99. Kompleks Baletin, Zastolje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

100. Južna strana jednokatnice s označenim mjestom gdje se nekada kapelica naslanjala na građevinu, kompleks Baletin, Zastolje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

101. Volat i prozor prizemlja, sjeverna strana, kompleks Baletin, Zastolje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

102. Portal kapelice sv. Roka, kompleks Baletin, Zastolje, snimljeno 2019.

Foto: Lucija Ljubić, 2019.

10. Summary

The Konavle region was part of the territory of the Republic of Dubrovnik (Ragusa) from 1419/1426 until the fall of the Republic in 1808. Due to individual appointments for different public services, citizens of Dubrovnik often became residents of Konavle, and later on even landowners after the state-governed distribution of land. Architectural structures erected on these estates were primarily agricultural buildings, but also included residential structures with leisure areas (terraces, belvederes, pathways, ponds) and chapels. These structures provided a basis for the development of villas in the Konavle region (destined for both residential and agricultural use), most of which are nowadays poorly documented and mostly unprotected elements of cultural heritage, despite their significant potential for scholarly research. Through the analysis of available literature and direct field work, this thesis discusses aspects of *villeggiatura* in Konavle and provides historical information, descriptions and photographic documentation of 24 villas spread throughout the area.

In January 2019, the Croatian Ministry of Science and Education issued an Act on the national curriculum for the Visual Arts subject in elementary and high schools (*Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Likovne kulture za osnovne škole i Likovne umjetnosti za gimnazije u Republici Hrvatskoj*). This thesis also discusses possible methods of implementing the topic of villas and *villeggiatura* in Konavle during the Republic of Dubrovnik as part of the Visual Arts subject and in accordance with the aforementioned Act.

Key words: *Konavle, Republic of Dubrovnik, villas, villeggiatura, Visual Art.*